

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KAMU YÖNETİMİ REFORMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*Fatih DEMİR**

Öz

Avrupa Birliği ülkelerinde kamu yönetimi reformları ile ilgili olarak 1980'lerden bu yana kapsamlı bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu reformların iki dönem olarak incelenmesi mümkündür. 1990'ların ortalarına kadar olan dönemde reformlar yeni kamu işletmeciliği paradigmasının etkisi altında gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki reformlarda ise YKİ'nin ilkelerine yönelik ciddi eleştirilerin getirildiğini görmek mümkündür. Günümüzde Avrupa Birliği ülkelerinde kamu yönetimi reformları hakkındaki tartışmalar yoğun şekilde devam etmektedir. Diğer taraftan, AB tarafından aday ülkelere birtakım kamu yönetimi reformlarını hayata geçirmeleri talep edilmektedir. Kamu yönetimi reformları konusunda izlenecek yol konusunda yoğun tartışmaların sürdüğü bir ortamda bu türden taleplerin ne kadar etkili olacağı belirsizdir. Bazı çalışmalar, son dönemde kamu yönetimi reformlarının yönü hakkında kafa karışıklığının arttığını göstermektedir. Bu çalışmada yeni kamu işletmeciliğinin özellikle son 10 yılda Avrupa ülkelerinde ciddi eleştirilerle karşılaştığı ileri sürülmekte ve örnekler verilmektedir. Türkçe literatürde bu konuda çalışmaların azlığı dikkate alındığında çalışmanın alana katkı yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: kamu yönetimi, reformlar, Avrupa Birliği, YKİ sonrası

AN ASSESSMENT ON PUBLIC ADMINISTRATION REFORMS IN THE EUROPEAN UNION

Abstract

Since 1980s, European Union countries have witnessed significant transformations as regards public management reforms. This era can be examined in two periods. Until mid-1990s the reforms were heavily influenced by the principles of new public management (NPM) paradigm whereas the second period of reforms were handled in the midst of intense criticism towards NPM. Today debates on public management reforms is omnipresent in the entire European Union. On the other hand, the EU requests candidate countries to put into practice public management reforms. The potential effectiveness of such demands is far from being clear in an environment where intense debates are ongoing over the path that public management reforms should take. Some studies show that there is increasing confusion on the direction of public management reforms recently. In this paper it is claimed that new public management has been subject to harsh criticism in European countries especially in the last decade and some examples are provided. Considering the scarcity of studies on this topic in Turkish literature it is believed that the paper will make contribution to the field.

Keywords: public administration, reforms, European Union, post-NPM

تقييم لإصلاحات الإدارة العامة في الاتحاد الأوروبي

نبذة

حدث منذ ثمانينيات القرن الماضي تحولٌ شاملٌ في إصلاحات الإدارة العامة في دول الاتحاد الأوروبي. من الممكن فحص هذه الإصلاحات على شكل فترتين. في منتصف التسعينات القرن الماضي، كانت الإصلاحات تحت تأثير نموذج الإدارة العامة الجديد. من الممكن أن نرى انتقادات خطيرة لمبادئ نموذج الإدارة العامة في الإصلاحات اللاحقة. تستمر المناقشات حول إصلاحات الإدارة العامة في دول الاتحاد الأوروبي بشكل مكثف في يومنا هذا. من ناحية أخرى، يُطلب من الاتحاد الأوروبي تنفيذ بعض إصلاحات الإدارة العامة من البلدان المرشحة لعضويتها. ومن غير الواضح مدى فعالية مثل هذه المطالب في بيئة تجري فيها مناقشات مكثفة حول المسار الواجب اتباعه في إصلاحات الإدارة العامة. تظهر بعض الدراسات أنه

* Doç. Dr, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: fatih.demir@cbu.edu.tr

Makale türü / Article type: Olgu Sunumu / Case Report

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 05.06.2018

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 20.11.2018

كان هناك ارتباك متزايد حول اتجاه إصلاحات الإدارة العامة في الفترة الأخيرة. تم في هذه الدراسة طرح فكرة إن الإدارة العامة الجديدة واجهت انتقادات خطيرة في الدول الأوروبية، خاصة في السنوات العشر الماضية، وأعطيت الأمثلة على ذلك. وبالنظر إلى انخفاض عدد الدراسات في الأدب التركي المتعلقة بهذا الموضوع، فإنهم يعتقد أن هذه الدراسة ستساهم في هذا المجال بشكل كبير.

الكلمات المفتاحية: الإدارة العامة، الإصلاحات، الاتحاد الأوروبي، نموذج الإدارة العامة، بعد نموذج الإدارة العامة.

GİRİŞ

Dünyadaki birçok bölgede olduğu gibi Avrupa'da da son dönemde büyük çaplı idari reformlar gerçekleştirilmektedir. Bu reformlar küresel bir eğilim olarak ortaya çıkan Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) paradigması içinde şekillenmiştir, fakat Avrupa'nın kendine özgü birtakım özellikleri vardır. YKİ ile Avrupa'daki kamu yönetimi reformları elbette birtakım ortak nitelikleri paylaşmaktadır, fakat başlangıç noktalarının farklı olması ve AB'deki uluslar üstü düzeyin oynadığı rol, kamu yönetimi reformları açısından özgün bir inceleme alanı ortaya çıkarmaktadır.

Avrupa Birliği'nin üye olmayan ülkelerde kamu yönetimi reformlarını yaygınlaştırma çabaları, teknik ve mali destekler gibi yumuşak gereçlere dayalı olarak yürütülmüştür. Doğu Avrupa ve Batı Balkan ülkelerinde ulusal yapıların dönüştürülmesi AB'nin çıkarınaydı, çünkü bunun bölgede barışı, istikrarı ve refahı artıracığına inanılıyordu (Börzel ve Risse, 2012; Papadimitriou v.d, 2015). Hem AB içinde hem de komşu ülkelerde kamu sektörü reformları AB siyasa çıkarlarının merkezi konularından biri olmuştur, fakat bu reformların uygulaması her yerde aynı şekilde olmamıştır ve hem AB içinde hem de "yakın çevre"sinde aynı olmamıştır (Falkner v.d, 2008).² Birçok alanda yasal düzenlemelere dayalı entegrasyonun AB'nin alamet-i farikası olduğunu ileri süren Katzenstein'a göre (2005), AB ulusal yapılarda değişiklik meydana getirebilmek için hiyerarşiye dayanmayan, daha yumuşak bir dizi mekanizmaya başvurmuştur. Bu mekanizmalar bazı alanlarda bağlayıcı AB düzenlemeleriyle birlikte ve onların tamamlayıcısı olmaktadır; bazı alanlarda ise AB'nin herhangi bir yetkisinin olmadığı siyasa alanlarında mevzuatın yerini almak üzere kullanılmaktadır. AB'nin sınırları dışındaki bölgeler bunlardan ikincisine iyi bir örnektir. AB'nin komşusu olan ülkelerde reformları teşvik etmek, tam da bu türden bir mekanizmayı zorunlu kılmaktadır.

2000'li yıllarda genişleme çerçevesinin Batı Balkanları içerecek şekilde güncellenmesiyle beraber AB çeşitli mekanizmalar vasıtasıyla kurum ve kapasite inşasını da içeren kamu yönetimi reformlarının başlıca itici gücü haline geldi. SIGMA³ programı, kamu yönetimi reformlarının gayri resmi lideri gibi işlev görmüştür fakat Dünya Bankası, BM kalkınma programı, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, USAID gibi başka aktörler de bu süreçte önemli rol oynadılar. AB'nin etkisi, yerel makamlar üzerinde baskı yapmak gerektiğinde, diğer yabancı aktörlerle beraber yardımlara dayalı koşulluluk araçlarına başvurmakla sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. AB'nin genişleme çerçevesi tüm Balkan Ülkelerini kapsayacak şekilde güncellenmesi, entegrasyonun daha ileri aşamalarına geçilmesi için ülkelerin uyum sağlamaları gereken koşulların sayısını artırmış ve kapsamı kıyas kabul etmez şekilde genişletmiştir; buna paralel olarak AB'nin rolü de kaçınılmaz olarak artmıştır (Pippan 2004; Elbasani 2008). Üyelik sürecinde ilerleme kaydedilmesi ve mali yardımların sağlanması gibi ödüller, ulusal aktörlerin AB koşullarına uymaları için ilave teşvikler sunmaktadır. Bunun yanı sıra AB her ülkenin reformların hangi aşamasında olduğunu izlemek için çok çeşitli araçlar kullanmaktadır. AB genişleme süreçleri değişim umutlarını artırmış ve kamu yönetimi reformlarının daha kolay uygulanması için gereken ortamı ve hem siyasi elitlerin hem de halkın desteğini sağlamıştır (Elbasani, 2009: 14).

Avrupa Kamu Sektörü Reformları

Avrupa'da YKİ reformları farklı ülkelerde farklı zamanlarda, farklı hızlarda ve farklı kapsamlarda gerçekleşmiştir. Örneğin Birleşik Krallık bu reformlarda ön sıralarda yer alırken, Kıta Avrupası'ndaki ülkeler, özellikle de güney ülkeleri ve Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bu değişime daha yavaş ayak uydurduğunu söylemek mümkündür. Tüm ülkelerde bu değişiklikler gereklilik, kabiliyet (idari kapasite)

² AB'nin yakın çevresi kavramı, AB üyeliği için aday ve potansiyel aday statüsüne sahip ülkeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Mayıs 2018 itibarıyla bu ülkeler Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Türkiye, Bosna-Hersek ve Kosova'dır.

³ SIGMA – Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetim ve İdarede Gelişmeye Destek – OECD Geçiş Ekonomileri ile İşbirliği Merkezi ve EC/PHARE'nin ortak bir teşebbüsüdür ve büyük ölçüde EC/PHARE tarafından finanse edilir. SIGMA programı Orta ve Doğu Avrupa'daki kamu yönetimi reformuna yardımcı olmaktadır (Demir, 2008: 38).

ve isteklilik gibi faktörlerin çeşitli kombinasyonlarında ortaya çıktığı söylenebilir. Avrupa'daki reformların temelinde farklı ve genelde rekabet halindeki kamu yönetimi gelenekleri yer almaktadır. Birçok güney Avrupa ülkesinde Napolyoncu idari gelenekler, kamu sektörünün neleri yapması gerektiği ve bunları nasıl yapacağı konusunda Doğu Avrupa ülkelerinden farklı özelliklere sahiptir. Bunlara Anglo Sakson ve İskandinav modelleri eklendiğinde oldukça karmaşık bir tablo ortaya çıktığı görülmektedir. Avrupa Birliği de özellikle adaylık sürecindeki ülkelere katılım kriterleri uygulayarak reformun yapısını belirlemeye çalışmaktadır. Bu reformlar arkalarında siyasi iradenin olup olmasına göre de şekillenmiştir; bazı ülkelerde kamu sektörü reformları için açık ve kesin bir program geliştirilmişken bazılarında ise reform daha parçalı ve daha az ideolojik bir etkiye sahip olarak karşımıza çıkmaktadır (Cury v.d, 2014).

Avrupa Komisyonu, AB ile üyelik müzakereleri yürüten 12 ülke için 2002 yılında yayınlanan Katılım Ortaklığı Belgelerinin ortaya koyduğu öncelikler temelinde her bir aday ülke için bir Eylem Planı hazırlamıştır.⁴ Bu eylem planları aday ülkelerin idari ve yargısal kapasitelerinin güçlendirilmesini öngörmüştür. 2002 Katılım Ortaklığı Belgeleri referans noktası alınacak olursa, Eylem Planlarının her ülke için AB'ye üye olacakları zamana kadar yeterli idari kapasiteye ulaşmak için almaları gereken tedbirleri ortaya koyduğu görülebilir. Eylem Planları ülkeleri bu çabalarında desteklemek için nasıl bir yardım mekanizmasının işletilebileceğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca Eylem Planları ülkenin müzakereler sırasında ileri sürdüğü taahhütleri ve bunlara karşılık üyelik için yaptığı hazırlıkları değerlendirebilmek için gereken izleme tedbirlerini belirtmektedir. Dolayısıyla eylem planlarının aday ülkelerin idari ve yargısal kapasitelerini güçlendirme çabalarına hız kazandırdığını söylemek mümkündür.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Kamu Yönetimi Reformları

Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ülkelerinde Avrupalılaştırma kavramı, genişleme süreçleri üzerindeki çalışmaların kapsamını büyüten bir etkiye sahiptir çünkü AB'nin aday ülkelerde nasıl işlediğini ortaya koyma amacını taşımaktadır. AB'nin aday ülkelerle olan ilişkileri ve Avrupalılaştırma için kullandığı enstrümanlar kendine özgüdür; bunlar genellikle genişleme koşulsallığının yarattığı baskılarla karakterize olurlar (Schimmelfenning ve Sedelmeier, 2008: 88). Buna ek olarak AB kıyaslama (*benchmarking*), izleme, yasal ve kurumsal şablonları sağlama ve yardım ve teknik destek gibi birçok mekanizmaya başvurmak suretiyle koşulsallık ilkesini hayata geçirmektedir (Grabbe, 2001). Devlet sosyalizmi tecrübesinden yeni çıkmış olan aday ülkeler bir taraftan Avrupalılaştırılmak, diğer taraftan kapsamlı bir dönüşüm sürecinden geçmek durumunda kalmışlardır, bunun en ayırt edici özelliklerinden biri devlet kurumlarının özelleştirilmesidir. Dolayısıyla ODA ülkelerinde Avrupalılaştırma kavramı hem AB genişleme araçlarını hem de hedef ülkelerdeki kendine özgü geçiş dönemi bağlamlarını göz önüne almak durumundadır (Elbasani, 2009:6).

Grabbe "AB doğruya doğru genişlemesinin çerçevesini çizerken, bugüne kadar oluşturulan en detaylı ve kapsamlı katılım koşullarını ortaya koydu" derken oldukça yaygın bir konsensüsü seslendirmektedir (2006: 250). Bu koşullar kısmen de olsa aday ülkelerin dönüşüm sırasında yaşadıkları problemleri hafifletmeye yönelikti (Dimitrova, 2002: 175). Ayrıca AB üyelik koşulları psikolojide "ödül ile güçlendirme"⁵ olarak bilinen etkili bir strateji üzerine inşa edilmişlerdir. AB'nin kamu yönetimi reformlarına dair talepleri karşılığında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için oldukça cazip bazı ödüller vaat edilmiştir. Bunlar arasında teknik ve parasal yardımlar, sözleşme ilişkilerinin kapsamının genişletilmesi ve nihai üyelik gibi ödüller sayılabilir. AB bunları uyum sağlanması durumunda vereceğini, fakat aksi durumda da esirgeyeceğini ortaya koymuştur (Elbasani, 2009:7).

Fakat bu sürecin birtakım sınırlılıkları vardır. Birincisi, AB'nin ortaya koyduğu idari kriterler, ekonomi veya çevre gibi diğer alanlarda ortaya konan kriterlerle karşılaştırıldığında daha belirsizdir. Bu durum özellikle reformlarda gerçekleştirilecek ilerleme ile kurumsal yapılanma arasındaki ilişki konusunda geçerlidir; bundan dolayı ulusal siyasi ve idari aktörler yasal mevzuata sözde bağlılık ifade ederken, devlet yönetimi ve kaynaklarının temel unsurlarının kontrolünü devretmekten kaçınmaya

⁴ Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Malta, Kıbrıs, Romanya, Letonya ve Litvanya.

⁵ Ödül ile güçlendirme (*reinforcement by reward*) kavramını Avrupa Birliği üyeliği bağlamında ele alınışı için bkz. Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004; Schimmelfennig, ve Scholtz, 2008.

devam etmektedirler. Devletin kontrolünden feragat etmeye karşı direnen yönetici seçkinler, kısmen uyum sağlamayı tercih etmişlerdir; bu ise modern bir idarenin genel ilkelerine bağlı olmayı içerir, fakat ya kanunların yazımı aşamasında müdahale ederek, ya da uygulamada kanunları manipüle ederek devlet üzerindeki fiili kontrolü devam ettirmelerine izin verir. Kamu yönetimini korumaya yönelik kapsamlı bir yasal mevzuatın varlığı ve son derece politize bir bürokrasinin birlikteliği, reforma bağlı aktörlerin ve seçkinlerin eylemlerini değişim lehine sınırlayacak kurumsal kapasitenin bulunmadığı ortamlarda AB koşullarının sınırlı olduğuna işaret etmektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004).

Hem merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçen, hem de tek parti yönetiminden çok partili demokrasiye geçen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, bu süreçlere ek olarak bir de AB üyelik süreci tecrübesi yaşanmıştır. Bu durum bugün Güneydoğu Avrupa'daki ülkeler için geçerlidir. İdari kapasitenin artırılması, kamu yönetimi reformları bağlamında yeni üye ülkelerde AB tarafından öncelikle teşvik edilen başlıca konulardan biri olmuştur. Yeni üye ülkelerin idari kapasitesi katılım gerçekleşene kadar AB gerekliliklerine göre daha alt seviyede olmaya devam etmiştir ve "AB aday ülkelere gönderdiği mesajlarda bu konuda tutarlılıktan çok uzak" olmuştur (Verheijen, 2000: 41). Bununla beraber yeni üye ülkelerin kamu yönetimleri Slovenya, Macaristan ve Estonya'da diğerlerine göre nispeten daha başarılı bir görünüm ortaya koymuştur; bu olgu, büyük ölçüde AB katılım süreçlerinin başarısıyla açıklanmaktadır (Dreschler, 2009: 18).

Kamu hizmetinin geliştirilmesi ile ilgili olarak, 1990'ların ortalarından sonra komünizm-sonrası ülkelerde kamu hizmeti reformunu teşvik etmeye yönelik büyük çaba gösterilmiştir. Bu bağlamda OECD-SIGMA⁶ tarafından Avrupa Birliği (AB) adına geliştirilen "kamu hizmeti geliştirme ilkeleri" formülize edilmiştir; bu ilkeler Weberci, depolitize bir bürokrasinin prensiplerine dayanan "kariyer kamu hizmetleri"nin oluşturulmasını güçlü şekilde desteklemiştir. Bölgenin siyasi istikrara kavuşması ve ODA ülkeleri bölgesinde yeni ortaya çıkan demokratik rejimlerin konsolidasyonu, karşılaştıkları pek çok zorluğa rağmen hem mümkündür hem de giderek daha gelişen bir realitedir. Demokratik kurumlar, kurallar ve prosedürler arayışında hala başlıca iç engel, demokratik bir siyasi kültürün nispeten geç gelişmesidir; dış faktörlere bakıldığında ise, 1990'lar boyunca temel sorun Batı'nın, totaliter, otoriter ve popülist yönetim şekillerine geri dönüş tehlikesinin bulunduğu bir ortamda, yardım sağlamayı isteyip istemeyeceği olmuştur (Kaldor ve Vejvoda, 1997: 60). Ancak ODA ülkesi olan aday ülkelere, AB tarafından SIGMA programı ve PHARE⁷ projeleri aracılığıyla kamu hizmetlerini geliştirmeleri için teknik ve finansal yardım yapılmıştır. Ayrıca kapsamlı bir dizi kamu hizmeti yasasının kabul edilmesi ve bunların etkin şekilde uygulanması ihtiyacı, yıllık ilerleme raporlarında düzenli olarak vurgulanmıştır (Goetz, 2005).

Temel Eğilimler

Kamu yönetimi alanında 1980'lerden bu yana en önemli reform hareketinin Yeni Kamu İşletmeciliği olduğu açıktır. Bilindiği üzere YKİ iş dünyasının ve piyasanın ilkelerinin ve yönetim tekniklerinin özel sektörden kamu sektörüne transferini içerir; bu süreç, devlet ve ekonomiye dair neo-liberal bir anlayışın egemen olmasıyla eş zamanlı olarak yaşanmıştır. Buradaki hedef her türlü kamusal faaliyetin azaldığı ve mevcut faaliyetlerin de serbest piyasanın verimlilik ilkelerine uygun şekilde yürütüldüğü minimal bir devleti öngörmektedir. Proje yönetimi, yatay hiyerarşiler, müşteri odaklılık, kariyer memurluğunun kaldırılması, depolitizasyon, toplam kalite yönetimi ve dış kaynak kullanma gibi kavramlar bu dönemin yaygın kavramlarıdır. Literatürün geneline ve uygulayıcıların tartışmalarına bakıldığında, saydamlık, vatandaş katılımı ve âdem-i merkezîyetçilik ne teorik olarak ne de ampirik olarak YKİ'nin temel kavramları arasında önemli bir yer tutmazlar⁸ çünkü YKİ uzmanların apolitik

⁶ SIGMA, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) bir inisiyatifidir (Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries-Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek). SIGMA'nın hazırladığı raporlar, AB kurumları ile aday ülkeler arasında yürütülen üyelik müzakerelerinde yol gösterici olmuştur.

⁷ 1997'de uygulamaya konan PHARE programı aday ülkelere AB'ye üyelik öncesinde genel yardımlarda bulunmaktadır. Programın başlıca amacı aday ülkelere 1993'te kabul edilen ve ekonomik ve siyasi koşullar getiren Kopenhag kriterlerine uyarak AB üyeliğine hazırlanmalarında yardımcı olmaktır.

⁸ Osborne ve Gaebler istisnadır. Onların çalışmalarında katılımcılık önemli bir yer tutar ve hükümetin yeniden icadı yaklaşımının temel unsurlarından biridir. Bkz. Osborne ve Gaebler, 1992.

şekilde yönetim faaliyetini üstlenmesine vurgu yapar ve bu son kavramlar siyasi içeriğe sahiptirler (Dreschsler, 2009: 14).

YKİ kamu yönetimi reformunun birçok kullanışlı perspektifinden biri olarak görüldüğü gibi, zaman zaman bir dünya görüşü (ideoloji) olarak da kabul edilmektedir. Her iki anlamda da kamu yönetimi ile ilgili akademik çalışmalarda, özellikle de Avrupa’da, YKİ’nin savunucuları son dönemde büyük ölçüde savunmaya geçmiş durumdadır. 1980’lerde zorunlu gibi görülen birçok şey bugün bir seçenek bile değildir. Bunu daha iyi açıklayabilmek için kamu yönetiminin son dönemdeki gelişiminin aşamalarına kısaca bakmak faydalı olacaktır:

1995 gibi erken bir tarihte ilk güçlü ve kapsamlı eleştiriler⁹ ortaya çıkmış olsa da hala YKİ’ye inanmak mümkündür.

2000 yılına gelindiğinde YKİ savunmaya geçmişti çünkü deneysel ve gözlemsel bulgular olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktaydı.

2005 yılında ise YKİ artık sürdürülebilir bir kavram olarak görülmüyordu (Dreschsler, 2009: 15).

Başka bir ifadeyle, son yıllarda YKİ’nin her yönüyle geçerli bir kavram olduğunu varsayan bir söylem, giderek daha az görülür hale gelmiştir. Bu durum ABD’de daha belirgin olmakla beraber Avrupa’da da benzer bir eğilim gözlenmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinde gerçekleştirilen kamu sektörü reformlarının hem ortak hem de farklı yönlerine vurgu yapmak ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilir. Yeni Kamu İşletmeciliğinin temel düşüncelerinden biri, performans ölçümü ve sonuçlara odaklılık gibi birçok faktörün bir arada olması gerekliliğidir. Son yıllarda YKİ sonrası olarak tanımlanan saydamlık, e-devlet ve iş birliği gibi kavramlar da farklı ulusal bağlamlarda ortaya çıkmışlardır. YKİ reformları ile YKİ sonrası reformların bu farklı yüzlerinin etkinliği birçok çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde özellikle üst düzey kamu yöneticilerinin görüşlerine başvurulmuştur; bu gibi çalışmalar çeşitli Avrupa ülkelerinde yapıldığı gibi Avrupa’nın bütününe kapsayacak şekilde yürütülenler de vardır¹⁰ ve YKİ’nin nasıl işlediğine dair çok önemli ve derinlemesine bilgiler sağlamaktadırlar. Aynı zamanda YKİ reformlarının uygulamasında YKİ sonrası reformların nasıl kendilerine yer bulduklarını göstermesi açısından da ilginç bulgular savunmaktadırlar. Bu reformların doğası hakkında farklı ülkelerde belli bir düzeyde mutabakat sağlanmıştır. Tüm ülkeler bunları yukarıdan aşağıya empoze edilen reformlar olarak algılamışlardır ve hemen hemen tamamı (Norveç’ten istisna olarak bahsedilmektedir) bu reformların hizmetleri iyileştirmekten ziyade maliyetleri azaltmak amacına yönelik olarak algılamışlardır. Yine benzer şekilde, Norveç ve Macaristan dışındaki tüm ülkelerde bu reformlar yapılırken halkın görüşünün alınmadığı ve katılımının aranmadığı düşüncesi hâkimdir. Bu reformların itici gücünün siyasiler mi yoksa üst düzey bürokratlar mı olduğu konusu, ya da bu reformlara sendikaların karşı çıkıp çıkmadığı gibi meseleler hakkında ise farklı ülkeler arasında çok az konsensüs tespit edilmiştir. Ülkelerde reformların başarılı olup olmadığı konusunda farklı düşünceler ortaya konmuştur ve YKİ reformları sonrası kamu sektörünün durumunun daha iyi mi yoksa daha kötü mü olduğuna dair belirgin bir örüntü ortaya çıkmamıştır. Diğer taraftan, üst düzey bürokratlar arasında hâkim olan görüşe göre, kamu yönetimi reformları ne bir başarı ne de bir başarısızlık olarak görülmektedir; bu bağlamda nötr bir algının varlığından söz etmek mümkündür. Maliyet, verimlilik, hizmet kalitesi, saydamlık ve açıklık, inovasyon ve vatandaşlara adil muamele gibi kavramlar açısından olumlu bir algıdan söz etmek mümkündür, ancak diğer taraftan vatandaşların hükümetlerine olan güvenlerinde son yıllarda ciddi bir gerileme olduğu açıkça görülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2000: 553).

Avrupa Birliği sınırları dışında olmasına rağmen, ilginç bir örnek olduğu için İsviçre’deki bir uygulamadan bahsetmek yerinde olacaktır. 2004 yılında İsviçre’nin Zürih kentinin bir ilçesi olan Dübendorf’ta YKİ reformlarının durdurulduğu resmen ilan edilmiştir. Bunun gerekçesi şöyle açıklanmıştır: “verimlilik, etkinlik veya kaliteyle ilgili iyileşmelerin hiçbirinin YKİ reformlarıyla bağlantısı tespit edilememiştir” (Noordhoek ve Saner, 2005: 38). Ayrıca, Yeni Kamu İşletmeciliğinin ilk

⁹ Eleştiriler için bkz. Wilkinson, 1995; Gregory, 1995; Boyle, 1995. Bu ilk eleştirilerin YKİ’nin ilk ortaya çıktığı İngiltere, İrlanda, Avustralya gibi Anglo-Sakson ülkelerde geliştiği görülmektedir.

¹⁰ Politt (1995) ve Ferlie vd. (1996) YKİ reformlarının etkinliği hakkındaki ilk kapsamlı ve görgül değerlendirmeler arasında sayılabilir. Ayrıca bkz. Dunleavy vd. (2006), Pollitt ve Bouckaert (2011), Laegreid ve Christensen (2013).

ve en önemli savunucularından olan Yeni Zelanda’da, ekonomik krizden kısa bir süre önce, özelleştirmenin ekonomik gelişim, yatırım ve inovasyon açısından (ki bunlar özelleştirmelerin standart hale gelmiş gerekçeleridir) “feci” sonuçlar doğurduğu gerekçesiyle demiryolu sistemi tekrar devlet mülkiyetine geçirilmiştir.¹¹

Avrupa kamu yönetiminde hâkim eğilimleri tartışırken başvurulan kavramlardan biri “Yeni Weberyen Devlet”tir. Literatürdeki tartışmalara göre bu olgunun temel özellikleri şunlardan meydana gelmektedir:

Yeni Weberyen Devlet, bürokratik kurallardan ziyade vatandaşların ihtiyaçları ve isteklerine odaklanmayı içerir. Piyasa mekanizmaları zaman zaman kullanışlı olsa da bunu başarmanın asıl yolu piyasa mekanizmalarını uygulamaktan değil profesyonel bir kalite ve hizmet kültürü yaratmaktan geçmektedir.

Ayrıca temsili demokrasinin rolünün, vatandaşların görüşlerine danışılması ve bunların doğrudan temsil edilmesi vasıtasıyla tamamlanmasını içerir.

Hükümet bünyesinde kaynak yönetimi bağlamında ise, sadece usullerin doğru izlenmesi yerine, sonuçlara daha fazla odaklanılmasını teşvik edecek şekilde ilgili kanunların modernize edilmesi söz konusudur. Bu, önceden açık ve yazılı rızası olmadan kontroller yerine sonradan kontrollere önem verilmesi, fakat birincisinin de tamamen terk edilmemesi şeklinde ifade edilmektedir.

Son olarak, kamu hizmetlerinin profesyonelleşmesi, böylece bürokratların sadece kendi faaliyet alanlarıyla ilgili mevzuatın uzmanı olmakla kalmamaları, vatandaşlar ve kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmış profesyonel yöneticiler haline gelmeleri söz konusudur (Pollitt ve Bouckaert, 2004, 99–100).¹²

Diğer taraftan, YKİ ile Yeni-Weberyen Devleti uzlaştırmayı deneyen çalışmalar da mevcuttur. Dunn ve Miller (2007) YKİ’nin Avrupa kamu yönetimi ile olan zıtlıklarının sıklıkla vurgulandığına işaret etmektedir. Çalışmasında Anglo-Amerikan perspektifi ile “Yeni Weberyen Devlet” adı verilen nispeten daha yeni bir YKİ eleştirisini dengelemeye çalışmaktadır.¹³

Yeni kamu işletmeciliğine eleştirel yaklaşan akademik çalışmaların yanı sıra, birtakım görgül çalışmalar da eleştirel sonuçlar ortaya koymuştur. Bunlardan biri olan COCOPS¹⁴ projesi Avrupa ülkelerinde yeni kamu işletmeciliği tarzı reformların karşılaştırmalı ve nicel olarak değerlendirilmesi amacıyla yürütülmüştür. Bu projede 10 farklı ülkedeki 11 üniversiteden kamu yönetimi akademisyenlerinden oluşan bir ekip çalışmıştır. Proje kapsamında Avrupa’da vatandaşların ihtiyaçlarını ve toplumsal uyumu ele alan kamu yönetimi ve kamu hizmeti reformlarının etkisi analiz edilmiştir. YKİ’nin parçalayıcı eğilimlerinin kapsamı ve sonuçlarının değerlendirilmesinin temel bileşenlerinden biri, koordinasyon ihtiyacı olarak tespit edilmiştir. Proje Avrupa Komisyonu’nun Yedinci Çerçeve Programı kapsamında finanse edilmiş ve 2011 ile 2014 yılları arasında yürütülmüştür. Proje konsorsiyumu Avrupa’da yaşanan mali krizin kamu sektörü reformlarının geleceği üzerinde nasıl bir etkisi olacağını eleştirel bir açıdan değerlendirmiş ve bu kemer sıkma döneminde 1980’lerde ve 1990’larda uygulanan YKİ tarzı tasarruf stratejilerinden öğrenilebilecek konuları analiz etmiştir (Van de Walle ve Hammerschmid, 2011: 25).

Proje kapsamında 10 Avrupa ülkesinde¹⁵ yapılan mülakatlara dayalı olarak, vatandaşların kamu sektörü reformlarından memnuniyet düzeyleri hakkında üç olumlu ve üç olumsuz eğilim tespit edilmiştir. Olumlu eğilimler maliyet ve etkinlik, saydamlığın ve açıklığın artması ve hizmet

¹¹Resmi hükümet bildirisi için bkz. <http://www.beehive.govt.nz/release/rail+buy+back+marks+new+sustainable+era+transport>.

¹²Aslında Yeni Weberyen Devlet, YKİ’nin aksine, inovasyona dayalı toplum için en uygun model olarak değerlendirilmektedir (örn. Drechsler, 2009). Avrupa Birliği’nin başlıca kalkınma programı olan Lizbon Gündeminin temelini teşkil eden “inovasyona dayalı ekonomi” konusu ele alınırken, “devlete dayalı sosyoekonomik kalkınma programlarının uygulama için üst düzey kalitede kamu yönetimleri gerektirdiği ve ona dayandığı” kabul edilmiştir (Lizbon Zirvesi sonuç bildirgesi, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Ac10241>).

¹³Yeni Weberyen devlet kavramıyla ilgili tartışmalar için bkz. Drechsler, 2005; Drechsler ve Kattel, 2009; Pollitt ve Bouckaert, 2011; Dunn ve Miller, 2007; Lynn, 2008; Randma-Liiv, 2008.

¹⁴Gelecekte Kamu Sektöründe Uyum için İşbirliği (*Coordinating for Cohesion in the Public Sector of the Future*)

¹⁵Belçika, Estonya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Hollanda, Norveç, İspanya ve İngiltere.

kalitesindeki yükselme olarak belirtilmiştir. Olumsuz eğilimler olarak algılanan gelişmeler ise vatandaşların hükümete olan güvenlerinin azalması, işveren olarak kamu sektörünün çekiciliğinin ve kamu sektöründe motivasyonun zayıflaması ve toplumsal uyumun azalması olarak tespit edilmiştir. Bu başlıklar, son 5 yılda iyileşme veya kötüleşme görülen alanları ve eğilimleri temsil etmektedir.

Avrupa çapındaki kamu sektörü eğilimlerini şekillendirmek anlamında ülkelerin kendine özgü faktörleri önemli rol oynarlar, fakat ülkelerin tümünde ortak olan bazı genel sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Bunlardan en önemlisi şudur: mali kriz, kamu yönetiminin işleyişi, hizmetlerin sunumu ve vatandaşların bu süreçlere uyumu üzerinde önemli ve kapsamlı bir etki yaratmıştır. Olumlu tarafından bakıldığında, krizden dolayı kamu sektöründe maliyet-etkinlik ve verimlilik zorunlu olarak artmıştır; daha da önemlisi, en azından bazı ülkelerde bu gelişme hizmet kalitesinde bir düşüş yaşanmadan gerçekleşmiştir. Ancak bazı ülkelerde ise verimliliği amaçlayan reformların sonuçları daha güçlü ve olumsuz şekilde hissedilmiş, hizmetler üzerinde negatif etkileri olmuştur. Ülkeler arasında performans kavramıyla bağlantılı reformlara verilen önemin artması, vatandaş beklentileri ve medyanın ilgisindeki artışla birlikte düşünüldüğünde, kamu sektörü süreçlerinin saydamlığını ve açıklığını artırdığı varsayılabilir. Ancak bu alanlarda görülen olumlu gelişmeler, krizle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi bulunan bazı daha olumsuz gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kriz, işveren olarak kamu sektörünün cazibesini azaltmış ve kamu sektöründeki motivasyona zarar vermiştir. Bu ise uzun vadede potansiyel olarak kamu sektörünü seçebilecek yeni nesillerin, çekici bir iş imkânı olarak kamu sektörünü seçmesi ihtimalinin azalacağı ve buna yönelik motivasyonun zayıf olacağı anlamına gelmektedir. Toplumsal açıdan bakılırsa gerek krizden dolayı gerekse başka faktörlerin etkisiyle, hükümete yönelik vatandaşların güveni, son beş yılda kamu sektörünün en olumsuz etkilenen boyutu olarak tespit edilmiştir. Bunun sonuçlarının uzun vadede daha kesin bir biçimde görülmesi beklenebilir (Curry v.d, 2014: 21-28).

Sonuç olarak Yeni Kamu İşletmeciliğinin kamu yönetimi ile ilgili eğilimler açısından tartışılmalı bir kavram olduğu söylenebilir. Dreschler (2005) YKİ'nin düşünce olarak inişte olduğunu iddia ederken Moynihan YKİ'nin kamu yönetimi yazınında da düşüşte olduğunu belirtmektedir (2008: 485). Dunleavy v.d, (2006) YKİ'nin öldüğünü ilan edecek kadar ileri gitmiş ve dijital çağ yönetişimi, yeniden birleşme¹⁶, ihtiyaçlara dayalı bütünsellik ve sayısallaştırma gibi kavramlarla ikme edildiğini göstermiştir (de Vries, 2010; Dunleavy, 2006). Lapsley ise YKİ'nin genellikle YKİ tarzı reformları uygulayan devletler için “zalimane bir hayal kırıklığı” olduğunu ve YKİ tarzı reformların istenmeyen ve olumsuz sonuçlarının ortaya çıktığını belirtmektedir (2008, 2009). Denhardt ve Denhardt (2000), çokça atıf yapılan çalışmalarında iktisadi olmaktan ziyade sosyal içerikli kamu yönetimi reformlarının Yeni Kamu İşletmeciliği değil Yeni Kamu Hizmeti başlığı altında ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Haynes v.d, (2011) krizin YKİ tarzı reformlara bir tepki olarak Avrupa’da ortaya çıkan paydaş katılımı ile ilgili düşünceleri tersine çevirdiğini ve “kapsayıcı yönetim”¹⁷ söyleminin yaygınlığına karşın (daha çok piyasa aktörlerinin katılımını savunan) YKİ düşüncelerine bir geri dönüş meydana geldiğini ileri sürmektedirler. YKİ'nin temel bileşenleri olan “işletme tipi yöneticilik”¹⁸, özelleştirme ve âdem-i merkezileşme konularına 2000’li yıllarda Avrupa literatüründe ve uygulayıcılar tarafından şiddetli eleştiriler getirilmiş ve piyasaya dayalı fikirlerin kamu hizmetlerinin sunumunda ortaya koyduğu başarı, hesap verebilirlik ve uygunluk hakkında sorular sorulmuştur. Bu sorulara verilen “üçüncü yol” (Giddens, 1998) veya “dijital çağ yönetişimi” (Dunleavy v.d, 2006) gibi yanıtlar, YKİ'nin alternatifi olan kavramlar ortaya çıkarmışlardır. Pollitt ve Bouckaert ise 2004 gibi erken bir tarihte çeşitli ülkelerdeki kamu yönetimi reformlarını değerlendirmişlerdir.¹⁹ Yeni Weberyen Devlet kavramı ilk defa bu çalışmada ortaya atılmıştır. Ancak yeni bir paradigmanın mı doğduğu, yoksa kamu yönetimi reformlarının YKİ paradigması içinde mi düşünülmesinin daha doğru olacağı sorusuna kesin bir cevap vermemişlerdir. Konuyla ilgili olarak De Vries (2010) kamu yönetimi reformları arasında en önemlilerinden biri olan dijital yönetişim uygulamalarının YKİ paradigmasının genişlemesi ve evrilmesini temsil ettiğini ileri sürmektedir; ayrıca iktisadi olmayan, toplumsal değerlere nem

¹⁶ Bu olgu literatürde “hükümetin tamamı” (*whole of government*) kavramıyla ifade edilmektedir. Bkz. Christensen ve Lægreid, 2007; Patrick ve Brown, 2007; Christensen ve Lægreid, 2006; Hunt, 2005.

¹⁷ “*inclusive governance*” kavramı karşılığı kullanılmıştır.

¹⁸ “*managerialism*” kavramı karşılığı olarak kullanılmıştır.

¹⁹ Bu ülkelerin (Avustralya, Kanada, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hollanda, Yeni Zelanda, İsveç, İngiltere ve ABD) altısının 1995 öncesinde AB’ye katılmış ülkeler olmaları, değerlendirmelerinin AB için de geçerli olduğunu ileri sürmemizi sağlıyor.

verilmesinin, ağ yönetişimi, küyerelleşme süreçlerinin ve devlet, sivil toplum ve özel sektör arasındaki yeni iş birliği biçimlerinin hepsinin YKİ kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (De Vries, 2010: 3). Buna karşın, iktisadi olmayan, özellikle sosyal temelli reform düşüncesinin ve uygulamalarının da YKİ kapsamına dahil edilmesi, kavramın kapsamını artık anlamsız hale gelecek kadar genişletme riski taşımaktadır.

SONUÇ

Avrupa’da kamu yönetimi reformları eski ve yeni üyelerde farkı süreçler takip etmiştir. Ayrıca bu iki grup ülkenin motivasyonları ve AB kurumlarının reformların uygulanmasını sağlamak amacıyla başvurduğu mekanizmalar arasında da farklar vardır. Birincisi, yeni üye ülkelerde kamu yönetimi reformları büyük ölçüde çeşitli uluslararası örgütler tarafından teşvik edilmiştir; bunların başında OECD’nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine idari reformlar konusunda tavsiyelerde bulunan birimi olan SIGMA gelmektedir. OECD, bölgede bu konuyla en fazla ilgilenen kurum olarak haklı bir şöhret kazanmıştır ve (örneğin Dünya Bankası’ndan farklı olarak) en başından beri YKİ’ye eleştirel yaklaşmıştır. Bu durum, klasik yaklaşımın etkisini devam ettirmesinin sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir (Dreschler, 2009: 17-18). Ancak bu farklılıklar bir kenara bırakılmak şartıyla ortak bazı eğilimler tespit edilebilir. Yukarıda bahsedilen COCOPS projesinin kapsadığı 10 ülkenin ikisi (Estonya ve Macaristan) yeni üye ülkelerdir. Diğer ülkelerin yedisi 1995’ten önce AB üyesi olmuş ülkelerdir. AB üyesi olmayan bir ülke de (Norveç) araştırma kapsamında yer almıştır. Dolayısıyla projenin bulguları eski üye-yeni üye ayrımı göz ardı edilerek genelleştirilebilir.

Yukarıda ele alınan tartışmalardan şu sonuca ulaşılabilir: yeni kamu işletmeciliği reformları Avrupa’da çok çeşitli tepkilerle karşılaşmıştır. Bu teknikler ve metotlar meşruiyetlerinin dayandığı söylemlerden bağımsız düşünülmemiştir – ki bu söylemler (sürelere dayalı yeniden mühendislik, iyi uygulamalar, kıyaslama, paranın değeri performans göstergeleri vb.) genellikle Anglo-Sakson yönetim ekolü ve özellikle 1979’da İngiltere’de başlayan dönüşüm tarafından belirlenmiştir. Bu söylemlerin somut çıktılarına dönüştürülmesinden sorumlu olan siyasi ve idari aktörler de bu tepkilerden bağışık olmamıştır. Yeni kamu işletmeciliğinin kavramlarından beslenen reformlar, özellikle 2008’de ortaya çıkan ekonomik krizlerden sorumlu tutulmuş ve gerek siyasi arenada gerekse akademik literatürde ciddi şekilde eleştirilmiş ve yeni kamu hizmeti ve yeni Weberyen devlet gibi alternatif yaklaşımlar geliştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Boyle, R. (1995) *Towards a new public service*, (Dublin: Institute of Public Administration).
- Börzel, T. A., ve Risse, T. (2012). From Europeanisation to diffusion: introduction. *West European Politics*, 35(1), 1-19.
- Christensen, T., ve Lægveid, P. (2007) “The whole-of-government approach to public sector reform”, *Public Administration Review*, 67(6): 1059-1066.
- Clifton, J, Diaz Fuentes, D, Fernandez Guttierrez, M, James, O, Jilke, S.R, and Van de Walle, S.G.J. (2013) “Satisfaction, Voice and Choice in European Public Services”, *European Policy Brief*, <http://repub.eur.nl/pub/78042/>.
- Curry, D. (2014) “Trends for the Future of Public Sector Reform: A Critical Review of Future-Looking Research in Public Administration”, <<http://www.cocops.eu/wp-content/uploads/2014/04/TrendsForTheFutureOfPublicSectorReform.pdf>>, (Erişim Tarihi – 9 Nisan 2016).
- Curry, D., Hammerschmid, G., Jilke, S. ve Van de Walle, S. (2015) “Executive Perceptions of Public Sector Reform in Europe”, *International Handbook of Public Administration and Governance*, (Ed: Massey, A. & Johnston, K.), Cheltenham: Edward Elgar. 369-398. (Austria, Estonia, France, Germany, Hungary, Italy, Netherlands, Norway, Spain, UK)
- Curry, D., Blijleven, W. ve Van de Walle, S. (2014) “Current and Future Trends in Public Sector Reform: the Views of Trade Unions and Consultants in Ten European Countries”, *COCOPS WORK PACKAGE 8*, <<http://www.cocops.eu/wp-content/uploads/2014/07/COCOPS-REPORT-8-4-goede-versie.pdf>>, (Erişim Tarihi – 20 Mart 2016).
- De Vries, J. (2010) “Is New Public Management Really Dead”?, *OECD Journal on Budgeting*, <<https://www.oecd.org/gov/budgeting/48168865.pdf>>, (Erişim Tarihi – 3 Nisan 2016).
- Demir, Fatih. (2008) “Avrupa İdari Alanı'nın Oluşumu ve Yansımaları (Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye Örneği)”, yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Denhardt, Robert B., ve Denhardt, J. V. (2000) “The new public service: Serving rather than steering.” *Public administration review*, 60(6): 549-559.
- Drechsler, W. (2014) “The rise and demise of the New Public Management: Lessons and opportunities for South East Europe”, *International Public Administration Review*, 7(3): 7-27.
- Drechsler, W. (2009) “Towards a Neo-Weberian European Union? Lisbon Agenda and Public Administration”, *Halduskultuur–Administrative Culture*, 10: 6-21.
- Drechsler, W., ve Kattel, R. (2009) “Conclusion: Towards the Neo-Weberian State? Perhaps, but Certainly Adieu, NPM”, *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 1(2), 95-99.
- Drechsler, W. (2005) “The Re-Emergence of “Weberian” Public Administration after the Fall of New Public Management: The Central and Eastern European Perspective”, *Halduskultuur – Administrative Culture*, 6: 94-108.
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., ve Tinkler, J. (2006) “New public management is dead—long live digital-era governance”, *Journal of public administration research and theory*, 16(3): 467-494.
- Elbasani, A. (2009) “EU Administrative Conditionality and Domestic Downloading: The Limits of Europeanization in Challenging Contexts”, *KFG Working Paper*, Nr. 2.
- Falkner, G., Treib, O., ve Holzleithner, E. (2008) *Compliance in the enlarged European Union: living rights or dead letters?*, Ashgate Publishing, Ltd.
- Ferlie, E. (1996) *The new public management in action*, Oxford University Press, ABD.

- Giddens, A. (1998). *The Third Way*, Cambridge. Polity, 129.
- Goetz, K. H. (2005) The New Member States and the EU, in Simon Bulmer ve Christian Lequesne (eds.), *Member States and the European Union*, Oxford University Press, Oxford.
- Grabbe, H. (2001) “How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity”, *Journal of European public policy*, 8(6): 1013-1031.
- Gregory, R. (1995) “The peculiar tasks of public management: Toward conceptual discrimination”, *Australian Journal of Public Administration*, 54(2): 171-183.
- Haynes, A. S., Derrick, G. E., Chapman, S., Redman, S., Hall, W. D., Gillespie, J., ve Sturk, H. (2011) “From “our world” to the “real world”: exploring the views and behaviour of policy-influential Australian public health researchers”, *Social science & medicine*, 72(7): 1047-1055.
- Hunt, S. (2005) “Whole-of-government: does working together work”? <<https://digitalcollections.anu.edu.au/handle/1885/43012>>, (Erişim Tarihi – 18 Mayıs 2016).
- Kaldor, M. ve Vejvoda, I. (1997) “Democratization in Central and Eastern European Countries”, *International Affairs*, 73(1): 59-82.
- Katzenstein, P. J. (2005) *A world of regions: Asia and Europe in the American imperium*, Cornell University Press.
- Laegreid, P., ve Christensen, T. (Ed). (2013) *Transcending new public management: the transformation of public sector reforms*, Ashgate Publishing, Ltd.
- Lapsley, I. (2008) “The NPM agenda: back to the future”, *Financial accountability & management*, 24(1): 77-96.
- Lapsley, I. (2009) “New Public Management: The Cruellest Invention of the Human Spirit”? 1. *Abacus*, 45(1): 1-21.
- Lizbon Zirvesi Sonuç Bildirgesi (2000), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Ac10241> (Erişim Tarihi – 16 Mart 2016)
- Lodge, M. ve Gill, D. (2011) “Toward a New Era of Administrative Reform? The Myth of Post-NPM in New Zealand”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 24(1): 141–166.
- Lynn, L. (2008) “What is a Neo-Weberian State? Reflections on a Concept and its Implications”, *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 1(2): 17-30.
- Moynihan, D. P. (2008) *The dynamics of performance management: Constructing information and reform*, Georgetown University Press.
- Noordhoek, P., & Saner, R. (2005). “Beyond new public management. Answering the claims of both politics and society”, *Public Organization Review*, 5(1): 35-53.
- Osborne, D. & Gaebler, T. (1992) *Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*, Addison Wesley, Massachusetts, ABD.
- Papadimitriou, A., Gornitzka, A. ve Stensaker, B. (2015). “Designed Diffusion? The Impact of an EU Instrument for Public Management Reform in the Western Balkans”, *Journal of European Integration*, 37(6): 629-647.
- Patrick, S., ve Brown, K. (2007). *Greater than the sum of its parts?: Assessing" whole of government" approaches to fragile states*, International Peace Academy, New York, ABD.
- Pippan, C. (2004) “The rocky road to Europe: the EU’s stabilisation and association process for the Western Balkans and the principle of conditionality”, *European Foreign Affairs Review*, 9(2): 219-245.
- Pollitt, C. (1995) “Justification by works or by faith? Evaluating the new public management”, *Evaluation*, 1(2): 133-154.

- Pollitt, C., ve Bouckaert, G. (2004) *Public management reform: A comparative analysis*, Oxford University Press, ABD.
- Pollitt, C., ve Bouckaert, G. (2011) *Public Management Reform: A comparative analysis-new public management, governance, and the Neo-Weberian state*, Oxford University Press.
- Pollitt, C. ve Sorin, D. (2011) “The Impacts of the New Public Management in Europe: A Meta-Analysis”, *COCOPS WORK PACKAGE 1*, <http://www.cocops.eu/wp-content/uploads/2012/03/WP1_Deliverable1_Meta-analysis_Final.pdf>, (Erişim Tarihi – 12 Mart 2016).
- Randma-Liiv, T. (2008) “New public management versus the Neo-Weberian state in Central and Eastern Europe”, *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 1(2): 49-71.
- Schimmelfennig, F., ve Scholtz, H. (2008) “EU Democracy promotion in the European neighbourhood political conditionality, economic development and transnational exchange”, *European Union Politics*, 9(2): 187-215.
- Schimmelfennig, F., ve Sedelmeier, U. (2004) “Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe”, *Journal of European public policy*, 11(4): 661-679.
- Schimmelfennig, F., ve Sedelmeier, U. (2008) *Candidate countries and conditionality*, Palgrave Macmillan, Birleşik Krallık.
- Van de Walle, S. ve Hammerschmid, G. (2011) “The impact of the new public management: Challenges for coordination and cohesion in European public sectors”, *Halduskultuur – Administrative Culture*, 12(2): 190-209.
- Verheijen, T. (2000). “Civil service systems in Central and Eastern Europe”. *Public Administration*, 78(4): 989-992.
- Wilkinson, M. J. (1995). “Love is not a marketable commodity: new public management in the British National Health Service”, *Journal of advanced Nursing*, 21(5): 980-987.
- William, D. N. ve Miller, D. Y. (2007). “A Critique of the New Public Management and the Neo-Weberian State: Advancing a Critical Theory of Administrative Reform”, *Public Organization Review*, 7(4): 345–358.

KAHRAMANMARAŞ'TAKİ SURİYELİ GÖÇMENLERİN HAYATTAN VE KAMU HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN ÖLÇÜMÜNE YÖNELİK BİR ALAN ÇALIŞMASI

Arif Selim EREN²⁰

Ahmet TUNÇ¹¹

Öz

Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin sonucunda komşu ülke Suriye'de çatışmalar iç savaşa dönüştüğü için Türkiye'ye doğru bir göç hareketi yaşanmıştır. Bu durum sonucunda pek çok insan evlerinden ve ailelerinden en kötüsünde doğup büyüdükleri ülkelerinden ayrı kalmak zorunda kalmıştır. Srebrenitsa, Afganistan, Gujarat, Burma, Doğu Türkistan ve daha pek çok noktada olduğu gibi Müslüman toplumların yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki bu tür olaylara sessiz kalarak karmaşanın daha fazla artmasına sadece seyirci kalan uluslar üstü örgütlerin harekete geçmesini beklemeden ülkemiz, insanların güvenliğini sağlama noktasında gerekli tedbirleri almıştır. Olayların başlamasından neredeyse yedi yıl zaman geçmiş olmasına rağmen başlatılmış olan vesayet savaşlarının devam ettiği görülmüştür.

Bu tür koşullar altında yaşamak durumunda kalan insanlardan ülkemize sığınanlara Türkiye Cumhuriyeti devleti olarak pek çok imkân sağlanmaktadır. Bu çalışma Hayat Tatmin Ölçeği (HTÖ) kullanılarak bu kişilerin hem ihtiyaçlarının belirlenmesini hem de sunulan hizmetlerden ne derece memnun olduklarını ortaya koymak için gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Kahramanmaraş İl Göç İdaresi'nin yardımıyla 199 adet anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler tanımsal istatistikler, korelasyon, faktör analizi (keşif amaçlı ve doğrulayıcı) ve Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular göçmenlerin en çok konut, sağlık, evlilik, çocuk ve akrabalarla ilgili hususlarda memnuniyet belirttiklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanında iş, finansman ve kişisel gelişim hususlarında kendilerini eksik hissettikleri de belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayat Tatmin Ölçeği, Kamu Hizmeti, Kahramanmaraş, Suriye

A FIELD STUDY ON THE MEASUREMENT OF SATISFACTION LEVELS FROM LIFE AND PUBLIC SERVICES BY SYRIAN MIGRANTS IN KAHRAMANMARAŞ

Abstract

As a result of the popular movements called Arab Spring, there has been an immigration movement towards our country since the conflicts in the neighboring country, Syria, have turned into civil war. Consequently, many people were forced to stay away from their homes and their families and the worst is their homeland. Not waiting for the trans-national organizations to get into action, as they stared in Srebrenica, Afghanistan, Gujarat, Burma, Eastern Turkistan and in many Muslim dominated locations, these people are being kept safe in our country. It seems that worship battles have been carried out, even though it has been nearly seven years since the events began.

Many opportunities are being provided by The Turkish Republic as these people, who are forced to live in harsh conditions, seek refuge. This study was conducted using the Life Satisfaction Scale (HRQOL) to determine both the needs of these people and their satisfaction with the services provided. In this context, 199 questionnaires were applied with the help of Kahramanmaras Provincial Immigration Administration. The obtained data were analyzed by descriptive statistics, correlation, factor analysis (exploratory and confirmatory) and Kruskal Wallis test. The findings of the survey show that immigrants are most satisfied with housing, health, marriage, children

²⁰ Dr. Öğr. Üyesi., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, arifselimeren@hotmail.com

²⁰²⁰ Dr. Öğr. Üyesi., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, atunc@ksu.edu.tr

and relatives issues. It is also determined that they feel themselves lacking in business, finance and personal development.

Key words: Life Satisfaction Scale, Public Service, Kahramanmaraş, Syria

دراسة ميدانية

لقياس مستويات الرضا للمهاجرين السوريين في الحياة والخدمات العامة في مدينة كهرمان مرعش

نبة

بدأت حركة الهجرة باتجاه تركيا من الدولة الجارة سورية نتيجة الصراخ الدائر فيها بسبب ما سمي بالربيع العربي والمظاهرات التي قامت على أثرها والتي ما تحولت لاحقاً لحرب أهلية. ونتيجة لهذا الوضع، اضطر العديد من الناس لترك بيوتهم وعائلاتهم والأصعب من كل ذلك ألا وهو تارك وطنهم الذي ولدوا ونشؤوا فيه. قامت دولتنا بأخذ التدابير اللازمة لضمان أمن هؤلاء دون انتظار المنظمات الدولية التي بقيت متفرجة فقط كما كانت فيما يتعلق بباقي المناطق المسلمة التي تعرضت لنفس الحروب كسيريبيتسا وأفغانستان وجوجارات وبورما وتركستان الشرقية وأماكن أخرى كثيرة. رغم مرور ما يقرب من سبع سنوات منذ بدء الأحداث، نرى أنه قد بدأت حروب الوصاية ومازلت مستمرة إلى يومنا هذا.

تم تقديم العديد من الامكانيات لأولئك الذين يسعون للجوء في بلادنا من الناس الذين اضطروا إلى العيش في ظل هذه ظروف مثل الكثير من قبل جمهورية تركيا. أجريت هذه الدراسة لتحديد احتياجات الأفراد ورضاهم عن الخدمات المقدمة باستخدام مقياس الرضا عن الحياة في هذا السياق، تم تطبيق 199 استبانة بمساعدة إدارة الهجرة في محافظة كهرمان مرعش. وقد تم تحليل البيانات عن طريق الإحصاء الوصفي، والارتباط، وتحليل العوامل (الاستكشافية والتاكيديية) واختبار كروسكال واليس. وكشفت نتائج الدراسة أن المهاجرين كثيراً ما أعربوا عن رضاهم بشكل عام عن السكن والصحة والزواج والأطفال والأقارب. بالإضافة إلى ذلك، وجدوا أنفسهم يفتقرون إلى العمل والحالة المادية والتنمية الشخصية.

الكلمات المفتاحية: مقياس الرضا عن الحياة، الخدمات العامة، كهرمان مرعش، سورية.

1. Giriş

Küreselleşmenin her geçen gün etkisini daha çok hissettirdiği günümüz koşullarında toplumların çok büyük değişimler yaşadığı gözlenmektedir. Geneli itibariyle incelendiğinde bu değişimin insanların hayatlarında büyük değişiklikler yaptığı gözlenmektedir. Olumlu gelişmeler insanların hayatlarını kolaylaştırırken, olumsuz gelişmeler o toplum içindeki kişilerin hayatlarını daha da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bireyler yaşamlarını sürdürebilecek yeni yerler arayışı içine girmekte ve göç diye adlandırılan sosyal olgu ortaya çıkmaktadır.

Demokratikleşme çabaları olarak lanse edilen, ancak gelişimi, uygulanışı ve sonuçları bakımından değerlendirildiğinde vesayet savaşı olarak gerçekleştiği gözlenen iç çatışmalar neticesinde de insanlar göç etmek durumunda kalmaktadır. En son örneğini Suriye’de gördüğümüz bu toplumsal gelişmeler neticesinde Türkiye’ye bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı coğrafyasından bu kişilerin ülkemizde iç savaştan etkilenmeden yaşamalarının sürdürülebilmesi için büyük çabalar sarf edilmektedir. Ancak, göç eden kişilerin yaşadıkları toplumsal travmaların etkilerinin silinmesine yönelik yapılan çalışmaların bu bireyler üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmaların kısıtlı kaldığı görülmektedir. Buradan hareketle, mevcut çalışma Suriyeli göçmenlerin algılarından yola çıkarak hayattan tatmin düzeylerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu amaçla ilk olarak bir literatür taraması gerçekleştirilmiş ve konu ile ilgili yerli yazında çalışma olmadığı gözlenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut çalışmanın yazındaki büyük bir açığı kapatması ümit edilmektedir. Araştırmanın ikinci kısmında ise Hayat Tatmin Ölçeği’nin Suriyeli göçmenlere Kahramanmaraş İl Göç İdaresi’nin desteği ile uygulanması sağlanmıştır. Elde edilen 199 kullanılabilir anket formunun analizi ile göçmenlerin sağlık, eğlence, evlilik, çocuklara karşı sorumluluk, kişisel ihtiyaçları giderebilme, akraba ve arkadaşları ile ilgili etkileşim kurabilme ve konaklama ile ilgili hususlardan memnun oldukları gözlenmiştir. Böylece hem politika geliştiricilerin hem de konu ile ilgili araştırma yapmayı düşünenlerin faydalanabileceği bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

2. Yazın Taraması

Konu ile ilgili önceki çalışmaların konu, yöntem ve bulguları ile mevcut çalışmaya katkıları ele alınarak bu literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir;

İlk olarak, Georgellis vd. (2008: 668), işsizlik ve hayat tatminini ele alan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada ESTAR modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları işsizlik arttıkça hayat tatmininin azaldığını göstermektedir. Mevcut çalışmanın

teorik altyapısının bir bölümünü ekonomik ölçütler oluşturmaktadır. Bu bakımdan teori geliştirmede bu çalışmadan faydalanılabileceği öngörülmektedir.

Bunun yanında, Barrett vd. (2013: 142), İrlanda bağlamında göçmenler ve hayat standartlarını konu eden bir çalışma yürütmüştür. Avrupa Birliği'nin 2008 yılına ait Gelir ve Hayat Koşulları anketi verilerinin değerlendirildiği çalışmada, tanımsal istatistikler ve regresyon analizinin kullanıldığı gözlenmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde göçmenlerin gelir kaynaklarının hayatlarını sürdürmek için yeterli olmadığı görülmektedir. Bu çalışma mevcut çalışmadan elde edilebilecek muhtemel sonuçların genellenmesinde kullanılabilecek veriler barındırmaktadır.

Ek olarak, Frank ve Enkawa, (2009: 313), ekonomik gelişmenin hayattan tatmin olmayı sağlayıp sağlamadığını araştıran bir çalışma gerçekleştirmiştir. Yol analizlerinin kullanıldığı çalışmada faktörler arasındaki ilişkinin incelendiği tespit edilmiştir. Bulguları bakımından değerlendirildiğinde bu çalışmada ekonomik gelişmenin zaman içinde hayattan tatmini artırdığının ifade edildiği görülmektedir. Bu bakımdan mevcut çalışmadan elde edilecek sonuçların da zaman içinde etki edebilecek hususlar barındırdığı şeklinde teorisinin desteklenmesi mümkün olmaktadır.

Öte yandan, Kacapyr (2008: 400), ülkeler arasındaki hayattan tatmin ölçütlerinin değişimini konu eden bir çalışma yürütmüştür. 63 ülkeden elde edilen araştırma sonuçlarının değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Sonuçları bakımından incelendiğinde sosyalist blok ülkelerinin tatmin düzeylerinin Latin Amerikan ülkelerine göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu çalışma hayattan tatmin için sadece ekonomik gelişmişlik düzeyinin ölçüt olarak kullanılmayacağını ifade etmektedir. Bu bakımdan mevcut çalışmada önerilecek araştırma önerilerine ışık tutması öngörülmektedir.

Ayrıca, Pacheco ve Lange (2010: 686), hayat tatmini ile politik katılım arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 20 Avrupa ülkesinden elde edilen verilerin panel veri analizine tabii tutulduğu görülmektedir. Araştırma sonuçları politik katılımın hayattan tatmini artırdığını göstermektedir. Mevcut çalışma Suriyeli göçmenleri konu edindiği için bu kişilerin ülkelerindeki politikaya ısındırılmalarının tersine göçü tetikleyebileceği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan mevcut çalışmanın bulgularının desteklenmesinde kullanılabilecek bilgiler elde edilmiştir.

Bütün bunlara ek olarak, Loewe vd. (2015: 213), kişilerin kendi işlerine sahip olmalarının iş ve hayat tatmini arasındaki ilişkiye etkilerini konu edinen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Şili bağlamında gerçekleştirilen çalışmada 658 işçiden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Sonuç olarak iş ile hayat tatmininin arasında olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca kendi işlerini yönetenlerin maaş karşılığı çalışanlara göre daha fazla tatmin oldukları gözlenmiştir. Girişimciliğe kalkışma nedenleri bakımından değerlendirildiğinde hayat tatmini açısından önemli bir bulgunun elde edilmiş olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın mevcut çalışmanın iktisadi kısımlarının desteklenmesinde kullanılabileceği öngörülmektedir.

Blau vd. (2013: 257) de Georgellis vd. (2008: 668) gibi işsizliğin hayat tatminine etkisini konu eden bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada altı temel faktörden oluşan bir anket uygulanmıştır. Çalışma sonuçları işsizliğin süresi arttıkça hayattan tatminin azaldığını göstermektedir. Mevcut çalışma bakımından değerlendirildiğinde Suriye iç savaşı sürdükçe göçmenlerin hayattan beklentilerinin düşeceğini göstermektedir. Bu nedenle de bu sorunun bir an evvel çözüme kavuşturulması için uluslararası kamuoyunun harekete geçirilmesi gerektiği görülmektedir.

Benzer biçimde, Kifle vd. (2016: 99), Avustralya bağlamında göçmenlerin hayat tatminini araştıran bir çalışmaya imza atmıştır. Araştırmada panel veri analizinin yapıldığı görülmektedir. Bulguları bakımından incelendiğinde İngilizce anadili olan göçmenlerin olmayanlara oranla daha yüksek tatmin düzeylerine sahip oldukları görülmüştür. Mevcut çalışma Suriyeli göçmenler üzerinden gerçekleştirildiği için gelecek kuşakların tatmininin artırılması için Türkçe eğitimine önem verilmesi gerektiği görülmektedir. Böylece gelecekte yapılabilecek çalışmalara ilham verilmesi de mümkün olmaktadır.

Özlü-Erkılıç vd. (2015: 206) ise Avusturya bağlamında Türkçe konuşan göçmenlerin tatmin düzeylerini ele alan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada anket yönteminin benimsendiği görülmektedir. 50 Türkçe konuşan göçmen ile 50 Avusturyalıdan elde edilen verilerin kıyaslandığı görülmektedir. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular incelendiğinde göçmenlerin yerli halka oranla

daha az tatmin düzeyi algısına sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın araştırma deseninin başka araştırmalarda kullanılabileceği öngörülmektedir. Böylece geleceğe yönelik araştırma önerileri sağlanmasında faydalanılması planlanmıştır.

Öte yandan, Nesterko vd. (2017: 1), eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Almanya'ya göç etmiş Yahudilerin sağlıkla ilgili tatmin düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada 153 kişiden elde edilen anket verileri yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Sonuçları bakımından değerlendirildiğinde Yahudi olmak ya da olmamanın sağlık hizmetlerinden tatmin olma hususunda bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Mevcut çalışmanın teorik altyapısının bir kısmı da sağlık hizmetlerinden tatmin üzerine kurgulanmıştır. Bu nedenle de bu çalışmadan teori geliştirme bakımından faydalanılabileceği öngörülmektedir.

Ek olarak, Özdamar (2016: 1233), yaşam alanında hava kirliliği ve suç oranlarının hayat tatminine etkisinin incelenmesi konulu bir araştırma gerçekleştirmiştir. Panel veri analizi ile değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Çalışmada bireylerin hava kirliliği ve suça daha uzak olmak için fazladan para vermeye hazır oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca bu iki unsurun bireylerin tatmin düzeylerinde belirleyici olduğu da belirtilmektedir. Bu çalışma mevcut çalışmada kullanılan ölçütlerin başka etkenlerle de desteklenmesi kısıtının giderilmesine yardımcı olabilecek bulgular barındırmaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmaların bu iki hususu da kapsamının yazına daha fazla fayda getireceği öngörülmektedir.

Zotti vd. (2016: 1031) ise dindarlığın hayat tatmini üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışma yürütmüştür. Çalışmada anket yöntemi benimsenmiştir ve verilerin tanımsal istatistiklerle incelendiği görülmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular herhangi bir dine inanma, dinin gereklerini haftada ya da ayda bile olsa yerine getirme ve dinin gerektirdiği biçimde yaşamaya çalışmanın hayat tatminine büyük katkılar yaptığını göstermektedir. Mevcut çalışmanın konusu Suriyeli göçmenler olduğu için dini vecibelerini yerine getirmelerine imkân sağlayarak hayattan tatmin düzeylerinin artırılabilirliği anlaşılmaktadır. Bu bilgiden uygulayıcılara verilebilecek tavsiyeler çıkarılması mümkün görünmektedir.

Diğer taraftan, Chen vd. (2012: 7), algılanan hizmet kalitesi ile hayat tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İki aşamadan oluşan çalışmada anket yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular algılanan hizmet kalitesi ile hayat tatmini arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın verilerinin hizmet sağlayıcılarının kalitesinin artırılması ile hayat tatmininin artırılmasında fayda sağlayabileceğini göstermesi bakımından mevcut çalışmanın sonuç kısmında kullanılabileceği öngörülmektedir.

Son olarak, Baranik ve Eby (2016: 626), örgütsel vatandaşlık ile hayat tatmini arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışma yürütmüştür. Çalışmada panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bulguları incelendiğinde örgütsel vatandaşlığın hayat tatminini artırdığı ve tükenmişlik hissini azalttığı ifade edilmektedir. Göçmenler açısından bu çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde ülkelere dönene kadar ülkemizde kendilerinde aidiyet duygusunu yükseltecek uygulamaların yapılması gerektiği görülmektedir.

Bütün bu çalışmalar bir arada değerlendirildiğinde konu ile ilgili yapılmış olan çalışmaların bölgesel nitelikte olduğu görülmektedir. Bunların yanında karşılaştırmalı analizlerin de gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca panel veri analizi yönteminin sıkça kullanıldığı gözlenmektedir.

3. Hayat Tatmin Ölçeği

Hayat tatmini ile ilgili geliştirilmiş pek çok ölçek bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok kullanılanı SWLS'dir. Ancak bu ölçek sadece hayat tatmininin ölçümü için ifadeler bulundurmaktadır. Konunun alt başlıkları ile ilgili çalışmalar tekrar gözden geçirilmiştir ve Özlü-Erkılıç vd. (2015: 206)'nın kullanmış olduğu ölçütler üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur.

3.1. Sağlıkla ilgili hususlar

Sağlık bireyin hayat tatminini ortaya koyan hususların başında gelmektedir. Yıllarca dünyaya hükmeden padişahların bile (Kanuni Sultan Süleyman) "halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi” sağlığın önemine vurgu yaptıkları görülmektedir. Nesterko vd. (2017: 1)’nin de bu hususta bir çalışma yürüttüğü görülmektedir.

3.2. İşle ilgili hususlar

Bireylerin hayat tatmini unsurları arasında iş ile ilgili hususların da olduğu ifade edilmektedir (Loewe vd., 2015: 213). İş tatmini olan bireylerin hayat tatminleri düzeylerinin de yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Blau vd. (2013: 257) ise işsizliğin süresinin artmasının hayat tatminini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Böylece iş ile ilgili hususların hayat tatmininde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Finansmanla ilgili hususlar

Frank ve Enkawa, (2009: 313) ekonomik gelişimin bireylerin hayat tatminini zaman içinde olumlu etkilediğini ifade etmektedir. Bu nedenle de finansmanla ilgili kişinin durumunun iyi olmasının hayat tatminini artırdığı öngörülmektedir. Suriye iç savaşı dolayısıyla yaşanan göç hem dış pazar olarak değerlendirilebilecek bir potansiyelin ortadan kalkmasına hem de bölgesel ticaret yollarının güvenliğinin tehlikeye atılmasına yol açmıştır. Bu nedenle de bu kişilerin finansman ile ilgili durumlarının iyi durumda olmadığı gözlenmektedir.

3.4. Eğlenceyle ilgili hususlar

Bireylerin hayatını bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse eğlencenin de bu bütünün bir parçası olduğunu değerlendirmek gerekmektedir. Kimi insanların işten aldıkları tatminin diğer unsurlardan aldıkları tatminden daha üstün olduğu ifade edilmektedir (Loewe vd., 2015: 213). İşten arta kalan kısımlarında kişinin kendisini motive edecek hususlarla da uğraşmasının hayattan tatminini artıracığı öngörülmektedir. Mevcut çalışma bağlamında düşünüldüğünde göçmenlerin yaşadığı acıları unutulmalarına imkân sağlayacak hususların da planlanması gerektiği görülmektedir.

3.5. Evlilik ve İlişkilerle ilgili hususlar

İnsanoğlu doğada yaşayan tüm türlerden farklı olarak soyunun devamı ile birlikte aile olgusunu yaşatmak ve onların beklentilerini karşılayarak kendisini tatmin etme yolunu tercih etmektedir. Bütün toplumlarda korunması gereken bir husus olarak evlilik ilişkilerinin devam ettirilmesi bireylerin hayattan tatminini artırıcı bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Evli olmanın ya da bir ilişkiye sahip olmanın hayat tatminini artırdığını ifade eden çalışmalara da rastlanmaktadır (Kacapyr, 2008: 401).

3.6. Çocuklarla olan ilişkilerle ilgili hususlar

Aile diğer toplumsal unsurlara benzer biçimde bireye bazı roller yüklemektedir. Ebeveyn olarak çocukları ile ilgili kişinin eğitim, beslenme, barınma ve sosyal ortam sağlama gibi pek çok sorumluluğu üstlenmesi gerekmektedir. Birey bunları yerine getirdiğinde kendisi ile ilgili hayat tatmin algısı üst düzeylere yükselmektedir (Özlü-Erkılıç vd., 2015: 208). Böylece çocuklarına olan yükümlülüklerini yerine getirebilme de hayat tatmininin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.7. Bireysel faktörlerle ilgili hususlar

Bireyin kendisine vakit ayırabiliyor olması, istediği şeyleri yapabilecek imkânlarla sahip olması, ruhsal olarak kendisini iyi hissetmesi ve en önemlisi de kendisini hür hissetmesi hayat tatminine olumlu etki yapmaktadır (Pacheco ve Lange, 2010: 696). Kendisi ile ilgili hususları halletmeden bireyin toplumsal fayda oluşturmasını beklemek faydasız bir çaba olacağı için bireylerin güçlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Mevcut çalışma açısından değerlendirildiğinde göçün bireylerin kendileri ile ilgili kısımları sürekli göz ardı etmelerine sebep olmaktadır.

3.8. Arkadaş ve Akraba ilişkileri ile ilgili hususlar

Arkadaş ve akrabalarla ilişkilerini sürdürebilmek de hayat tatmininin belirleyicileri arasında gösterilmektedir (Loewe vd., 2015: 215). İç savaş ile birlikte dağılan aile yapısı bireylerin akrabalık bağlarının zayıflamasına neden olmaktadır. Mevcut çalışmanın bağlamı açısından değerlendirildiğinde akrabaların farklı ülkelere göç etmiş olmasının bağlılıklarını olumsuz etkilediği görülmektedir. Ancak bu bağları güçlendirmenin yeni ortamlara maruz kalan kişilerin birlikte hareket etme arzusunu tetikleyebileceği değerlendirilmesi gereken bir husustur. Bahsi geçen ilişkilerin kuvvetlendirilmesinin

kendileri ile aynı ortamı paylaşan kişilerle bireylerin dayanışma içine girebilme ihtimalini artırabileceği göz önünde bulundurulduğunda desteklenmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.9. Konut Koşulları ile ilgili hususlar

Mevcut durumda göçmenlerin hayatlarını sürdürebilmeleri için pek çok olanak sağlanmaktadır. Barınılan alanların sıcaklık, yalıtım, güvenlik, elektrik, su, lavabo, banyo ve güvenlik ile ilgili özelliklerinin kişilerin hayat tatmininde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır (Özlü-Erkılıç vd., 2015: 208).

4. Yöntem

Konu ile ilgili önceki çalışmalarda panel veri analizinin sıkça kullanıldığı gözlenmektedir. Bunun yanında serbest ya da yarı yapılandırılmış mülakatlarla da araştırmalar gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Ancak, mevcut çalışma için kullanılacak istatistik veriler bulunmadığı için hayat tatmin ölçüğü kullanılarak anket yönteminin kullanılması uygun bulunmuştur.

Faktör	Özellik	f	%
Cinsiyet	Erkek	141	70.9
	Kadın	58	29.1
Kaç yıldır göçmen	2,00	13	6.5
	3,00	40	20.1
	4,00	67	33.7
	5,00	67	33.7
	6,00	5	2.5
	Veri kaybı	7	3.5
	Yaş	14-28	51
29-35		57	28.6
36-44		38	19.1
45-70		53	26.6
Gelir	Yok	89	44.7
	Var	107	53.8
	Veri kaybı	3	1.5
	Toplam	199	100.0

Anket, Kahramanmaraş İl Göç İdaresi'nin desteği ile Kahramanmaraş çadırkentte 199 kişiye uygulanmış ve demografik dağılım Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre erkeklerin daha çok katılım gösterdikleri gözlenmiştir. Bunun yanında en çok 4 ya da 5 yıldır göçmen olanların katılım sağladıkları tespit edilmiştir. Yaşa göre dağılımın ise homojene yakın olduğu gözlenmektedir. Son olarak da ankete katılanların kimisinin aylık gelir belirttikleri, kimisinin ise belirtmedikleri tespit edilmiştir. Yapılan Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları incelendiğinde verinin parametrik özellikler göstermediği anlaşılmıştır. Bu nedenle de Kruskal Wallis Testi ile demografik özellikler bağlamında istatistik olarak anlamlı farklılıkların olup olmadığı test edilmiştir.

Tablo 2. Kaç yıldır göçmen olduklarına göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	SağlıkOrt	İşOrt	FinansOrt	EğlenceOrt	EvİlişOrt	ÇocukOrt	KişiOrt	ArAkrOrt	KonutOrt
KiKare	6,101	5,753	7,504	9,918	12,056	9,639	8,558	7,948	9,725
Df	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Anlamlılık	,192	,218	,112	,042	,017	,047	,073	,093	,045

İlk olarak kaç yıldır göçmen oldukları ile ilgili bir test gerçekleştirilmiştir. Buna göre en çok 4 ya da 5 yıldır göçmen olanların eğlence ile ilgili önermelerden memnun olduklarını göstermektedir. Bu da savaşın izlerini yavaş yavaş sildiklerini göstermektedir. Yaşa ve cinsiyete göre bakıldığında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 3. Gelire göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	SağlıkOrt	İşOrt	FinansOrt	EğlenceOrt	EvliOrt	ÇocukOrt	KişİOrt	ArAkrOrt	KonutOrt
KiKare	,081	,058	,703	22,044	,697	3,718	17,378	14,222	3,488
Df	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Anlamlılık	,777	,810	,402	,000	,404	,054	,000	,000	,062

Gelire göre incelendiklerinde geliri olmayanların eğlence, kişisel ihtiyaçlar ve arkadaş ve akraba ilişkileri konusunda daha memnuniyetsiz oldukları gözlenmiştir. Bu analizden sonra keşif amaçlı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizinin yanında tanımsal istatistikler ve güvenilirlik sonuçları da incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Faktör Analizi, Tanımsal İstatistikler ve Güvenirlik Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
sağlık1					,610				
sağlık2					,873				
sağlık3					,776				
sağlık4					,815				
sağlık5					,824				
İş1	,853								
İş2	,788								
İş3	,697								
İş4	,784								
İş5	,827								
Finans1	,832								
Finans2	,825								
Finans3	,833								
Finans4	,781								
Finans5	,648								
Eğlence1									,788
Eğlence2			,703						
Eğlence3			,683						
Eğlence4			,763						
Eğlence5			,778						
Evlilik1			,642						
Evlilik2								,588	
Evlilik3								,689	
Evlilik4								,738	
Evlilik5								,656	
Çocuk1				,784					
Çocuk2				,785					
Çocuk3				,845					
Çocuk4				,692					
Çocuk5				,763					
Kişisel1						,628			
Kişisel2						,677			
Kişisel3						,827			
Kişisel4						,776			
Kişisel5						,842			
ArAkr1									
ArAkr2			,585						
ArAkr3							,865		
ArAkr4							,685		
ArAkr5							,729		
Konut1		,859							
Konut2		,897							
Konut3		,864							
Konut4		,911							
Konut5		,889							
Varyans	15.989	11.263	10.292	8.982	8.478	7.959	6.946	5.562	3.497

Kümülatif %	78.968								
KMO testi	0,747								
	SağlıkOrt	İşOrt	FinansOrt	EglenceOrt	EvlişOrt	ÇocukOrt	KişiOrt	ArAkrOrt	KonutOrt
Art. Ort.	3,5365	2,7097	2,0514	3,0830	3,406	3,3034	2,8872	3,1145	3,732
Std. Sapma	,89225	,99500	1,1194	1,0418	,8933	,84588	,96917	,95739	1,201
Cronbachα	.890	.934	.955	.945	.802	.893	.909	.897	.977

Faktör analizinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde iş ve finans ile ilgili önermeler haricinde diğer kısımlarla ilgili ölçmeyi hedefleyen önermelerin çoğunun aynı faktör altında listelendiği gözlenmektedir. Elde edilen kümülatif varyans %78,968 olarak tespit edilmiştir. Bu da anketin kapsam geçerliği olduğunu göstermektedir. Ayrıca KMO Bartlett Testi sonucu incelendiğinde 0,747 olduğu görülmektedir. Bu da örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli olduğunu gösterir. Faktörlerle ilgili önermelerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları üzerinden yapılan değerlendirme ile tanımsal istatistikler bakımından anket uygulanan göçmenlerin genelde hayatlarından memnun olduklarını göstermektedir. Güvenirlik ile ilgili yapılan ölçümler ise Cronbach α değerlerinin kabul edilebilir eşğin üstünde olduğunu göstermektedir.

Faktörler arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Veriler parametrik olmadığı için Spearman korelasyonu tercih edilmiştir.

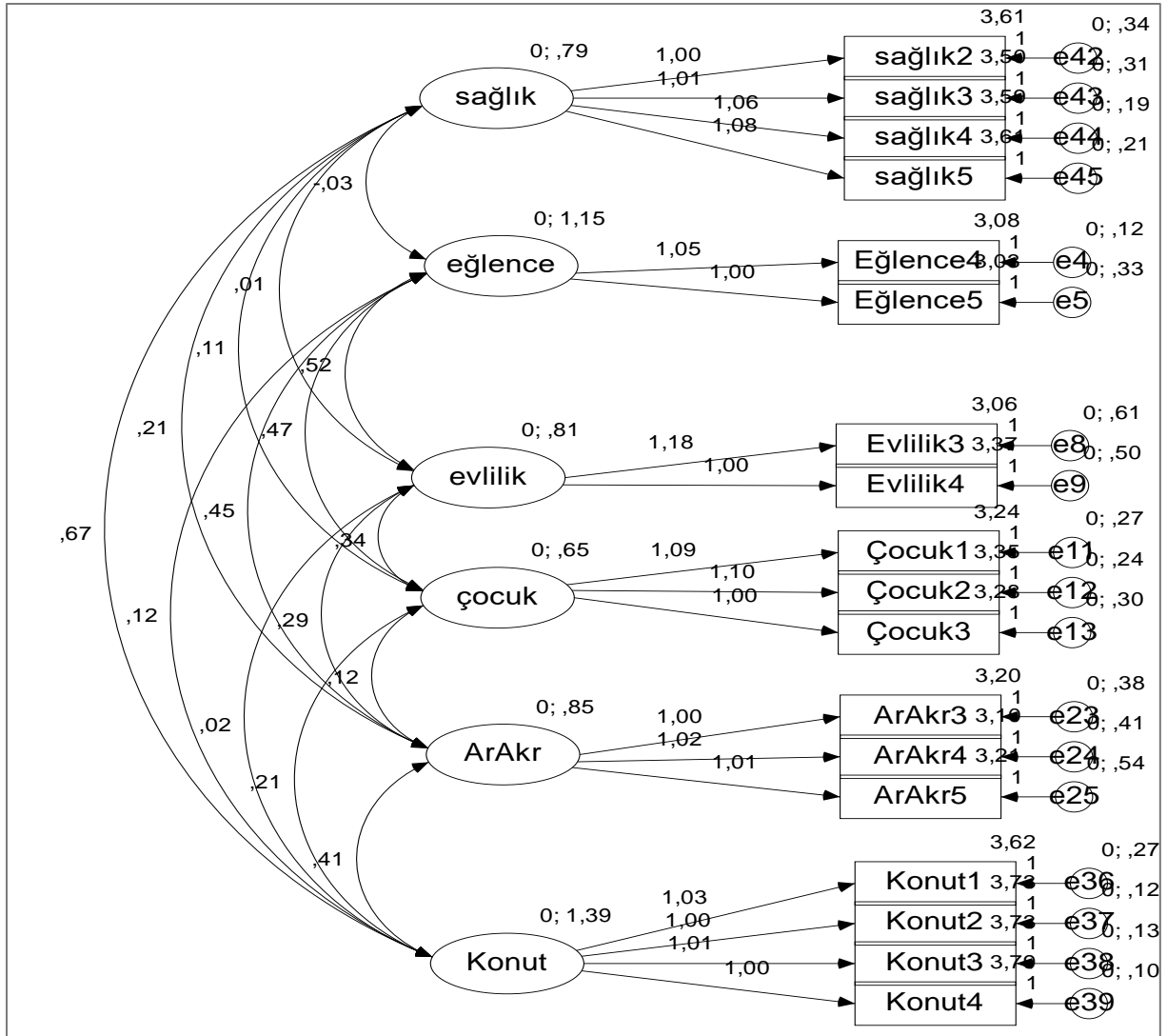
Tablo 5. Değişkenler arası korelasyonlar

	SağlıkOrt	İşOrt	FinansOrt	EglenceOrt	EvlişOrt	ÇocukOrt	KişiOrt	ArAkrOrt
İşOrt	-,031							
FinansOrt	-,423**	,730**						
EglenceOrt	,064	,453**	,339**					
EvlişOrt	,118	,447**	,226**	,491**				
ÇocukOrt	,101	,468**	,314**	,545**	,467**			
KişiOrt	,253**	,319**	,142	,575**	,496**	,585**		
ArAkrOrt	,270**	,216**	-,076	,527**	,404**	,221**	,495**	
KonutOrt	,584**	-,239**	-,597**	,148*	,167*	,156*	,205**	,389**

SağlıkOrt = Sağlıkla ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; İşOrt = İşle ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; FinansOrt = Finansmanla ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; EglenceOrt = Eğlence ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; EvlişOrt = Evlilik ve gönül ilişkileri ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; ÇocukOrt = Çocuklarla ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; KişiOrt = Kişisel ihtiyaçlarla ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; ArAkrOrt = Arkadaş ve akrabalarla ilgili önermelerin aritmetik ortalaması; KonutOrt = Konutla ilgili önermelerin aritmetik ortalaması.

** . Korelasyon $p < 0.01$ düzeyinde anlamlı; * . Korelasyon $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı

İlişkilerin incelenmesi ile iş ve finansmanla ilgili durumların diğer faktörlerle ilgili elde edilmiş sonuçları olumsuz etkilediği gözlenmektedir. Bunun yanında aile, arkadaşlık ve akrabalarla ilişkilerin devam ettirilmesinin kişisel boyutlarla olumlu bir şekilde ilişki kurulabilmesine imkân tanımaktadır. Ancak kimi önermelerin faktör analizinde diğer faktörlerin altında listelenmiş olduğu görüldüğü için anketin ayrışım ve benzeşim geçerliği ile ilgili kaygıları giderebilmek için doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli

Bu analiz neticesinde elde edilen sonuçlar kabul edilebilir eşğin içinde değerlendirilebilmesi için kimi önermelerin modelden çıkarılması sağlanmıştır. Şekil 1’de test edildiği şekliyle verinin modele uyum sağladığı gözlenmektedir (CMIN/DF=2,638; NFI=,903; RFI=,862; IFI=,938; TLI=,910; CFI=,937 ve RMSEA=,091). Bu sonuçlardan elde edilen veriler ışığında ayrışım ve benzeşim geçerliği Tablo 6’da gösterildiği şekilde ölçülmüştür.

Tablo 6. Geçerlik İle İlgili İstatistikler			
	CR	AVE	MSV
sağlık	0.923	0.857	0.371
eğlence	0.919	0.851	0.295
evlilik	0.778	0.637	0.297
çocuk	0.891	0.732	0.295
ArAkr	0.857	0.666	0.199
finans	0.962	0.863	0.567

iş	0.916	0.785	0.567
Konut	0.974	0.905	0.371

Buradan elde edilen sonuçlar ışığında CR ve AVE değerlerinin kabul edilebilir eşiğin üstünde olduğu ve MSV'nin tüm faktörler için AVE'den düşük olduğu görülmektedir. Böylece modelden elde edilen verilerin ayrışım ve benzeşim geçerliliği olduğu görülmektedir.

5. Sonuç, Kısıt ve Öneriler

İnsanoğlu Dünya'ya geldiği günden itibaren farklı toplumsal gelişmelere maruz kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak tüm Dünya'da göç hareketlerinin olduğu görülmektedir. Ülkelerindeki iç karışıklıklar yüzünden ülkemize gelmek zorunda kalan Suriyeli göçmenler de bunun bir parçasıdır. Çalışmada Suriyeli göçmenlerin algılarından hareketle hayattan tatmin düzeylerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak detaylı bir yazın taraması gerçekleştirilmiştir. Yazından elde edilen bulgular ışığında Hayat Tatmin Ölçeği'nin Kahramanmaraş'ta ikamet eden göçmenlere Kahramanmaraş İl Göç İdaresi'nin desteği ile uygulanması sağlanmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen bulgular yorumlanarak politika geliştiricilerin ve konu ile ilgili araştırma yapacakların kullanabilecekleri bir ölçüt ortaya konulmuştur.

Yazın taramasından elde edilen veriler ışığında değerlendirildiğinde konunun genelde panel veri analizi ile işlendiği gözlenmektedir. Ancak mevcut çalışmanın yürütülebilmesi için gerekli istatistik verilerin bulunmaması nedeniyle bu yöntem tercih edilememektedir. Araştırmanın bu kısıtı doğrudan veri toplama yöntemleri tercih edilerek giderilmiş olsa da yabancı yazın ile benzer sonuçlar elde etmek ya da onların sonuçlarını ülkemiz bağlamında kıyaslayabilmek için bu verilerin tutulması gerekmektedir. Böylece gelecekte yapılacak olan çalışmaların bu tür hususları bir arada değerlendirebilmesinin yazına daha büyük katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın bir başka kısıtı ise başka bir dilde oluşturulan anketin Arapça 'ya tercüme edilerek uygulanmış olmasıdır. Bu nedenle ifadelerin tam olarak karşılanıp karşılanmadığının denetlenebilmesi için Arapça 'dan Türkçe 'ye tercümanlar vasıtasıyla tekrar tercüme edilmesi sağlanmış ve ifadelerde bozulma olup olmadığı kontrol edilmiştir.

Mevcut çalışma her ne kadar büyük sayılabilecek bir örnekleme ulaşılmış olsa da sonuçlarının genellenebilmesi için daha büyük örneklemler ve daha kapsamlı araştırmaların yapılmasının yazına daha büyük katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Buradan yola çıkarak konu ile ilgili araştırma yapacakların daha büyük bir bağlamı tercih etmelerinin daha etkili sonuçlar ortaya çıkarabileceği öngörülmektedir.

Araştırmada her ne kadar genel kabul görmüş bir ölçek tercih edilmiş olsa da hayat tatmini ile ilgili başka ölçütlerin de dâhil edildiği çalışmaların yapılmasının konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecekte konu ile ilgili araştırma yapacakların bu araştırmanın yazın taraması bölümünde de ifade edilen ölçütleri dikkate almasının yazına daha büyük fayda sağlayacağı öngörülmektedir.

Bütün bu kısıtlarına rağmen Suriye iç savaşından bu yana konu ile ilgili yerli yazında yapılmış olan çalışmalardan biri olması nedeniyle bu araştırmanın gelecekte yapılacak pek çok araştırmaya ışık tutması ümit edilmektedir. Araştırmacılar başka bağlamlarda bu araştırmanın desenini uygulayarak yazına katkı yapabilecektir. Ayrıca elde etmiş oldukları sonuçların kıyaslanmasını sağlayacak bir kısıtı da elde etmiş olmaktadır.

Son olarak politika geliştiricilerin anketten elde edilen bulgular ışığında ekonomik hayata entegre olabilmelerini sağlayabilecekleri bir yöntemi uygulayabilecekleri görülmektedir. Ayrıca genel itibariyle Türkiye'de bulunmaktan ekonomik unsurlar haricinde memnun oldukları da gözlenmektedir. Buradan hareketle yapılan uygulamaların devam ettirilmesi gerektiği de anlaşılmaktadır.

Not: Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde katkıları olan Kahramanmaraş İl Göç İdaresi'ne teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Baranik, L.E. and Eby, L., (2016) "Organizational citizenship behaviors and employee depressed mood, burnout, and satisfaction with health and life: The mediating role of positive affect", *Personnel Review*, Vol. 45 Issue: 4, pp.626-642.
- Barrett, A., Joyce, C. and Maître, B., (2013) "Immigrants and welfare receipt in Ireland", *International Journal of Manpower*, Vol. 34 Issue: 2, pp.142-154.
- Blau, G., Petrucci, T. and McClendon, J., (2013) "Correlates of life satisfaction and unemployment stigma and the impact of length of unemployment on a unique unemployed sample", *Career Development International*, Vol. 18 Issue: 3, pp.257-280.
- Chen, L.H., Chen, M., Ye, Y., Tung, I, Cheng, C. and Tung, S., (2012) "Perceived service quality and life satisfaction: the mediating role of the actor's satisfaction-with-event", *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, Vol. 13 Issue: 4, pp.7-24.
- Frank, B. and Enkawa, T., (2009) "Does economic growth enhance life satisfaction? The case of Germany", *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 29 Issue: 7/8, pp.313-329.
- Georgellis, Y., Gregoriou, A., Healy, J. and Tsitsianis, N., (2008) "Unemployment and life satisfaction: a non-linear adaptation process", *International Journal of Manpower*, Vol. 29 Issue: 7, pp.668-680.
- Kacapyr, E., (2008) "Cross-country determinants of satisfaction with life", *International Journal of Social Economics*, Vol. 35 Issue: 6, pp.400-416.
- Kifle, T., Kler, P. and Shankar, S., (2016) "Immigrant job satisfaction: the Australian experience", *International Journal of Manpower*, Vol. 37 Issue: 1, pp.99-114.
- Loewe, N., Araya-Castillo, L., Thieme, C., Batista-Foguet, J.M., (2015) "Self-employment as a moderator between work and life satisfaction", *Academia Revista Latinoamericana de Administración*, Vol. 28 Issue: 2, pp.213-226.
- Nesterko, Y., Friedrich, M., Seidel, N. and Glaesmer, H., (2017) "Health-related quality of life in Jewish immigrants from the former Soviet Union in Germany", *International Journal of Migration, Health and Social Care*, Vol. 13 Issue: 2, pp. 1-29.
- Özdamar, Ö., (2016) "Exposure to air pollution and crime in the neighborhood: Evidence from life satisfaction data in Turkey", *International Journal of Social Economics*, Vol. 43 Issue: 12, pp.1233-1253.
- Özlü-Erkilic, Z., Winkler, D., Popow, C., Zesch, H.E. and Akkaya-Kalaycı, T., (2015) "A comparative study of Turkish-speaking migrants and natives living in Vienna/Austria concerning their life satisfaction – with a particular focus on satisfaction regarding their health", *International Journal of Migration, Health and Social Care*, Vol. 11 Issue: 3, pp.206-217.
- Pacheco, G. and Lange, T., (2010) "Political participation and life satisfaction: a cross-European analysis", *International Journal of Social Economics*, Vol. 37 Issue: 9, pp.686-702.
- Zotti, R., Speziale, N. and Barra, C., (2016) "On the causal effect of religiosity on life satisfaction using a propensity score matching technique", *International Journal of Social Economics*, Vol. 43 Issue: 10, pp.1031-1048.

TÜRKİYE BANKACILIK SİSTEMİNDE FAALİYETTE BULUNAN BANKALARIN KARLILIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Nigar ALEV²¹

Öz

Günümüzde finansal sektörde faaliyet gösteren kuruluşlar sayıca çok ve çeşitlidir. Bu çeşitliliğe rağmen finansal sektörde faaliyette bulunan kuruluşlardan bankaların aktif büyüklükleri diğer kuruluşların aktiflerine göre oransal olarak fazladır. Bu nedenle bankacılık sektöründe yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmeler ekonominin tamamını etkileyebileceğinden, bu çalışma ile Türkiye bankacılık sisteminde faaliyette bulunan bankaların karlılık durumlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Banka karlılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar literatürde yok denecek kadar azdır. Literatürdeki bu boşluğu giderebilmek adına, 1992-2017 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, ekonomik büyüme üzerinde banka karlılığının etkisi araştırılmıştır. İlişkinin ortaya çıkarılmasında Klasik Engle Granger Eşbütünleşme Testi ile Granger Nedensellik Testi analizlerinden yararlanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, yüksek seviyede banka karlılığının ekonomik büyüme üzerine pozitif katkı sağlayacağını göstermiştir. Ayrıca ekonomik büyüme ve banka karlılığı arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilirken, banka karlılığından ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Banka, Karlılık, Büyüme, Eş-Bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi

PROFITABILITY OF THE ACTIVITY BANK FOUND IN TURKEY BANKING SYSTEM AND ECONOMIC GROWTH

Abstract

Today, organizations operating in the financial sector are numerous and varied in number. Despite this diversity, the asset size of banks from establishments operating in the financial sector is proportional to the assets of other institutions. Therefore, it can affect the entire economy, positive or negative developments in the banking sector, this case study with Turkey the profitability of banks operating in the banking system was aimed to examine the impact on economic growth. Studies investigating the impact of bank profitability on economic growth are rarely found in the literature. In order to make up for this gap in the literature, the effect of bank profitability on economic growth was investigated by using annual data for 1992-2017 period. Classical Engle Granger Cointegration Test and Granger Causality Test analyzes were used to reveal the relationship. The results from the analysis show that bank profitability at high level will contribute positively to economic growth. Moreover, when the existence of a long-term relationship between economic growth and bank profitability was detected, no causality relation was found from bank profitability to economic growth.

Key Words: Bank, Profitability, Growth, Co-integration Test, Granger Causality Test

العلاقة بين الربحية والنمو الاقتصادي للبنوك التي لها أنشطة في النظام المصرفي التركي

نبة

المنظمات العاملة في القطاع المالي عديدة ومتنوعة في يومنا. على الرغم من هذا التنوع فإن حجم الموجودات في البنوك النشطة في القطاع المالي أكثر بالتناسب مع المؤسسات النشطة الأخرى. ولذلك من المحتمل أن تؤثر السلبيات والإيجابيات التي تحدث في القطاع المصرفي على التطور الاقتصادي ككل فإن تركيا بهذه الدراسة تهدف إلى دراسة تأثير ربحية البنوك النشطة في النظام المصرفي على النمو الاقتصادي. إن الدراسات التي تبحث في تأثير ربحية البنوك على النمو الاقتصادي قليلة في الأدبيات إلى حد أنه يمكننا القول أنها غير موجودة. من أجل القضاء على هذه الفجوة في الأدبيات في الأدبيات تمت الدراسة في تأثير ربحية البنك على النمو الاقتصادي باستخدام المعطيات السنوية للفترة ما بين 1992 – 2017. تمت

²¹ Arş. Gör. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, İİBF, nigaralev02@gmail.com

الإستفادة من تحليلات اختبار EngleGrangerSporting الكلاسيكية واختبار السببية Granger للكشف عن العلاقة. وأظهرت نتائج التحليلات أن ارتفاع مستوى ربحية البنك من شأنه أن يساهم بشكل إيجابي في النمو الاقتصادي. بالإضافة إلى ذلك لم تكن هناك علاقة سببية بين ربحية البنك والنمو الاقتصادي في حين وجود علاقة طويلة الأجل بين النمو الاقتصادي و ربحية البنوك.

كلمات مفتاحية: المصرف، الربحية، النمو، اختبار التكامل المشترك، اختبار السببية Granger

GİRİŞ

Politika yapıcılar, banka karlılığının ekonomik büyümeyi etkileyebilmesinde tipik olarak iki kanalı dikkate alırlar. Bu tipik iki kanal; finansal istikrar ve banka rekabetidir (Klein ve Weill, 2018). İlk kanal olan finansal istikrar kanalına göre, yüksek banka karlılığı yoluyla büyüme arttırabilir; çünkü karlı bankalar kazançlarını koruyabilir, çekirdek sermayelerini arttırabilir, hissedarlarına daha yüksek getiriler sunabilir, piyasa içerisinde sermayelerini kolaylıkla arttırabilirler (Flannery ve Rangan, 2008). Karlı bankalar aynı zamanda kredileri taramak için güçlü teşviklere sahiptir (Coval ve Thakor, 2005). Bu bankalar kredileri ve borçluları kolaylıkla takip edebilmektedirler (Holmstrom ve Tirole, 1997). Bazı ampirik çalışmalar, banka karlılığındaki artışların finansal istikrarı arttırdığını göstermektedir. Örneğin, Claeys ve Schoors, (2007), Rusya ekonomisi için, Arena, (2008) ise Latin Amerika ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında banka karlılığındaki artışların finansal istikrarı arttırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca bu çalışmalardan karlılık oranlarının, bankaların piyasa risklerine karşı duyarlılığının tahmin edilmesinde kullanıldığını (Camels derecelendirme²²) ve daha fazla finansal istikrarın ekonomik büyümeyi teşvik ettiği sonucu çıkarılmaktadır.

Bunlara rağmen finansal istikrarın büyümeyi pozitif yönde etkilemesi durumuna karşı bazı eleştiriler yapılmaktadır. Rancière, vd., (2008), zaman zaman finansal krizleri yaşayan ülkelerin, finansal istikrara sahip ülkelere göre daha yüksek bir büyüme oranına sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Böylece finansal serbestleşme krizlerin sıklığını arttırabilirken, aynı zamanda finansal gelişmeyi de teşvik etmekte ve büyümeye katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, finansal istikrarı güçlendirmek suretiyle, banka karlılığının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu hususu kesin olarak söylenememektedir.

Banka karlılığının ekonomik büyümeyi etkilemesindeki ikinci kanal banka rekabetidir. Bankacılık sektöründeki düşük rekabet bir yandan banka karını artırırken (örn. Goddard, vd., 2004), diğer yandan firmaların yatırım yapabileceği finansman kaynaklarına olan erişimi engellemektedir (Beck vd., 2004). Diğer taraftan yüksek rekabet ortamı kredilere ulaşmadaki engelleri ve kısıtlamaları hafifletmektedir (Love ve Peria, 2015; Ryan, vd., 2014). Bankaların yüksek kar elde etmeleri bankacılık piyasasındaki düşük rekabetten kaynaklanıyorsa, bu durum kredilere (konut, ticari, araç kredisi vb.) erişimi azaltarak ekonomik durgunluğa yol açabilir (örn. Cetorelli ve Gambera, 2001; Claessens ve Laeven, 2005).

Klein ve Weill (2018)'in çalışmalarında ifade ettikleri gibi, bazı araştırmacılar düşük banka rekabetinin krediye erişimi kolaylaştırmaktadır. Petersen ve Rajan (1994)'ın bilgi hipotezi, kredileri ve kredi kullananlarla ilgili bilgi toplayabildikleri sürece bankaların kredi verme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ileri sürmektedirler. Çünkü yoğunlaşan kredi piyasasında, kreditorlerin firmalara borç vermenin faydalarını içselleştirebildikleri için alacaklıların kredi kısıtlaması altında olan şirketleri finanse etme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Boot ve Thakor (2000)'da rekabetin artmasının küçük işletme kredilerini arttırdığını doğrulamaktadır. Fungacova, vd., (2017)'in görüşüne göre, bankalar arasındaki rekabetin düşük olmasının, borçlanan firmaların borçlanma maliyetini azalttığını ve böylece krediye erişimi kolaylaştırdığını gösteren ampirik kanıtlar sunmaktadır.

Banka karlılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ne olduğu problemi kuşkusuz açık ve önemli bir sorundur. Klein ve Weill (2018) dışında literatürde banka karlılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran ampirik çalışma yoktur. Literatürdeki bu boşluğu giderebilmek için, 1992-

²² “Özellikle ABD ‘de uzaktan gözetimin önemli araçlarında biridir. C: Sermaye yeterliliğini (capital adequacy), A: Varlık kalitesini (asset quality), M: Yönetim yeterliliğini (management adequacy), E: Kazanç durumunu (earnings), L: Likiditeyi (liquidity), S: piyasa risklerine karşı duyarlılığı (sensitivty to market risk) temsil etmektedir”.

2017 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanmak suretiyle, banka karlılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyeceğiz.

1. LİTERATÜR

Literatürde doğrudan banka karlılıkları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sayısı yok denecek azdır. Yapılan çalışmalar genellikle ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemekte veya banka karlılığının belirleyicisi olan faktörleri incelemektedir. Ekonomik büyüme faktörü, banka karlılığının belirleyicilerinin neler olduğunu inceleyen çalışmalarda makroekonomik (dışsal) faktörler arasında yer almaktadır. Çalışmalar dışsal faktör olan GSYİH'deki değişmelerin banka karlılığını etkileyip etkilemediğini sorgulamaktadır. Bu nedenle literatür taraması yaparken hem finansal gelişme ve banka karlılığı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer vereceğiz hem de banka karlılığının belirleyicileri üzerine yapılmış çalışmalara yer vereceğiz.

1.1. Finansal Gelişme ve Banka Karlılığı

Mwenda ve Mutoti (2011), piyasa tabanlı finans sektörü reformlarının, Zambiya'da ticari bankaların rekabet gücü ve verimliliği ile ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, kabul edilen ve uygulanan reformların (düzenleyici denetleyici unsurlar) bankanın maliyet etkinliği üzerinde önemli olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca sonuçlar, fert başına düşen milli gelir ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenlerin bankaların verimliliği üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Finansal sektör reformları, ekonominin dışa açıklık derecesi ve enflasyon oranı ekonomik büyümenin önemli belirleyicileridir. Buradaki değişkenlerden sadece enflasyon oranı ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Klein ve Weill (2018), banka karlılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Bankacılık sektörünün ekonominin büyük bir bölümünü etkilemesi nedeniyle politika yapıcılar banka karlılığının düşük düzeylerde kalmasından endişe duymaktadırlar. Banka karlılığının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği ile ilgili literatürde ampirik çalışma bulunmamaktadır. 1999-2013 döneminde 133 ülke örneğini kullanarak banka karlılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Analizlerden elde edilen en önemli sonuç, yüksek miktarda banka karlılığının ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamasıdır. İkinci sonuç, banka karlılığının geçmiş değerinin ekonomik büyümeye olumsuz yönde katkı sağlamasıdır. Dolayısıyla banka karlılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kısa sürelidir.

Levine (1998), 43 ülke örneğinin kullanarak, 1976-1993 döneminde, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırmaktadır. Ampirik analizlerden elde edilen sonuçlar, bankacılık sektörünün gelişimi ile uzun vadeli ekonomik büyüme oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Altıntaş ve Yücel (2010), 1987-2007 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak Türkiye ekonomisinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Yapılan analizlerden elde edilen bulgular, reel büyüme, finansal gelişme, dışa açıklık derecesi ve reel faiz oranı arasında uzun dönem eşbütünlük ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde; finansal gelişmişlik katsayısındaki %1'lik bir artış reel ekonomik büyümeyi %0,67, reel faiz oranındaki %1'lik bir artış ise reel ekonomik büyümeyi %0,12 arttırdığı, dışa açıklık endeksine ait katsayının ise anlamsız olduğu vurgulanmaktadır.

Koivu (2002), 1993'ten 2000 yılına kadarki olan dönemde, 25 ülkenin verilerini kullanmak suretiyle ampirik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, bankacılık sektörü büyüklüğünün, ekonomik büyümeyi tek başına destekleyecek ve etkileyecek kadar önemli bir değişken olmadığını ve çoğunlukla ekonomik büyümeden banka kredilerindeki artışa doğru bir nedenselliğin olduğunu ortaya konulmaktadır.

Altunç (2008), Türkiye ekonomisi için finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1970-2006 dönemine ait veriler kullanılarak, eşbütünlük ve nedensellik testleri altında incelenmektedir. Finansal gelişmişlik ölçütü olarak M2 para arzının GSYİH'ye oranı, bankacılık kesimi tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYİH'e oranı, toplam finansal varlıkların GSYİH'ye oranı, menkul kıymetlerin GSYİH'ye oranı alınırken ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak da kişi başına düşen reel GSYİH'deki artış oranı alınmaktadır. Eşbütünlük analizlerden elde edilen sonuçlar, tek bir

eşbütünleşik vektör olduğunu ortaya koymaktadır. Nedensellik testinden elde edilen sonuçlar, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucunu vermektedir.

Helhel (2017), E7 olarak tanımlanan gelişmekte olan ülkelere ait verilerin kullanılmasıyla, 2001-2013 döneminde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla yıllık büyüme hızı ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılırken finansal gelişmenin ölçütü olarak ise bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerin oranı, para arzı (M2) ve borsada işlem gören yerli şirketlerin piyasa değerinin GSYİH'ye oranı kullanılmaktadır. Analizden elde edilen bulgular, ilişkinin yönünün ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru olduğunu göstermektedir.

1.2. Banka Karlılığının Belirleyicileri

Abugamea (2018), 1995-2015 döneminde, Filistin bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankaların karlılığı üzerinde bankalara özgü faktörler ile makroekonomik faktörlerin etkisi incelenmektedir. Bankaların karlık göstergesi olarak alınan ortalama aktif karlılığı (ROA), ortalama özkaynak karlılığı (ROE) ve net faiz marjı (NİM)'nin üzerinde banka büyüklüğü, banka sermaye yeterlilik oranının, banka kredilerinin, mevduat büyüklüğünün, ekonomik büyüme ve enflasyonun etkisi Sıradan EKK yöntemi ile araştırılmaktadır. Sıradan EKK yöntemi sonuçları, banka büyüklüğünün ROE ile sermayenin ROA ile pozitif korelasyonlu olduğunu; banka kredilerinin hem ROA ile hem de ROE ile pozitif korelasyonlu ancak mevduatların hem ROA hem de ROE ile negatif korelasyonlu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar, içsel ve dışsal faktörlerin NİM ile ilişkisiz olduğunu, enflasyon ve ekonomik büyümenin ROA ve ROE üzerinde herhangi bir katkısının olmadığını sunmaktadır.

Petria vd. (2015), 2004-2011 dönemi için AB ülkelerinde banka karlılığının temel belirleyicilerini değerlendirmektedirler. Banka karlılığını etkileyen faktörler, bankaya ve endüstriye özgü faktörler ve makroekonomik faktörler olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Ortalama aktif karlılığı ve ortalama özkaynak karlılığı banka karlılığı için vekalet değişken olarak belirlenmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, ekonomik büyümenin banka karlılığı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Gul vd. (2011), Pakistan bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 15 ticari bankanın verilerini kullanmak suretiyle, banka karlılığı üzerinde etkili olan makroekonomik faktörler ve bankaya özgü faktörlerin neler olduğunu belirlemeye çalışmaktadırlar. Çalışmada; varlıkların, kredilerin, özkaynakların, mevduatların, ekonomik büyümenin, enflasyonun ve piyasa kapitalizasyonunun banka karlılığı üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Banka karlılığının göstergesi olarak ortalama aktif karlılığı (ROA) ve ortalama özkaynak karlılığı (ROE) alınmıştır. Analizlerden elde edilen bulgular, gerek bankaya özgü içsel faktörlerin ve gerekse makroekonomik, yani dışsal faktörlerin banka karlılığı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Athanasoglou vd. (2008), geleneksel yapı-davranış-performans (SCP) hipotezini içeren ampirik bir çerçeve kullanarak, bankalara özgü içsel faktörlerin ve makroekonomik dışsal faktörlerin banka karlılığı üzerindeki etkisini incelemektedirler 1985-2001 döneminde Yunanistan bankalarına ait panel verileri kullanmak suretiyle panel veri analizi uygulanmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, banka büyüklüğü haricindeki bankaya özgü içsel faktörlerin ve enflasyon ile döngüsel çıktı gibi makroekonomik değişkenlerin banka karlılığı üzerinde önemli etkilerinin olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca SCP hipotezinin geçerliliğini destekleyecek herhangi bir sonuç sunmamaktadır.

Kohlscheen vd. (2018), banka karlılığının temel belirleyicilerini, 19 gelişmekte olan ülkenin toplam 534 bankasının bilanço verilerine dayanarak araştırmaktadırlar. Daha yüksek uzun vadeli faiz oranlarının karlılığı artırma eğiliminde olduğu, daha yüksek kısa vadeli faiz oranlarının da fon maliyetlerini arttırarak karlılığı azaltma eğiliminde olduğu görülmektedir. Analizlerden elde edilen sonuçlar ayrıca normal zamanlardaki kredi büyümesinin, banka karlılığı için GSYİH'deki büyüme oranından daha önemli olduğunu göstermektedir.

Işık vd. (2018), çalışmalarında banka karlılığının, banka büyüklüğü ve ekonomik büyümeden etkilenip etkilenmediğini araştırmaktadırlar. 2009-2016 döneminde, BIST'de yer alan tüm bankaların çeyrek verilerini kullanarak panel veri analizi yöntemini kullanmışlardır. Analizlerden elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ile banka karlılığı arasındaki pozitif ilişki olması gerçeğine rağmen istatistiki açıdan bu ilişkinin anlamsız olduğunu göstermektedir.

2. AMPİRİK UYGULAMA

Bu bölümde çalışmada kullandığımız verilerin neler olduğu ve hangi kanallardan elde edildiği, hangi analiz yönteminin kullanıldığı ve bu yöntemlerden elde edilen sonuçların neyi ifade ettiği sunulacaktır.

2.1. Veri

Çalışmamızda, 1992-2017 dönemi için Türkiye Bankacılık Sektöründe faaliyette bulunan bankaların karlılık rasyoları ile ekonomik büyüme verilerine ait yıllık değerler kullanılmıştır. Bankaların mali tablolarındaki karlılık rasyoları Türkiye Bankalar Birliği (2018)'nin resmi internet sitesindeki veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye ekonomisine ait büyüme değişkenine ait ilgili dönemdeki yıllık veriler ise Dünya Bankasının resmi internet sitesindeki veri tabanından elde edilmiştir.

2.2. Yöntem

Çalışmamızda, analiz yöntemi olarak zaman serisi yaklaşımını kullandık. Ekonometrik bir çalışmada, regresyon modelinde yer alan değişkenler arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılırken, elde edilen sonuçların iktisadi açıdan da anlamlı olması gerekmektedir. Değişkenlerin zaman serilerinden oluşması verilerin durağan olmasını gerektirmektedir. Eğer durağan olmayan zaman serileri ile çalışılıyorsa analizlerden elde edilen sonuçlar; iktisadi, istatistik ve ekonometrik açıdan gerçekçi sonuçları vermeyecektir. Verilerin birim kök içermeme, durağan olma şartları aşağıdaki gibi gösterilir. (Gujarati, 2012: 814-818).

“Sabit aritmetik ortalama”: $E(Y_t) = \mu$

“Sabit varyans”: $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

“Gecikme mesafesine bağlı kovaryans”: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$

(Bütün t değerleri için) k: Gecikme mesafesi

Serilerin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testiyle incelenmiştir. Zaman serilerinin durağanlığının analiz edilmesinde yaygın olarak kullanılan yöntem Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller; ADF) birim kök testidir. Bu test aşağıdaki modeller kullanılarak yapılmaktadır.

$$\text{Yalın Model: } DY_t = \lambda Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m DY_{t-i} + ut \quad (1)$$

$$\text{Sabitli Model: } DY_t = \alpha_0 + \lambda Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m DY_{t-i} + ut \quad (2)$$

$$\text{Sabitli ve Trendli Model: } DY_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \lambda Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m DY_{t-i} + ut \quad (3)$$

Yukarıdaki modellerde yer alan m ; gecikme uzunluğu sayısını, D ; farkı alınmış serileri göstermektedir. Analizlerden elde edilen istatistikî sonuçların Mac-Kinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılması yapılır ve serinin sıfır hipotezi ($H_0 = \lambda = 0$), alternatif hipoteze karşı ($H_1: \lambda \neq 0$) test edilir. Burada sıfır hipotezi ($H_0 = \lambda = 0$) serinin durağan olmadığını, birim kök içerdiğini, gösterirken alternatif hipotez ($H_1: \lambda \neq 0$) ise serinin durağan olduğunu, birim kök içermediğini, ifade etmektedir. Çalışmamızda gecikme kriteri olarak Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmıştır.

Uygulamanın başlangıç evresinde ilk olarak, zaman serileri ile çalışma yapıldığından serilerin durağanlığı ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testinden yararlanılarak test edilmiştir.

Uygulamanın ikinci aşamasında, değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığı araştırılmak istenmiştir. Koentegrasyon yöntemi olarak, Engle ve Granger (1987) tarafından literatüre sunulan iki aşamalı klasik Engle-Granger eşbütünlük analiz tekniği kullanılmıştır. Bu testin uygulanmasında öncelikle, değişkenler arasındaki regresyon ilişkisi oluşturulan modellerle tahmin edilmiştir. Çalışmada oluşturulan regresyon modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model 1: BUYUME} = \beta_1 + \beta_2 \text{ROA} + e_t$$

$$\text{Model 2: BUYUME} = \beta_1 + \beta_2 \text{ROE} + e_t$$

Modellerde yer alan BUYUME: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme oranını, ROA: Türkiye Bankacılık Sisteminde faaliyette bulunan bankaların ortalama aktif karlılığını, ROE: Türkiye Bankacılık

Sisteminde faaliyette bulunan bankaların ortalama özkaynak karlılığını ve e_t ise hata terimini göstermektedir.

Tahmin edilen regresyon modellerinden elde edilen hata terimi kalıntılarında durağanlık sınanması yapılır. Hata terimi kalıntılarının durağan olması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşmeden bahsedilebilir. Ayrıca, eğer kullanılan iki seri düzey değerinde $I(0)$ durağan ise bu serilerin eş-bütünleşik oldukları da söylenilebilmektedir. Bu seriler düzeyde durağan olduklarından yapılan regresyon testleri de anlamlı olacak ve aralarında uzun dönem denge ilişkisi olacaktır.

Eşbütünleşme testleri değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını araştırırken ilişkinin yönü (sebeup ve sonuç ilişkisi) hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu nedenle uygulamanın üçüncü aşamasında, Granger nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Granger (1969), ‘‘ Y’nin öngörüsü, X’in geçmiş değerleri kullanıldığında X’in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y’nin Granger nedenidir’’ şeklinde nedenselliğin tanımını yapmıştır. Tanıma göre, aynı şekilde ‘‘X’in öngörüsü, Y’nin geçmiş değerleri kullanıldığında Y’nin geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise Y, X’in Granger nedenidir’’ (Granger: 1988: 554). Bu tanımlamalarda yer alan ifadelerin geçerliliği sılandıktan sonra ilişki $X \rightarrow Y$; $Y \rightarrow X$ şeklinde gösterilebilmektedir. Bu test yaklaşımında iki değişkenin birbirlerini gecikmeli olarak etkileyip etkilemediği araştırılmaktadır. Yani, X’in mi Y’nin nedeni olduğu $X \rightarrow Y$; Y’nin mi X’in nedeni olduğu $Y \rightarrow X$ veya her iki değişken arasında geri besleme ilişkisinin bulunup bulunmadığı ($X \leftrightarrow Y$) incelenmektedir. Çalışmamızda X1: ROA, X2: ROE, Y: BUYUME’yi ifade etmektedir.

- ROA’nın BUYUME’yi tek yönlü etkilemesi ($ROA \rightarrow BUYUME$),

$$BUYUME_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i BUYUME_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j ROA_{t-j} + u_{1t}$$

- BUYUME’nin ROA’yi tek yönlü etkilemesi ($BUYUME \rightarrow ROA$),

$$ROA_t = \sum_{i=1}^m \sigma_i ROA_{t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j BUYUME_{t-j} + u_{2t}$$

- ROE’nin BUYUME’yi tek yönlü etkilemesi ($ROE \rightarrow BUYUME$),

$$BUYUME_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i BUYUME_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j ROE_{t-j} + u_{1t}$$

- BUYUME’nin ROE’yi tek yönlü etkilemesi ($BUYUME \rightarrow ROE$),

$$ROE_t = \sum_{i=1}^n \sigma_i ROE_{t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j BUYUME_{t-j} + u_{2t}$$

2.3. Tahmin Sonuçları

Bu bölümde ilk olarak serilerin durağanlıklarının araştırıldığı ADF testi sonuçları verilecektir. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönemde var olduğu düşünülen ilişkinin varlığı araştırılacaktır. Bunun için Klasik Engle-Granger Eşbütünleşme testine ait sonuçlar sunulacaktır. En son olarak da değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ortaya koyan Granger nedensellik testi sonuçlarına yer verilecektir.

2.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Bir regresyon denklemindeki açıklayıcı değişkenlerden bir tanesi bile durağan olmadığında regresyon teorisi geçerliliğini yitirebilmektedir. Zaman serileri ile yapılan birçok ekonometrik analiz, birim kök içeren durağan olmayan serilere sahiptir. Durağan olmayan seriler arasında sahte regresyon ilişkisi var olduğundan analiz sonuçları gerçekçi sonuçlar vermeyecektir. Bu nedenle durağan verilerle çalışmak önemlidir. Çalışmamızda serilerin durağanlığı ADF birim kök testleri ile incelenmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları (ADF)

	Düzyer Değerleri					
	ROA (3)	%5 Kritik Değer	ROE (1)	%5 Kritik Değer	BUYUME (1)	%5 Kritik Değer
Sabit	-3.17	-2.99	-3.75	-2.99	-4.98	-2.99
Sabit ve Trend	-3.13	-3.61	-3.78	-3.60	-5.04	-3.60

Sabitsiz	-2.16	-1.96	-2.89	-1.96	-3.55	-1.96
Birinci Fark Değerleri						
	ROA (3)	%5 Kritik Değer	ROE (1)	%5 Kritik Değer	BUYUME (1)	%5 Kritik Değer
Sabit	-4.93	-2.99	-6.94	-2.99	-8.42	-2.99
Sabit ve Trend	-4.85	-3.61	-6.82	-3.61	-8.24	-3.61
Sabitsiz	-5.04	-1.96	-7.07	-1.96	-8.61	-1.96

Not: parantez içindeki değerler, her bir değişkene ait, AIC bilgi kriterine göre seçilen gecikme uzunluğu sayısını vermektedir.

Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları Tablo 1’de sunulmaktadır. Test sonuçları; ROA, ROE ve BUYUME değişkenlerinin düzey değerinde durağan olduklarını göstermektedir.

2.3.2. Eşbütünlüşme Testi Sonuçları

Çalışmada banka karlılıklarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği araştırılmak istenmiştir. Tahmini gerçekleştirilmek istenen regresyon modeli:

$$Y_t = \alpha + \beta P_t + \varepsilon_t$$

şeklinde ifade edilmiştir. Modelde yer alan Y_t büyüme oranını gösterirken, P_t banka karlılığının bir göstergesi olan ROA ve ROE ‘yi, t zamanı, ε_t ise hata terimini göstermektedir. Tablo 2.1., $BUYUME_t = \alpha + \beta ROA_t + \varepsilon_t$ regresyon denkleminin tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2.1. Eşbütünlüşme Test Sonuçları OLS (a)

Bağımlı Değişken: BUYUME				
Örneklem Dönemi: 1992-2017				
İçerilmiş Gözlem: 26				
Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
ROA	1.211742	0.516676	2.345264	0.0276
C	1.284211	1.174143	1.093743	0.2849
R-squared	0.186448	Akaike info criterion		5.801493
S.E. of regression	4.241454	Schwarz criterion		5.898270
Sum squared resid	431.7584	Hannan-Quinn criter.		5.829361
Log likelihood	-73.41941	Durbin-Watson stat		2.070445
F-statistic	5.500265			
Prob(F-statistic)	0.027614			

Birim kök testleri ile durağan bir yapıya sahip olduğu tespit edilen ROA değişkenine ait modeldeki t değeri, %5 önem seviyesine göre anlamlıdır. Durbin-Watson (DW) istatistiğinin değeri, modelin hata terimleri arasında ardışık bağımlılık sorununun olmadığını göstermektedir. R^2 değerinin düşük çıkmasının ardında banka karlılık oranlarının büyümenin temel belirleyicilerinden olamaması yatmaktadır. Regresyon analizi sonuçları iktisadi olarak yorumlandığında, Türkiye ekonomisi için 1992-2017 döneminde banka karlılığı (ROA) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu anlaşılmaktadır. ROA değişkenine ait katsayının pozitif olması bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olması anlamına gelmektedir. ROA değişkenine ait katsayının değerinin 1.21 olması ise 1992-2017 döneminde banka karlılığının göstergesi olarak alınan ROA’da meydana gelen 1 birimlik artışın ekonomik büyümeye 1.21 puanlık bir artış sağladığı anlamına gelmektedir.

Eşbütünlüşme testinin ikinci aşamasında; tahmini gerçekleştirilen regresyon modelinden elde edilen hata terimi kalıntılara uygulanan durağanlık testi sonucu, kalıntıların düzey değerinde durağan olduğu yönünde ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu söylenilebilir. Tablo 2.2. $BUYUME_t = \alpha + \beta ROA_t + \varepsilon_t$, regresyon denkleminin hata terimi kalıntılara uygulanan ADF testi sonucunu göstermektedir.

Tablo 2.2 Eşbütünlüşme Test Sonuçları

Değişken	Model	Test İstatistiği	Kritik Değer ²
$\varepsilon(2)^1$	Sabitli	-4.990	-2.986

	Sabitli ve trendli	-5.055	-3.603
	Sabitsiz ve trendsiz	-5.100	-1.955

Not: 1. parantez içerisindeki değer AIC bilgi kriterine göre seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.
2. %5 önem seviyesini göstermektedir.

Tablo 2.2’de, 2 gecikme düzeyinde sabitli model, sabitli ve trendli model ile sabitsiz ve trendsiz model için ADF test istatistiki değeri ile ADF kritik değeri karşılaştırıldığında, H0 hipotezi reddedilerek hata terimi kalıntılarına birim kök yoktur sonucuna ulaşılmaktadır. Bu şartlar altında serilerin eşbütünlük olduğu ifade edilmektedir. Yani uzun dönem de ekonomik büyüme ve banka karlılığı arasında ilişki mevcuttur.

Tablo 3.1, $BUYUME_t = \alpha + \beta ROE_t + \varepsilon_t$, regresyon denkleminin tahmin sonuçlarını göstermektedir. Birim kök testleri ile durağan bir yapıya sahip olduğu tespit edilen ROE değişkenine ait modeldeki t değeri, %5 önem seviyesine göre anlamlıdır. Regresyon analizi sonucu iktisadi olarak yorumlandığında, Türkiye ekonomisi için 1992-2017 döneminde banka karlılığı (ROE) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. ROE değişkenine ait katsayının pozitif olması bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olması anlamına gelmektedir. ROE değişkenine ait katsayının değerinin 0.09 olması ise 1992-2017 döneminde banka karlılığının göstergesi olarak alınan ROE’de meydana gelen 1 birimlik artışın ekonomik büyümeye 0.09 puanlık pozitif katkı sağladığını ifade etmektedir.

Tablo 3.1. Eşbütünlük Test Sonuçları OLS (b)

Bağımlı Değişken: BUYUME				
Örneklem Dönemi: 1992 2017				
İçerilmiş Gözlem: 26				
Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
ROE	0.092113	0.029755	3.095717	0.0049
C	1.333327	0.991080	1.345327	0.1911
R-squared	0.285363			
Adjusted R-squared	0.255586	Mean dependent var		3.227658
S.E. of regression	3.975255	S.D. dependent var		4.607419
Sum squared resid	379.2636	Akaike info criterion		5.671858
Log likelihood	-71.73416	Schwarz criterion		5.768635
F-statistic	9.583466	Hannan-Quinn criter.		5.699726
Prob(F-statistic)	0.004938	Durbin-Watson stat		1.872472

Eşbütünlük testinin ikinci aşamasında tahmini gerçekleştirilen regresyon modelinden elde edilen hata terimi kalıntılarına uygulanan durağanlık testi sonucu; kalıntıların düzey değerinde durağan olduğu yönünde ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu söylenilebilir. Tablo 2.2. $BUYUME_t = a + bROE_t + \varepsilon_t$, regresyon denkleminin hata terimi kalıntılarına uygulanan ADF testi sonucunu göstermektedir.

Tablo 3.2 Eşbütünlük Test Sonuçları

Değişken	Model	Test İstatistiği	Kritik Değer ²	Prob
$\varepsilon(2)^1$	Sabitli	-4.5343	-2.9862	0.0015
	Sabitli ve trendli	-5.0552	-3.603	0.0022
	Sabitsiz ve trendsiz	-4.6366	-1.9550	0.0001

Not: 1. parantez içerisindeki değer AIC bilgi kriterine göre seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.
2. %5 önem seviyesini göstermektedir.

2.3.3. Nedensellik İlişkisi: Granger Testi

Engle Granger iki aşamalı eşbütünlük testi ile Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme ile banka karlılığının bir göstergesi olarak alınan ortalama aktif karlılığı (ROA) ve ortalama özkaynak karlılığı (ROE) arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olduğunu tespit ettik. Eşbütünlük testi sadece değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını sorgularken ilişkinin yönü hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Granger nedensellik analiz yönteminin kullanılmasıyla, değişkenler arasında var olduğu

düşünülen ilişkinin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 4 ve 5 Granger nedensellik testi sonuçlarını vermektedir.

Bu teste ait hipotezler aşağıdaki gibidir:

H0: Granger nedeni değildir.

H1: Granger nedenidir.

H0 hipotezinin reddedilmesi modelde yer alan katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir (Granger, 1969: 431). Granger yöntemi gecikme uzunluğuna karşı hassas olan bir testtir. Bu yüzden gecikme uzunluğunun seçimine azami özen gösterilmelidir. Literatürde yıllık verilerle çalışanlar gecikme uzunluğunu 4'e kadar almışlardır. Ancak fazla sayıda gecikme uzunluğu kullanmak daha anlamlı sonuçlar vereceği için çalışmamızda 6 birim gecikme uzunluğu alınmış ve bu gecikme uzunluklarına ait sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları (ROA: BUYUME)

Gecikme	BUYUME → ROA		ROA → BUYUME		Gözlem
	F ist.	(Prob.)	F ist.	(Prob.)	
1	0.02370	0.8791	0.01311	0.9099	25
2	0.61072	0.5533	0.60064	0.5585	24
3	0.43376	0.7318	0.39737	0.7567	23
4	0.73434	0.5847	0.43460	0.7814	22
5	0.58238	0.7137	0.25072	0.9300	21
6	0.58567	0.7343	0.24385	0.9471	20

Analizde kullanılan 6 birim gecikme uzunluğuna ait sonuçlar dikkate alındığında banka karlılıklarının bir göstergesi olarak alınan ROA, Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki yıllık % artış şeklinde hesaplanan ekonomik büyümenin, bütün gecikme uzunlukları için, Granger nedeni değildir. Ayrıca Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki yıllık % artış şeklinde hesaplanan ekonomik büyüme de banka karlılığının, bütün gecikme uzunlukları için, Granger nedeni değildir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları (ROE: BUYUME)

Gecikme	BUYUME → ROE		ROE → BUYUME		Gözlem
	F ist.	(Prob.)	F ist.	(Prob.)	
1	0.82992	0.3722	0.02899	0.8664	25
2	2.74176	0.0899*	0.05813	0.9437	24
3	2.46427	0.0998*	0.75443	0.5358	23
4	1.65926	0.2190	1.02632	0.4301	22
5	1.66420	0.2304	1.05769	0.4374	21
6	1.45330	0.3161	1.34323	0.3512	20

Tablo 5'de nedensellik testinin gecikme uzunluğu 6 olarak hesaplanmıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki yıllık % artış şeklinde hesaplanan ekonomik büyüme, banka karlılığının göstergesi olarak alınan ROE'nin ikinci ve üçüncü gecikme uzunlukları için Granger nedenidir. Diğer gecikme uzunlukları için ekonomik büyüme banka karlılığının (ROE) Granger nedeni değildir. Ayrıca banka karlılığının bir göstergesi olarak alınan ROE'de ekonomik büyümenin, bütün gecikme uzunlukları için, Granger nedeni değildir. İkinci ve üçüncü gecikme uzunlukları sadece ekonomik büyümeden banka karlılığına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

SONUÇ

Finansal sistemin en önemli ayağını oluşturan bankalar, toplam aktif büyüklükleri ile diğer finansal kuruluşlardan önde gelmektedir. Türkiye ekonomisi için bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankaların karlılıklarının artması ekonomiye pozitif katkı sağlamaktadır. Ekonominin iyileşmesi, büyümesi ise karar birimlerinin daha fazla zenginleşmesi demektir. Ekonomideki hanehalkı, iş alemi gibi karar birimlerinin zenginleşmesi tasarrufların artmasına (mevduat artışı) yol açarak, banka karlılığının artmasına vesile olacaktır. Böylece hem banka karlılıklarının ekonomik büyümeye katkısı

olduğu düşünölmekte, hem de dolaylı olarak ekonomik büyümenin banka karlılıklarına katkıda bulunacağı düşünölmektedir. Bu amaçla, bu çalışmada 1992-2017 verileri kullanılarak, Türkiye bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankaların karlılıkları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkisi ve bu ilişkinin yönü analiz edilmektedir. Bu analizlerin gerçekleştirilmesinde EKK testi, Klasik Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ile Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Bu testlerin uygulanmasından önce verilerin durağanlıkları ADF birim kök testi ile incelenmiş ve her üç değişkenin de düzey değerde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Regresyon analizi sonuçları iktisadi açıdan *ROA* ve *BUYUME* için yorumlandığında; Türkiye ekonomisi için 1992-2017 döneminde banka karlılığı (*ROA*) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. *ROA* değişkenine ait katsayının pozitif olması bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu anlamına gelmektedir. *ROA* değişkenine ait katsayının değerinin 1.21 olması, 1992-2017 döneminde banka karlılığının göstergesi olarak alınan *ROA*'da meydana gelen 1 birimlik artışın ekonomik büyümeye 1.21 puanlık bir artış sağladığı anlamına gelmektedir. Regresyon analizi sonuçları iktisadi açıdan *ROE* ve *BUYUME* için yorumlandığında ise; Türkiye ekonomisi için 1992-2017 döneminde banka karlılığı (*ROE*) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. *ROE* değişkenine ait katsayının pozitif olması, bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olması anlamına gelmektedir. *ROE* değişkenine ait katsayının değerinin 0.09 olması, 1992-2017 döneminde banka karlılığının göstergesi olarak alınan *ROE*'de meydana gelen 1 birimlik artışın ekonomik büyümeye 0.09 puanlık pozitif katkı sağladığı anlamına gelmektedir.

Engle-Granger Eşbütünleşme testinden elde edilen bulgular, değişkenler arasında, *BUYUME* ve *ROA* ile *BUYUME* ve *ROE*, uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca, değişkenlere ait verilerin düzey değerde [I (0)] durağan olması, her iki değişkenin (*ROA*: *BUYUME* veya *ROE*: *BUYUME*) eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün tespit edilmesinde kullanılan Granger nedensellik analizi sonuçları bir taraftan, ikinci ve üçüncü gecikme uzunluklarında ekonomik büyümeden banka karlılığının göstergesi olan *ROE*'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu gösterirken, diğer taraftan tüm gecikme sayılarında büyüme ve banka karlılığı, *ROA*, arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abugamea, G. H. (2018). "Determinants of Banking Sector Profitability: Empirical Evidence From Palestine." *Journal of Islamic Economics and Finance*, 4(1), 49-67.
- Altıntaş, H. ve Ayriçay, Y. (2010). "Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi: 1987-2007." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 71-98.
- Altunç, Ö.F. (2008). "Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.
- Arena, M. (2008). "Bank Failures And Bank Fundamentals: A Comparative Analysis of Latin America and East Asia During The Nineties Using Bank-Level Data." *Journal of Banking & Finance* 32, 299-310.
- Athanasoglou, P.P., Brissimis, S.N. ve Delis, M.D. (2008). "Bank-Specific, İndustry-Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability." *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*. 18 (12), 121-136.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Maksimovic, V. (2004). "Bank Competition and Access to Finance: International Evidence." *Journal of Money, Credit and Banking*, 36, 627- 648.
- Boot, A.W.A. ve Thakor, A.V. (2000). "Can Relationship Banking Survive Competition?" *Journal of Finance* 55, 679-713.
- Cetorelli, N. ve Gambera, M. (2001). "Banking Market Structure, Financial Dependence and Growth: International Evidence from Industry Data." *Journal of Finance*, 56, 617- 648.
- Claessens, S. ve Laeven, L. (2005). "Financial Dependence, Banking Sector Competition, and Economic Growth." *Journal of the European Economic Association*, 3, 179-207.
- Claeys, S. ve Schoors, K. (2007). "Bank supervision Russian Style: Evidence of Conflicts Between Micro- and Macro-Prudential Concerns." *Journal of Comparative Economics*, 35, 630-657.
- Coval, J.D. ve Thakor, A.V. (2005). "Financial İntermediation as A Beliefs-Bridge Between Optimists and Pessimists." *Journal of Financial Economics*, 75, 535-569.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*. 49 (4), 1057-1072.
- Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Flannery, M.J. ve Rangan, K.P. (2008). "What Caused the Bank Capital Build-up of the 1990s?" *Review of Finance*, 12, 391-429.
- Fungacova, Z., Shamshur, A. ve Weill, L. (2017). "Does Bank Competition Reduce Cost of Credit? Cross-country Evidence from Europe." *Journal of Banking & Finance* 83, 104-120.
- Goddard, J., Molyneux, P. ve Wilson, J.O.S. (2004). "Dynamics of Growth and Profitability in Banking." *Journal of Money, Credit and Banking*, 36, 1069-1090.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relation by Econometric Models and CrossSpectral Method. *Econometrica*, 37, 427-438.
- Granger, C. (1988). "Causality, Cointegration and Control.", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 551-559.
- Gujarati, D.N. (2012). *Temel Ekonometri*. Çev., Şenesen, Ü. ve Şenesen, G.G. İstanbul, Literatür Yayınları:656.
- Gul, S., Irshad, F. ve Zaman, K. (2011). "Factors Affecting Bank Profitability in Pakistan." *The Romanian Economis Journal*, 39: 61-87.

- Helhel, Y. (2017). ‘‘E7 Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik Analizi.’’ *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(628), 9-18.
- Holmstrom, B. ve Tirole, J. (1997). ‘‘Financial Intermediation, Loanable Funds and The Real Sector.’’ *Quarterly Journal of Economics*, 112, 663-691.
- Işık, Ö., Koşaroğlu, S.M. ve Demirci, A. (2018). ‘‘The İmpact of Size and Growth Decisions on Turkish Banks’ Profitability.’’ *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(1), 21-29.
- Klein, P.O. ve Weill, L. (2018). ‘‘Bank Profitability and Economic Growth.’’ *Bofit Discussion Papers* 15, 1-42.
- Kohlscheen, E., Pabon, A.M. ve Contreras, J. (2018). ‘‘Determinants of Bank Profitability in Emerging Markets.’’ *BIS Working Paper No. 686*, 1-24.
- Koivu, T. (2002). ‘‘Do Efficient Banking Sectors Accelerate Economic Growth in Transition Economies?’’ *Discussion Paper No. 14*. Bank of Finland, Institute for Economies in Transition.
- Levine, R. (1998). ‘‘The Legal Environment, Banks, and Long-Run Economic Growth.’’ *Journal of Money, Credit, and Banking*, 30(3), 96–613.
- Love, I. ve Pería, M.S.M. (2015). ‘‘How Bank Competition Affects Firms’ Access to Finance.’’ *World Bank Economic Review* 29, 413–448.
- Mwenda, A. ve Mutoti, N. (2011). ‘‘Financial Sector Reforms, Bank Performance and Economic Growth: Evidence from Zambia.’’ *African Development Review*, 23(1), 60-74.
- Petersen, M.A. ve Rajan, R.G. (1995). ‘‘The Effect of Credit Market Competition on Lending Relationships.’’ *Quarterly Journal of Economics* 110, 407–443.
- Petria, N., Capraru, B. ve İhnatov, I. (2015). ‘‘Determinants of Banks’ Profitability: Evidence from EU27 Banking Systems.’’ *Procedia Economics and Finance*, 20, 518-524.
- Rancièrè, R., Tornell, A. ve Westermann, F. (2008). ‘‘Systemic Crises and Growth.’’ *Quarterly Journal of Economics* 123, 359–406.
- Ryan, R.M., O’Toole, C.M. ve McCann, F. (2014). ‘‘Does Bank Market Power Affect SME Financing Constraints?’’ *Journal of Banking & Finance* 49, 495–505.
- TBB, (2018). Türkiye Bankalar Birliği, <https://www.tbb.org.tr/tr> (Erişim Tarihi: 25.04.2018).

BANKACILIK SEKTÖRÜ KREDİLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Gizem BAŞ²³

Mehmet KARA¹¹

Öz

Bu çalışmada, 2008 küresel kriz sonrası ekonomi literatüründe ve politika uygulamalarında gündeme gelen bankacılık sektörü kredi büyümesi ile ekonomik büyüme ilişkisi 2008:01-2018:05 dönemi aylık veriler kullanılarak Türkiye için analiz edilmiştir. Çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL modeli kapsamında kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (UECM) ve sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, hem uzun hem de kısa dönemde bankacılık sektörü kredi büyümesini ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hata düzeltme terimi katsayısı kısa dönemde beklenildiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de bankacılık sektörü kredi büyümesinin ekonomik büyümeyle desteklediğini kanıtlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Bankacılık Sektörü Kredisi, Türkiye, ARDL Sınır Testi, Ekonometrik Analiz

THE NEXUS BETWEEN BANKING SECTOR CREDIT AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

Abstract

This paper analyses the relationship between economic growth and banking sector credit for Turkey by using monthly data for the period of 2008: 01-2018:05 since banking sector credit becomes a subject of economic literature and policy implementation after the 2008 global economic crisis. The unrestricted error correction model (UECM) and boundary test approach in the scope of ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) model developed by Pesaran et al. (2001) are applied in the study. On the basis of analysis results, it is concluded that banking sector credit has an influence on economic growth in both the long and the short term. The error term’s coefficient is negative and statistically significant in the short term as it is expected. The findings obtained provide evidence that banking sector credit promotes economic growth in Turkey.

Keywords: Economic Growth, Banking Sector Credit, Turkey, ARDL Boundary Test, Econometric Analysis

العلاقة بين قروض القطاع المصرفي والنمو الاقتصادي: مثال تركيا

نبة

في هذا العمل: تم التحليل من أجل تركيا علاقة النمو الاقتصادي مع الأدب الاقتصادي والإجراءات السياسية بعد الأزمة الاقتصادية 2008 وذلك باستخدام المعطيات الشهرية لفترة 01.2008-05.2018. تم التطبيق في العمل نهج اختبار الحدود ونموذج تصحيح الخطأ (UECM) الغير محدود ضمن نموذج ARDL والمطور من قبل Pesaran vd. (2001). وفقاً لنتائج التحليل تم الوصول إلى استنتاج أن نمو الائتمان في القطاع المصرفي له تأثير على النمو الاقتصادي على مدى الطويل والقصير حتى وأنه أصبح مفهوماً عاملاً مصطلح تصحيح الخطأ سالباً وذو دلالة إحصائية كما هو متوقع على المدى القصير. النتائج المأخوذة تثبت أن تالخدمات المصرفية الائتمان المتقدم للقطاع تعزز النمو الاقتصادي في تركيا.

الكلمات المفتاحية: النمو الاقتصادي، قروض القطاع المصرفي، تركيا، اختبار الحدود ARDL، التحليل الاقتصادي

²³ Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, gizemercelik@mku.edu.tr

²³²³ Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mehmetkara@mku.edu.tr

Makale türü / Article type: Araştırma Makalesi / Research

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 03.09.2018

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 20.11.2018

1. Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke için bankacılık kesimi, özel sektör yatırımlarına sağladığı kredilerle, ekonomik büyüme ve kalkınmanın motoru olmuştur (Barth ve Calari, 2006; Levine, 1997; Levine ve Renelt, 1992; King ve Levine, 1993a ve 1993b). Tarihsel olarak, örneğin bankalara odaklanan Bagehot (1873) ve Schumpeter (1911) gibi ekonomistler, bankacılık sisteminin ekonomik büyümedeki kritik önemini vurgulamış ve bankaların üretken yatırımlarını tanımlayıp ve bu yatırımları finanse ederek inovasyon ve gelecekteki büyümeyi aktif olarak sürdürebileceklerini ifade etmişlerdir (Levine ve Zervos, 1998).

Tarihsel olarak Türkiye’de bankacılık kesimi, kamu kesiminin bütçe harcamalarını desteklemek ve kamu sektörünün borçlarını finanse etmek durumunda kaldığı için, özel sektörün yatırımlarına uygun krediler sağlayamamıştır. Türkiye’de, özellikle son yıllarda, Kredi Garanti Fonu (KGF) kapsamında yapılan düzenlemelerin bankacılık kesimi kredisi üzerinde oldukça önemli etkileri olmuştur. Kredi Garanti Fonu (KGF) sanılanın aksine oldukça eski bir fondur. 1993 yılında yeterli teminatı olmayan KOBİ’lere kefil olmak suretiyle onların finansmana erişimini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur. KGF’nin temel görevi, KOBİ’lere teminat desteği sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’deki işletmelerin yüzde 99,8’inin KOBİ olduğu, çalışanların yüzde 78’inin KOBİ’ler tarafından istihdam edildiği, toplam yatırımların üçte birinden fazlasının KOBİ’ler tarafından yapıldığı, üretimin yüzde 54’ünün KOBİ’lere ait olduğu dikkate alındığında KOBİ’lerin finansmana erişimine sağlanan desteğin ne kadar önemli bir görev olduğu anlaşılacaktır (Eğilmez, 2017).

KGF’nin uygulanmaya başlandığı 1994 yılından bugüne kadarki uygulamalarının sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de Kredi Garanti Fonu Kapsamındaki Kullanılan Kefaletler

DÖNEM	Kullanılan Kefaletler		
	KOBİ Sayısı	Kredi Tutarı	Kefalet Tutarı
1994-2012	8.036	3.867	2.807
2013	2.118	1.008	761
2014	4.579	1.353	1.050
2015	4.736	2.418	1.849
2016	19.506	6.682	5.128
1994-2016	38.975	16.342	12.317

Kaynak: (Eğilmez, 2017).

Tablo 1’e göre 1994 yılından 2016 yılı sonuna kadar 40 bine yakın KOBİ’ye 16,3 milyar TL tutarında kredi kullanılmış ve bu kredilerin 12,3 milyar TL’si de kefalet altında kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 2008 Küresel Krizi sonrası dönemde hem krizin nedeni hem de krizden çıkmak için başvuru bankacılık sektörü kredisi ve faiz politikasının, ekonomik büyümeyi hızlandırıp hızlandırmadığının araştırılmasıdır. 2008 Küresel Kriz sonrası dönemde, Türkiye’de ekonomik büyümenin dinamiklerinin kredi büyümesi bağlamında bilinmesi, politika yapımında önemli bir rolü bulunmaktadır.

2. Literatür Taraması

Literatürde banka kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen iki görüş bulunmaktadır. Bunlar “*talep takipli (demand following)*”; diğeri ise “*arz nedenli (supply leading)*” olan görüşlerdir. “*Talep takipli*” görüşüne göre reel sektör büyüdükçe, bankacılık kesmi enstrümanlarına olan

talepte de bir artış görülecektir. Diğer taraftan “arz nedeni” görüşüne göre banka kredilerindeki artış daha fazla üretime ve ekonomik büyümeye yol açacaktır. Bu görüşe göre, bankacılık sektörü çeşitli finansal enstrümanları aracılığıyla reel üretime itici bir güç olmaktadır (Branch vd., 2015: 3; Furqani ve Mulyany, 2009: 62). Bankacılık sektörü kredisi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu görüşünün savunucularına göre, finansal sektörün ekonomik etkinliği ve sermaye birikimini destekleyerek üretimi teşvik etmesi konusunda önemli bir rolü bulunmaktadır (Carlo vd., 2003).

Bu çalışmada, Türkiye’deki bankacılık kesimi kredi büyümesinin, ekonomik büyüme üzerindeki rolü inceleneceğinden “arz nedeni” görüşüne ilişkin literatüre yer verilmiştir.

Literatürde bankacılık ya da daha geniş bir ifadeyle finansal (bankacılık) sektördeki gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirten çalışmalar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: İlgili Literatür

Yazar/lar	Dönem/Ülke	Yöntem	Sonuç
Dritsaki ve Dritsaki-Bargiota (2005)	1988:1– 2002:12/ Yunanistan	Trivariate Autoregressive VAR modeli	Bankacılık sektörü gelişmişliği ve ekonomik büyüme arasında çoklu granger nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.
Furqani ve Mulyany (2009)	1997:1- 2005:4/ Malezya	Eşbütünleşme ve Vector Hata Düzeltilme Modeli (VECM)	Malezya ekonomisi için yapılan analizde uzun dönemde, İslami bankalarının sağladığı finansmanın, ekonomik büyüme ve sermaye birikimi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğunu bulmuşlardır.
Pradhan (2009)	1993-2008/ Hindistan	Multivariate VAR Model	Hindistan ekonomisi için yapılan analizde uzun dönemde finansal gelişme ile ekonomik büyümenin birlikte dengeye geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca banka kredisi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü Granger nedensellik olduğu belirlenmiştir.
Akpansung ve Babalola (2011)	1970-2008/ Nijerya	Granger Nedensellik testi	Özel sektör kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Korkmaz (2015)	2006-2012/ 10 Avrupa Ülkesi	Panel Veri Analizi	Bankacılık kesimi yurtiçi kredilerinin ekonomik büyümeyi etkilediği belirlenmiştir.
Rahimzadeh (2012)	1990-2011/ Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Panel Veri Analizi	Bankacılık sektörü kredilerinin ülkelerdeki üretim üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir.
Anthony (2012)	1970-2006/ Nijerya	Vektör Hata Düzeltilme Modeli	Analiz sonuçlarına göre banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Fenta (2012)	1998-2010/ Etiyopya	Granger Nedensellik Testi, Hata Düzeltme Modeli, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması	Yapılan analizlerle ekonomik ile banka kredileri arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.
Beck vd. (2000)	1960-1995/ 63 ülke	Dinamik Panel Veri Analizi	Elde edilen analiz bulgularına göre, finansal aracı kurumların, uzun dönemde, ülkelerin büyüme oranlarına pozitif bir şekilde etki ederek, toplam faktör verimliliği de etkilediği tespit edilmiştir.
Rousseau ve Wachtel (2000)	1980-1995/ 47 ülke	Panel Analizi	Banka kredilerinde meydana gelen gelişmelerin ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.
Levine ve Zervos (1998)	1976-1993/ 48 ülke	Panel Veri Analizi	Bankacılık sektöründeki gelişmeler ve banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır ve ekonomik büyüme üzerinde oldukça etkin bir rol oynamaktadırlar.
Ghali (1999)	1963-1993/ Tunus	Johansen Nedensellik Analizi, Granger Nedensellik Testi	Uzun dönem için banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki ortaya çıkmıştır. Granger Nedensellik testi sonuçları da bu ilişkiyi destekleyecek şekildedir.
Thangavelu ve Ang Beng Jiunn (2004)	1960-1999/ Avustralya	VAR Analizi, Granger Nedensellik Testi	Elde edilen bulgular banka kredilerinden ekonomik büyümeye doğru nedensel bir ilişkinin varlığını kanıtlar niteliktedir.
Demir vd. (2007)	1995-2005/ Türkiye	Johansen Eşbütünlük Testi, VAR Analizi	Uzun dönemde banka kredileri ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, banka kredilerinde meydana gelen bir artışın ekonomik büyüme olarak sonuçlandığı da tespit edilmiştir.
Mercan ve Peker (2013)	1992-2010/ Türkiye	Johansen Eşbütünlük Testi, Granger Nedensellik Testi	Teorideki beklentilere paralel olarak banka kredilerinin büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı olarak gözlemlenmiştir.
Aslan ve Korap (2006)	1987-2004/ Türkiye	Johansen Eşbütünlük Testi, Granger Nedensellik Testi	Analiz sonuçlarına göre banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Literatürde, bankacılık sektörü kredisi ile ekonomik büyüme arasında pozitif değil; aksine negatif bir ilişki olduğunu savunan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Lucas (1988) ve Robinson (1952) gibi ekonomistler, finansal sistemdeki gelişmişliğin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca Leitão (2012), 1990-2010 döneminde dinamik panel veri analizi

yöntemini kullanarak 27 Avrupa ülkesi için yaptığı çalışmada banka kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Türkiye için son dönemlere ilişkin bankacılık sektörü kredi büyümesi ile ekonomik büyüme arasında az sayıda çalışma olmasından dolayı, bu çalışmanın yapılması literatüre katkı olarak değerlendirilebilir.

3. Model, Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan model aşağıdaki gibi kurulmuştur;

$$URETIM_t = \alpha_1 + \alpha_2 KREDI_t + \alpha_3 FAIZ_t + \mu_t \quad (1)$$

$URETIM_t$, toplam sanayi üretim endeksini $KREDI_t$, bankacılık sektörü toplam kredi hacmini temsil ederken ve $FAIZ_t$ ise bankalarca açılan ticari kredilere uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranlarını temsil etmektedir. Analizin zaman periyodu 2008 yılının Ocak ayı ile 2018 yılının Mayıs aylarını kapsamaktadır. Kullanılan veriler aylık halindedir.

Çalışmada zaman periyodu olarak 2008 sonrası döneminin incelenmesinin nedeni ise; 2008 Küresel Krizi sonrası dönemde hem krizin nedeni hem de krizden çıkmak için başvurulmuş bankacılık sektörü kredisi ve faiz politikasının, ekonomik büyümeyi hızlandırıp hızlandırmadığının araştırılması olmuştur.

Aşağıda Tablo 3'te değişkenler, açıklamaları ve alındıkları kaynaklar gösterilmektedir.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kod	Açıklaması	Kaynak
URETIM	Toplam Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)	TCMB
KREDI	Bankacılık Sektörü Toplam Kredi Hacmi (TL Cinsinden) (Bin TL) (Mevsimsellikten ve Takvim Etkisinden Arındırılmış)	TCMB
FAIZ	Bankalarca TL Üzerinden Açılan Ticari Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (%)	TCMB

Bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak için, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) modeli kapsamındaki kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (UECM) ve sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Literatürde eşbütünleşme testleri olarak Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) eşbütünleşme testleri, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığı ancak farkları alındığında aynı dereceden bütünleşik oldukları durumlarda sıklıkla kullanılmaktadır. ARDL analiz yöntemi kısıtlanmamış hata düzeltme modelini kullandığı için diğer eşbütünleşme testleriyle kıyaslandığında daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Hata düzeltme modelinin en önemli özelliği ise değişkenler hakkında hem kısa dönem hem de uzun dönem için bilgi vermesidir. Ayrıca az sayıda gözlem içeren serilerle çalışıldığında bile güvenilir sonuçlar vermektedir (Narayan ve Narayan, 2004).

4. Analiz Sonuçları

Çalışmanın analiz kısmında önce birim kök testlerine bakılmış, ardından sınır testi yaklaşımı ile seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Eş bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra, ARDL modeli kapsamında, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki incelenmiştir.

4.1. Birim kök testi

Birim kök testleri, durağanlığı sınamada kullanılan yaygın yöntemlerden birisidir. Durağanlık; ortalaması ile varyansı zaman içerisinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir

süreçtir (Gujarati, 2006: 713). Zaman serileri alanında yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu, belirsiz ve bilinmeyen gelecek hakkında doğru kestirimler yapmaya yöneliktir. Eğer bir stokastik süreç durağan değilse, serinin davranışı sadece ele alınan tahmin dönemi için geçerli olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, zaman serileri alanında yapılan çalışmalarda amaç, güvenilir parametre tahmini yerine, gelecek yönünde öngörülerde bulunmak ve tahmin dönemi dışında da değişkenin genel tavrını ya da eğilimini yakalayabilmektir (Bozkurt, 2013: 29). Bu yüzden zaman serilerinin durağanlığı, oldukça önemlidir.

Çalışmada birim kök testi olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller testi (Dickey ve Fuller, 1981) uygulanmıştır. Gecikme uzunlukları da SIC (Schwarz Information Criterion) kriteri ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Seviye	1.Fark	Karar
	ADF	ADF	
LNURETIM	-3.090690 (0.1132) [c+t]	-13.44768 (0.0000) [c]	I(1)
LNKREDI	-3.311246 (0.0695) [c+t]	-3.242942 (0.0200) [c]	I(1)
LNFAIZ	-1.883324 (0.6573) [c+t]	-6.506752 (0.0000) [c]	I(1)

Not: Parantez içindeki değerler test sonuçlarından elde edilen olasılık değerlerini gösterirken köşeli parantez içindeki [c] sabiti [c+t] ise trend ve sabiti göstermektedir.

Yapılan birim kök test sonuçlarına göre LNURETIM, LNKREDI ve LNFAIZ değişkenlerinin yüzde 5 anlamlılık seviyesinde düzeyde birim kök taşıdığı görülmektedir. Seriler birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Yani, çalışmada kullanılan serilerin hepsinin I(1) olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmada eşbütünleşme testi olarak ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) analiz yöntemi tercih edilmiştir (Pesaran vd., 2001).

4.2. Eşbütünleşme testi

Birim kök testinin yapılmasının ardından seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına bakılır. ARDL analiz yönteminde ise eşbütünleşme ilişkisi sınır testi yaklaşımı ile araştırılır. Yani, eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesi için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi yapılır. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun ve kısa dönem ilişkileri belirlemek için ARDL (Autoregressive Distribution Lag) modelleri kurulur.

Çalışmada sınır testi yaklaşımı için kurulan kısıtlanmamış hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir;

$$\Delta URETIM_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} \Delta URETIM_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta KREDI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta FAIZ_{t-i} + \alpha_5 URETIM_{t-1} + \alpha_6 KREDI_{t-1} + \alpha_7 FAIZ_{t-1} + \mu_t, \quad (2)$$

UECM modelinde t trend değişkenini, m gecikme sayısını göstermektedir. (2) nolu denklemde α , Δ , ε sembolleri sırası ile sabit terim, fark operatörü ve hata terimini ifade etmektedir. Regresyon denklemi tahmin edildikten sonra uzun dönemli bir ilişkinin tespiti Wald testi (F istatistiği) ile hesaplanmıştır. Bu modelde sıfır hipotezi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı ($H_0: \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = 0$); buna karşılık alternatif hipotez ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu şeklindedir.

Hesaplanan F istatistiği, Pesaran, Shin ve Smith'in (2001) çalışmalarında asimptotik olarak türetilen anlamlılık düzeyleri ile karşılaştırılır. Bu çalışmada değişkenlerin tamamen I(0) ve I(1) olma durumlarına göre alt ve üst değerler verilmiştir. Eğer hesaplanan F istatistiği alt sınırdan küçük ise bu durumda sıfır hipotezi reddedilemeyecek ve eş bütünleşmenin olmadığı sonucuna varılacaktır. Hesaplanan F istatistik değerinin kritik değerlerin üst sınırından daha büyük olması durumunda ise

değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilecektir. Eğer hesaplanan F istatistik değeri alt ve üst kritik değer arasında kalırsa, bu durumda eş bütünleşmenin olup olmadığına dair bir yorum yapılamayacaktır. Eğer sınır testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmişse sonraki aşamada uzun dönem katsayılarının tahminine geçilir (Akel ve Gazel, 2014: 31).

ARDL Sınır Testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları

k	F istatistik	%5 Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
2	10.18597	3.79	4.85

Kritik değerler yukarıda belirtildiği gibi, Pesaran v.d. (2001: 300) çalışmasında yer alan Tablo CI (V)'ten elde edilmiş olup, k, Sınırsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) denklemindeki bağımsız değişkenlerin sayısını göstermektedir. Sınır testi sonucuna göre F istatistiğinin değeri üst kritik değerden daha büyük olduğu için, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra, seriler için ARDL modeli oluşturulabilir.

4.3. ARDL modeli

Analizde kullanılan ARDL modeli şu şekilde kurulmuştur;

$$URETIM_t = \alpha_0 + \alpha_1 I_t + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} URETIM_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} KREDI_{t-i} + \sum_{i=0}^l \alpha_{4i} FAIZ_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

Aşağıdaki tabloda ARDL modeli ve tanısal test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: ARDL (2,0,0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistik	Olasılık değeri
LNURETIM(-1)	0.617403	7.109605	0.0000
LNURETIM(-2)	0.268948	3.066031	0.0027
LNKREDI	0.038752	2.935605	0.0040
LNFAIZ	-0.034483	-4.080355	0.0001
C	-0.191821	-2.271288	0.0249
Tanısal Test Sonuçları			
R^2	0.990		
Düzeltilmiş R^2	0.989		
$X^2 BG$	1.2442 [0.2748]		
$X^2 RAMSEY$	1.0291 [0.3606]		

$X^2 BG$ ve $X^2 RAMSEY$ otokorelasyon ve model kurma hatası testlerini ifade etmektedir.

Elde edilen sonuçlarda, serilere ait değişkenlerde otokorelasyon sorununa rastlanmamıştır. Ayrıca seçilen modelin veriler için uygun olduğu da tespit edilmiştir.

4.3.1. Uzun dönemli ilişki

ARDL (2,0,0) modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun dönem katsayıları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: ARDL (2,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t istatistik	Olasılık Değeri
LNKREDI	0.340983	9.674630	0.0000
LNFAIZ	-0.303415	-1.887150	0.0616
C	-1.687841	-3.378135	0.0010

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre sanayi üretim endeksi, bankalarca TL üzerinden açılan ticari kredilere uygulanan faiz oranları ve bankacılık sektörü kredi hacmi arasında uzun dönem için anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bankacılık sektörü kredi hacmine ait katsayı pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bankalarca TL üzerinden açılan ticari kredilere uygulanan faiz oranlarının katsayısı negatif işaretli çıkmış ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Diğer taraftan bankacılık sektörü kredi büyümesinin ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yani, bankacılık sektörü kredi hacminde meydana gelen bir artış aynı şekilde ekonomik büyümenin de artması ile sonuçlanmaktadır.

4.3.2. Kısa dönemli ilişki

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi inceleyebilmek için kurulan ARDL yaklaşımına dayanan Hata Düzeltme Modeli aşağıdaki gibidir;

$$\Delta URETIM_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \alpha_2 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_{3i} \Delta URETIM_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta KREDI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{5i} \Delta FAIZ_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Modelde yer alan değişkenlerden EC_{t-1} , uzun dönem ilişkiden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değerini temsil etmektedir ve bu değişkenin katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir.

Tablo 8: ARDL (2,0,0) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

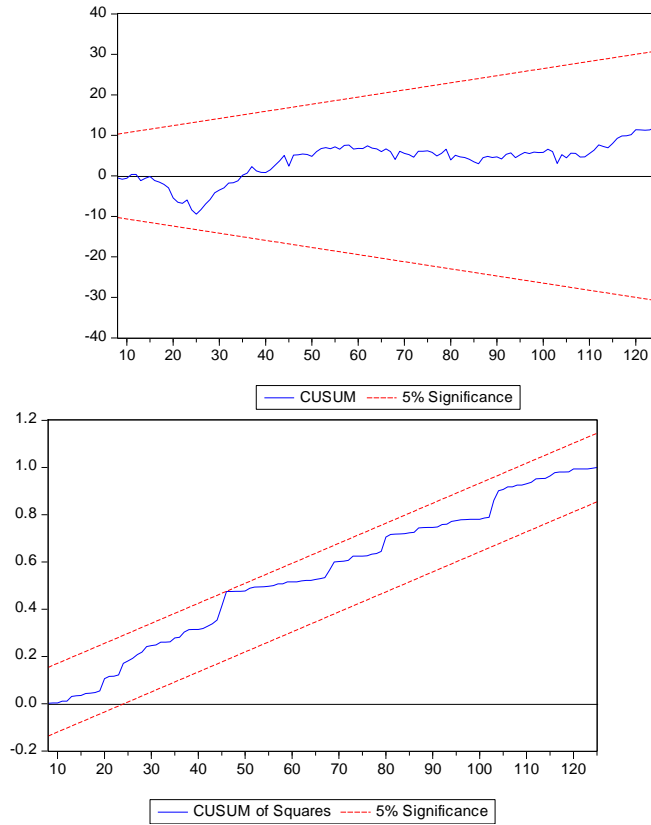
Değişkenler	Katsayı	t istatistik	Olasılık Değeri
D(LNURETIM(-1))	-0.268948	-3.066031	0.0027
D(LNKREDI)	0.038752	2.935605	0.0040
D(LNFAIZ)	-0.034483	-4.080355	0.0001
ECT(-1)	-0.113649	-2.458305	0.0154

Tablo 8’deki sonuçlar değerlendirildiğinde ilgili değişkenlerin kısa dönem katsayıları beklenildiği gibi çıkmıştır. Buna göre LNKREDI ve LNFAIZ değişkenlerinin katsayısı istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Analiz sonuçları, kısa dönemde, bankacılık sektörü kredi büyümesinin ekonomik büyümeye pozitif olarak etki ederken, bankalarca TL üzerinden açılan ticari kredilere uygulanan faiz oranlarını ile ekonomik büyüme arasında beklenildiği gibi ters yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani, faiz oranlarındaki bir artış ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bunlara ek olarak ECT(-1) katsayısı -0.113 olarak tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla kısa dönemde meydana gelen sapmaların yüzde 11,3’ünün bir sonraki dönemde düzeltilerek dengeye ulaştığı gözlemlenmiştir.

Ekonomik büyüme ile bankacılık sektörü kredi hacmi arasında kısa dönemde de pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bankacılık sektörü kredi büyümesinde görülen bir artış ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

4.3.3. CUSUM testleri

Yapılan analizler ek olarak, tahmin edilen ARDL modelinin kararlılığını araştırmak, başka bir ifadeyle değişkenlere ilişkin yapısal kırılmanın olup olmadığını belirlemek üzere, geri dönüşlü hata terimlerinin karelerini kullanan ve bu şekilde değişkenlere ilişkin yapısal kırılmayı araştıran CUSUM ve CUSUMSQ (Brown vd., 1975: 149-155) grafiklerinden yararlanılmış ve sonuçlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Cusum ve CusumSQ Grafikleri

Yukarıdaki CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri, analiz kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığını, ARDL Sınır Testine göre hesaplanan uzun dönem katsayıların istikrarlı olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Türkiye’de 2008 yılı ile 2018 yılları arasında kapsayan zaman dilimi için ekonomik büyüme (sanayi üretimi), bankacılık sektörü kredi büyümesi ve bankalarca TL üzerinden açılan ticari kredilere uygulanan faiz oranları arasındaki ilişki ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile incelenmiştir. Öncelikle sınır testi ile değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmış olup, ilişki tespit edildikten sonra ARDL modeli kurulmuştur. Kurulan ARDL modeline göre katsayı tahmin sonuçları, hata düzeltme modeli ve CUSUM grafikleri elde edilmiştir.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde kredi büyümesi ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğu görülmektedir. 2008 krizi sonrası hem Türkiye’de hem de dünyada çok tartışılan bankacılık sektörü kredi büyümesinin, literatürdeki yaygın sonuçlarla uyumlu bir şekilde hem kısa hem de uzun dönemde Türkiye’deki büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ancak bankacılık sektörü kredi büyümesinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin sürdürülebilir olabilmesi için bu kredilerin tüketim amaçlı kullanımından ziyade, verimli yatırım alanlarında değerlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir. 2008 Krizinde görüldüğü gibi, aşırı ve etkin olmayan kredi büyümesinin, sadece finansal sistemi değil, reel sektörü de kapsayacak şekilde küresel bir krize yol açtığı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akel, V. & Gazel, S. (2014). "Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir Ardl Sınır Testi Yaklaşımı." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44: 23-41.
- Akpansung, A.O. & Babalola, S.J. (2011). "Banking Sector Credit and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Investigation." *CBN Journal of Applied Statistics*, 2(2): 51-62.
- Anthony, O. (2012). "Bank Savings and Bank Credits in Nigeria: Determinants and Impact on Economic Growth." *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2 (3): 357-372.
- Aslan, Ö. & Korap, H. L. (2006). "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi." *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17: 1-20.
- Bagehot, W. (1873). *Lombard Street*. Homewood, IL: Richard D. Irwin, 1873.
- Barth, R. M. & Calari, C. (2006). "Financial Sector Development and Expanded Access to Credit." *High Level Commission on the Legal Empowerment of The Poor*, Washington D.C.
- Bozkurt, H. Y. (2013). *Zaman Serileri Analizi, Genişletilmiş 2. Baskı*, Ekin Kitapevi.
- Branch, S. Cooper, Y. & Moxey, M. (2015). "An Empirical Analysis of the Nexus between Private Sector Credit, Economic Growth, Government Expenditure, Interest Rate and Inflation: Case of the Bahamas (1989-2014)." *The Central Bank of the Bahamas*.
- Brown, R.L. Durbin, J. & Evans, J.M. (1975). "Techniques for Testing the Consistency of Regression Relations Over Time." *Journal of Royal Statistical Society*, 37: 149-192.
- Cottarelli, C. Ariccia Giovanni, D. & Hollar Ivanna, V. (2003). *Early Birds, Late Risers, and Sleeping Beauties: Bank Credit Growth to the Private Sector in Central and Eastern Europe and the Balkans*. IMF Working Paper.
- Demir, Y. Öztürk, E. & Albeni, M. (2007). "Türkiye'de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi." *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, İİBF*, 13: 438-456.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series with a Unit Root." *Econometrica Journal of the Econometric Society*, 49(4): 1057-1072.
- Dritsaki, C. & Dritsaki-Bargiota, M. (2005). "The Causal Relationship between Stock, Credit Market and Economic Development: An Empirical Evidence for Greece." *Economic Change and Restructuring*, 38: 113-127.
- Eğilmez, M., (2017). "Kredi Garanti Fonu ve Varlık Fonu Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme". *Kendime Yazılar*, 30 Mayıs. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/kredi-garanti-fonu-ve-varlik-fonu.html> (Erişim Tarihi: 20.08.2018).
- Fenta, H.A. (2012). *Causality between Bank Credit and Economic Growth in Ethiopia, A Time-Series Evidence*. USA: Lap Lambert Academic Publishing.
- Furqani, H. & Mulyany, R. (2009). "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia." *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30: 59-74.
- Ghali, K.H. (1999). "Financial Development and Economic Growth: The Tunisian Experience." *Review of Development Economics*, 3(3): 310-322.
- Gujarati, D. N. (2006). *Temel Ekonometri (Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen)*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- King, R. & Levine, R. (1993a). "Finance and Growth: Schumpeter Might be Right." *Quarterly Journal of Economics*, 108: 717-737.
- King, R. & Levine, R. (1993b). "Finance, Entrepreneurship and Growth: Theory and Evidence." *Journal of Monetary Economics*, 32: 513-542.

- Korkmaz, S. (2015). "Impact of Bank Credits on Economic Growth and Inflation." *Journal of Applied Finance Banking*, 5(1): 57-69.
- Leitão, N.C. (2012). "Bank Credit and Economic Growth: A Dynamic Panel Data Analysis." *The Economic Research Guardian*, 2 (2): 256-267.
- Levine, R. & Renelt, D. (1992). "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions." *American Economic Review*, 82(4): 942-63.
- Levine, R. (1997). "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda." *Journal of Economic Literature*, 35(2): 688-726.
- Levine, R. & Zervos, S. (1998). "Stock Markets, Banks and Economic Growth." *American Economic Review*, 88(3): 537-559.
- Levine, R., Loayza, N. & Beck, T. (2000). "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes." *Journal of Monetary Economics*, 46: 31-77.
- Lucas, R. E. (1988). "On the Mechanics of Economic Development." *Journal of Monetary Economics*, 22(1): 3-42.
- Mercan, M. & Peker, O. (2013). "Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF*, 8(1): 93-120.
- Narayan S. & Narayan P.K. (2004). *Determinants of Demand of Fiji's Exports: An empirical Investigation*. *The Developing Economics*, XVII-1 95-112.
- Pesaran M.H. Shin, Y. & Smith, R.J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Pradhan, R.P. (2009). "The Nexus between Financial Development and Economic Growth in India: Evidence from Multivariate VAR Model." *International Journal of Research and Reviews in Applied Sciences*, 1 (2): 141-151.
- Rahimzadeh, F. (2012). "Banking Sector, Stock Market and Economic Growth: Evidence from Mena Countries." *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4 (2): 181-190.
- Robinson, J. (1952). *The Generalization of The General Theory in: The Rate of Interest and Other Essays*. London: MacMillan.
- Rousseau, P.L. & Wachtel, P. (2000). "Equity markets And Growth: Crosscountry Evidence On Timing And Outcomes 1980-1995." *Journal of Banking and Finance*, 24: 1933-1957.
- Schumpeter, J. A. (1911). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge: Harvard University Press.
- Thangavelu, S.M. & Ang Beng Jiunn, J. (2004). "Financial Development and Economic Growth in Australia: An Empirical Analysis." *Empirical Economics*, 29(2): 247- 260.

TARİHİ AÇIDAN ARAKAN'DAKİ MÜSLÜMANLAR VE BUDİSTLER ARASINDAKİ BÖLGESEL ÇATIŞMALARIN ARKA PLANI

Abdur Rahman Fuad²⁴

Öz

Bu tebliğin temel amacı pasifizizmle özdeşleşen Budizm'in Arakan'da nasıl radikalleştiğini anlatmaktır. Bunun yanında Myanmar hükümetinin arka planda nasıl rol oynadığını tarihi açıdan ortaya çıkarmaktır. Ana kaynaklar, güncel kaynaklar ve tarihi verilere dayanılarak üzerinde çalışılan makalenin diğer bir amacı ise tarihsel perspektifi ortaya koyarak, Arakanlıların köken olarak Bangladeşli olduğu iddiasını çürütmektir. İslam'ın yayılması ve bölgenin ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı Arakan bölgesine dünyanın çeşitli yerlerinden göçmenlerin gelmesi bölgenin etnik ve kültürel çeşitliliğini arttırmıştır. Tarih boyunca zaman zaman bölgesel hâkimiyet konusunda Budistler ile Müslümanlar arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Aslında Arakan M.Ö. 2666'dan M.S. 1784'e kadar yaklaşık 4,500 yıl özgürce yaşayan bir ülkedir. İngiltere sömürgesinden sonra Müslümanlar Arakan'ın bağımsız bir devlet olmasını istemişler, fakat bu bölge Myanmarla birlikte 1948'de İngiltere'den ayrılmıştır. Ülke içinde çoğunlukla devam eden askeri yönetimler tarafından Rohingya'lara Myanmar vatandaşı olarak değil yabancı (Bangladeşli) olarak yaklaşmıştır. Bu yaklaşım şimdiki hükümet tarafından da sürdürülmekte ve bu yolla insan hakları halen ihlal edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Budist, Çatışma, Arakan, Rohingya, Vatandaşlık kimliği.

BEHIND THE REGIONAL CONFLICTS BETWEEN MUSLIMS AND BUDDHISTS IN ARAKAN FROM THE HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract

The basic purpose of this paper is to apprehend how pacifist Buddhism radicalized in Arakan. Alongside with, it will be find out from the historical perspective that how Myanmar government had acted from behind. Moreover, Primary and contemporary sources as well as some historical data, will use to reject the claim that Arakanese as Bangladeshi by making historical logics. Due to the spread of Islam, the maritime trade routes, and the migrations from the various parts of the world, Arakan had increased its ethnic and cultural diversity. From the historical period, the conflicts between the Buddhists and the Muslims are containing offensively to gain the regional domination. Truly, the Arakanese freely reigned in this region nearly 4.500 years from the B.C. 2666 years to 1784 A.D. From the British colonists, the Muslims of Arakan, wanted Arakan as an independent state. However, after the 1948, the region achieved its independence from the British rule as the part of Myanmar, but not as an individual state. The military rule and the existing government in that country are still now imagine that minorities specifically the Rohingyas are foreigner (Bangladeshi), not as their citizens. For why, human rights are still being violated.

Keywords: Buddhist, Conflict, Arakan, Rohingya, Citizenship identity.

المسلمون في أراكان من منظور تاريخي وخلفية النزاعات الإقليمية بينهم وبين البوذيين

نبذة

الغرض الرئيسي من هذه الورقة هو شرح كيف أن البوذية التي تم تحديدها مع السلام هي راديكالية في أراكان. بالإضافة إلى ذلك، الخلفية التاريخية لكيفية قيام حكومة ميانمار بدورٍ في الخلفية. وهدف آخر من هذه المقالة التي تستند إلى المصادر الرئيسية والمصادر المعاصرة والبيانات

²⁴Yüksek Lisans, İslam Tarihi Bilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, fuadduab89@gmail.com

tarihsel olarak, bu iddiaların esas olarak 19. yüzyıla kadar uzanan bir süreçte, özellikle İngilizlerin Batı Rakhine bölgesinde yaşayan Müslüman azınlık bir gruptur ve Sünni bir inanca sahiptirler. Myanmar'daki yaklaşık bir milyon Rohingya, Rakhine nüfusunun neredeyse üçte birini oluşturmaktadır. Rohingya'ların Myanmar'ın baskın Budist gruplarından etnik köken, dil ve din bakımından ayrılmıştır. Rohingya halkı, medya kuruluşlarınca da belirtildiği gibi dünyanın en az istenen ve en fazla zulüm gören azınlıklarından biridir. Onlar, ülke içinde serbest dolaşım ve yükseköğrenim hakkından mahrum bırakılmıştır. Resmi izin almaksızın seyahat etme özgürlüğüne sahip değildirler ve ayrıca daha önce iki çocuğa sahip olmama taahhüdünü imzalamaları istenmiştir, ancak yasalar kesinlikle uygulanmamaktadır.

الكلمات المفتاحية: البوذية، الصراع، أراكان، الروهنجيا، هوية المواطنة.

GİRİŞ

Myanmar, Asya kıtasının güneydoğusunda 676.578 kilometrekarelik yüzölçümüne sahip bir ülkedir. Hindistan, Bangladeş, Laos ve Tayland ile komşudur. Ayrıca enerji transferi ve uluslararası ticaret noktasında çok büyük stratejik öneme sahip olan Bengal Körfezi ile Andaman Denizine kıyısı olan bir ülkedir (Tüysüzoglu, 2012: 2). Daha önce Burma/Birmanya adlarıyla tanınan ülkenin adı 1989'da Myanmar Birliği Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Her iki isim (Burma ve Myanmar) de Bamar etnik grubunu nitelemektedir (Bayram ve Yaylar, 2016).

51 milyon nüfuslu ülkede 135 farklı etnik grup mevcut olmakla beraber nüfusun yüzde 68'ini Bamarlar oluşturmaktadır. Şanlar, Karenler, Rakhineler, Rohingyalar, Çinliler, Monlar, Kaçiler, Kayinler, Kayalar ve Hintliler ülkedeki diğer önemli etnik gruplardır. Resmi verilere göre nüfusun yüzde 89'u Budist, yüzde 4'ü Hıristiyan, yüzde 4'ü Müslüman ve yüzde 1'i Hinduisttir. Müslümanlar, Bangladeş'in güneydoğusuna bitişik Arakan dağlık bölgesinde yoğunlaşmıştır (Bayram ve Yaylar, 2016).

Aslında, 'Rohingya' kelimesi Myanmar'da tartışmalı bir terimdir. Kipgen'e (2013) göre Arakanlılar kendilerini 'Rohingya' olarak adlandırmalarına rağmen uluslararası düzeyde Birleşmiş Milletler, Myanmar hükümeti ve Myanmar halkının çoğunluğu tarafından Rohingya olarak kabul edilmektedir. Bir diğer tanımlama ise Rohingyalıların komşu ülkesi Bangladeş'ten yasadışı yollar ile Myanmar'a geçtiği iddiasının tezahürü olan 'Bengal göçmenleri' tabiridir. Burada ifade edilmelidir ki Myanmar'da sadece Rohingya Müslümanları değil, diğer Müslümanlar da vardır. Myanmar halkının ve Rakhinelerin büyük bir bölümünün oluşturduğu Budistler, bazen Rohingyalılara 'Rohingya' olarak hitap etmek yerine Bengalece de küçümseme ifadesi olan 'Kalar' ifadesini de kullanmaktadır.

Rohingyalar, esas olarak Myanmar'ın Batı Rakhine bölgesinde yaşayan Müslüman azınlık bir gruptur ve Sünni bir inanca sahiptirler. Myanmar'daki yaklaşık bir milyon Rohingya, Rakhine nüfusunun neredeyse üçte birini oluşturmaktadır. Rohingyalılar Myanmar'ın baskın Budist gruplarından etnik köken, dil ve din bakımından ayrılmıştır. Rohingya halkı, medya kuruluşlarınca da belirtildiği gibi dünyanın en az istenen ve en fazla zulüm gören azınlıklarından biridir. Onlar, ülke içinde serbest dolaşım ve yükseköğrenim hakkından mahrum bırakılmıştır. Resmi izin almaksızın seyahat etme özgürlüğüne sahip değildirler ve ayrıca daha önce iki çocuğa sahip olmama taahhüdünü imzalamaları istenmiştir, ancak yasalar kesinlikle uygulanmamaktadır.

Bu durumların nedenin 1784'te Müslümanların hâkimiyetinin sona ermesi sonrasında Müslümanlara yapılan kötü muamelelerin 1940'lı yıllardan sonra daha da artarak hız kazanması olduğunu söyleyebiliriz. Myanmar, 1948 yılında İngilizlerden bağımsızlığını elde etmiştir. Bağımsızlıktan sonra iç çatışmalar ve mücadeleler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1962 yılına kadar sözde demokratik yönetimden bahsedebiliriz, fakat 1958-1960 yılları arasındaki askeri idare yönetimini de görmezden gelmek tarihi gerçekliğe aykırıdır. 1988 yılında kanlı bir darbe ile yönetimi ele geçiren *Devlet Yasa ve Düzen Restorasyon Konseyi* (State Law and Order Restoration Council) adlı cunta, 1997 yılında *Devlet Barış ve Kalkınma Konseyi* (State Law Peace and Development Council) adını alarak hükümetin yönetim biçimini değiştirmeye çalışmıştır. Cuntacılar tarafından Myanmar Müslümanlarının, özellikle Rohingyaların özgürlük ve demokrasi arayışları bastırılmıştır. Bu baskılara rağmen Ang San Su Çi (1991'de "demokrasi ve insan hakları için verdiği şiddetten uzak mücadele" nedeniyle Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüş ve şu anda Myanmar'ın başbakanıdır) askeri yönetimin ülkesine tekrar girmesine izin vermeyeceklerini dile getirmiştir. Oslo'da 1991'de Nobel Barış ödülü kazanan Ang San Su Çi, ülke içerisinde demokrasi adına sesini duyurabilmiş bir aktivisttir (Akhand, 2013:150-70).

Diğer yandan Arakanlı Müslümanlar, dünya üzerinde en fazla ayrımcılığa maruz kalan halklardan biridir. Buradaki Müslümanlar, ibadet, özel mülkiyet, çalışma, eğitim, evlenme, sağlık, seyahat gibi temel hak ve hürriyetlerden yoksun bırakılmakta; nüfus sayımına dâhil edilmemekte, siyasi tutuklama ve işkencelere maruz kalmakta ve yol yapımlarında zorunlu işçi olarak çalıştırılmaktadırlar (Bayram, Yaylar, 2014: 2-3). Farklı ülkelerde mülteci olan Arakanlıların yaşadıkları duruma kendi gözleriyle şahit olmak için Türkiye Cumhuriyeti'nin eski Başbakanı Ahmet Davutoğlu, şimdiki Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi sayın Emine Erdoğan'ın bölgeyi ziyaret etmesi, Arakan'ın dünya gündemine gelmesinde etkili olmuştur ve Rohingya Müslümanlarına karşı kullanılan şiddet karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda yürüttüğü çalışmalar dünya kamuoyunun durumdan haberdar olmasını sağlamıştır.

Bunlara rağmen pasifizme özdeşleşen Budizm'in Myanmar'da Müslüman ve Budist çatışmasının ardından nasıl radikalleştirildiğini ve Myanmar hükümetinin bu çatışmalarda nasıl rol oynadığını tarihi açıdan izah etmeye çalışacağız. Ayrıca tarihsel mantıkları oluşturarak Rohingyaların Bangladeşli olma iddiasını reddetmek; bu çalışmanın diğer bir amacıdır. Bu nedenle ilk önce Rohingya halkının barış içinde yaşamalarının nasıl sona erdiğinden ve nasıl işgal altına girdiklerinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Rohingyalar: Krallıktan İşgal Altına Giren Bir Halk

Arakanlılar, VIII. yüzyılda bölgeye gelen Müslüman Arap tüccarların vesilesiyle İslam diniyle tanışmış ve bölge 1430 yılından sonra Müslümanların bir sıkı yönetim altına girmiştir. Richard Overy (2010), *Complete History of the World* adlı eserinde Arakan'dan, 1500'lü yıllarda Güneydoğu Asya'da İslam dininin hâkim olduğu bir devlet ve zengin bir kültüre sahip olduğundan bahsetmiştir. Müslümanların bu dini ve kültürel birliğine 1784'te Myanmar kralı Budapaya büyük bir ordu göndererek bölgeyi işgal ederek son vermiştir. Müslümanların çoğunlukta olduğu bu devletin kurucusu olan Narmeikla (Süleyman Şah), 1434 yılında vefat etmiştir. Narmeikla başa geçtikten sonra Bengal sultanları gibi paraların bir tarafında Arap harfleri ile yazılan kelime-i tevhid, Müslüman adları ve unvanları kullanılmaya başlanmıştır. Ondan sonraki krallar da Bengal hâkimiyeti etkisinden kendilerini kurtarıysa bile onlar da paraların bir tarafında Arap harfleri ile kelime-i tevhid, diğer tarafında da Budist adları kullanmışlardır (Göksoy, 2016:104-108).

Bu şekilde bir Müslüman devleti hüküm sürerken, 1784'te Arakan bölgesinin bağımsızlığının bir işgal sırasında sona erdiği görülmektedir. Bu işgal sırasında 200.000'den fazla Arakanlı Müslüman hayatını kaybetmiş (Bu konuda abartmalar bazen ortaya çıkıyor), kalanların büyük kısmı o zaman bölgede inşa edilmekte olan tapınaklarda zorla çalıştırılmıştır. Günümüzdeki çatışmaların köklerinin o günlere kadar uzandığı söylenmektedir. 1796 yılında Müslümanlar, kendi hâkimiyetini tekrar geri almak için Burma işgaline karşı ayaklanmışlar, fakat bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olaydan sonra Arakan nüfusunun yaklaşık üçte ikisi Arakan'dan kaçarak Bangladeş'in Çitagong bölgesine sığınmıştır (Medecis Sans Frontieres, 2002: 9).

XIX. yüzyılda bölgede İngiliz işgallerine karşı birçok ayaklanma olduğu bilinmektedir. 1826'daki Anglo-Burma Savaşı'yla İngilizlerin eline geçen ilk toprak parçası da burasıdır. II. dünya Savaşında Japonya, kendi işgali altında bulunan Rakhine bölgesindeki hükümete kendi otoriter gücünü ve ordusunu- *Arakan Savunma Kuvveti* (Arakan Defence Force) kurma izni vermişti. 1945'lerin başında *Arakan Savunma Kuvveti* itilaf devletlerinin safına geçerek Japonlara karşı savaşmıştır. Bu zamanlarda Arakan kriz dönemindeydi. Diğer yandan, İngilizlerin baskısı ile Myanmar Birliği, farklı milletlerle *Pang Long* adında tarihi bir konferans düzenlenmiştir. Ocak 1947'de yapılan bu konferansa farklı milletler davet edilirken Rohingyalar bu konferansa davet edilmemiştir. Bu konferans sonrasında diğer milletlerden oluşan üç bölge yeni kurulan *Myanmar Birliği*'ne dâhil olmuştur. Ancak, Müslüman çoğunluğu olan Arakan bunu kabullenmemiştir (Yunus, 2012: 81-82).

Bu zamandan sonra Rakhine bölgesindeki Arakanlıların kaderi tamamen değişmiştir. Tarihi veriler ışığında Myanmar'ın bağımsızlığından sonra ülkeyi yöneten ilk parlamenter hükümet 1948'den 1950'ye ve 1960'tan 1962'ye kadar Arakanlıları (Rohingyaları), Kachin, Kayah, Karen, Mon, Rakhin ve Shan etnik grupları gibi bir etnik grup olarak kabul etmiştir. Fakat 1962'den sonra askeri yönetim, Müslümanların bölgedeki varlığını tehlikeye atmış ve bu grubun yerli olmadığını iddia etmiştir. Tarihin

çeşitli zamanlarında bağımsızlık mücadelesine giren Rohingya Müslümanlarının yerli olduğunu ve yüzyıllardır o bölgede olduklarını açıklayan birçok eser yazılmıştır. Myanmar hükümeti bütün bunları reddetmek için yayınlar bastırılmış ve ABD, Japonya ve Bangladeş gibi ülkelerde de bu iddiaları içeren kitaplar yayınlamıştır (Arakan Raporu, 2017: 7).

İnsan Hakları İzleme (Human Rights Watch-2012) raporuna göre, Rohingyaları 1978'de Bangladeş'e zorla göndermelerinden birkaç yıl sonra 1982'de ilan edilen Burma Vatandaşlık Yasası, Rohingyaların vatandaşlığını reddetmek için özel olarak tasarlanmıştır. Bu kanuna göre eğer bir kişi Rohingya vatandaşı sayılacaksa o kişinin İngiltere hükümetinin Arakan'a Müslümanları göndermesinden önceki yıl yani 1823'ten önce Myanmar'da atalarının ikamet ettiğini ispatlaması gerekir. Hem de bu kanun üç vatandaşlık kategorisi ortaya çıkarmıştı: Vatandaşlık, yardımcı vatandaşlık ve kendi vatandaşlığına tabi vatandaşlıkları. Vatandaşlık Kaçın, Kayah, Karen, Çin, Burman, Rakhine, Shan, Kaman veya Zerbadee gibi ulusal ırklardan birine mensup kişilere verilir. Atalarının, 1823'ten önce Myanmar'a yerleştiklerini ispatlamayanlara bunu verilmez. Şayet dedesi veya 1823'ten önceki atasının, başka bir ülkenin vatandaşı olması durumunda yardımcı vatandaşlık statüsü verilmektedir. Zamanla bu yasalar değiştirilerek nitelikli hale getirilir. Vatandaşlığa tabi vatandaşlık ise yalnızca bu türden bir Burma vatandaşlığına sahip en az bir ebeveyni veya 1948'de kazanılan Myanmar bağımsızlığından önce ailelerinin Burma'ya gelip ikamet ettiğini ispatlayanlara verilir.

Tarihi Açından Çatışmanın Temel Algıları

Yukarıda bahsedildiği gibi, II. Dünya Savaşı sırasında yerel Arakan toplumu ikiye bölünmüştür. Budist Arakanlılar, Japon kuvvetleri tarafından desteklenen milliyetçi ve anti-sömürgeci partiyle birlik olmuştur. Buna karşılık Müslüman Arakanlılar, İngilizlerden destek alıp savaşa katılmışlardır. Neticede Müslümanlar ve Budistler arasındaki çok yönlü problemler savaş sona erdikten sonra bile devam etmişti ve her iki grup da savundukları güçleri (Japonlar ve İngilizler) terk etmemişlerdir. Fakat II. Dünya Savaşı sırasında Burma'da birbirleriyle savaşan ana güçler (İngilizler ve Japonlar) bir barış anlaşması imzalayıp tarafsız kalmaktan yana olurken Müslümanlar ve Budistler kendi aralarındaki çatışmaları daha ileri bir seviyeye taşımışlardır (Università della Calabria, 2013/2014).

Öte yandan tarihte Arakan bölgesindeki Müslüman nüfusun, çoğunlukla Doğu Pakistan'dan (günümüzde Bangladeş) gelen Bengalli göçmenlerden ve İngilizler döneminde göç eden Hintlilerden oluştuğu söylenmektedir. Bu göç teorisi, Arakan Müslümanlarının güçlü bir Bengalce lehçesi olan 'Çitagong lehçesi' ile konuşmaları ve 1971'den önceki yıllarda Doğu Pakistan'dan göç etmeleri sebebiyle 'Bengalli yasadışı göçmen' olarak görülmeleri sonucuna dayanmaktadır (Ahmad, 2010).

Ayrıca, Mücahid direnişinin ortaya çıkışının kökenlerine bakıldığında Myanmar hükümetinin bazı baskıcı uygulamaları görürüz. Tarihçi Yegar (1972), bağımsızlığından sonra Myanmar hükümeti Müslümanları askerlik, kamu personeli, polis ve muhafazlık görevlerinden alıp yerlerine Arakanlı Budistleri atayarak tam bir ayrımcılık örneği sergilemiştir. Bunun yanında Budizm'i Myanmar'ın resmi dini olarak ilan ettikten sonra, hükümet birçok Müslüman subayı öldürerek yerlerine Budistleri atamak için bazı özel planlar yapmıştır. Müslüman çoğunluğunu azaltmak amacıyla Budistleri Myanmar'daki merkez şehirlerinden Arakan'a götürmek için büyük çabalar harcanmıştır. Rohingyaların hareket özgürlüğü ciddi bir şekilde kısıtlanmış ve bunların büyük bir kısmı Burma vatandaşlığından çıkarılmıştır. Ayrıca iki çocuk sınırlamasına tabi tutulmuşlardır. Rohingyaların, yol yapım çalışmalarında ve askeri kamplarda zorunlu işçiler olarak çalıştırılmaya devam edildiği iddia edilmektedir (Islam, 2012).

Akhanda (2013), Arakan'da 1947 yılında yapılan mücahid hareketlerinin sebebi olarak, 1942'de II. Dünya Savaşı sırasında Minakya ve Mrauk-U ilçelerinde yaklaşık beş bin Müslüman Arakanlı'nın Budistler tarafından öldürülmesini göstermektedir. Bu şiddet olayı, Arakan'ın kuzeyinde bulunan İngiliz himayesi altındaki silahlı Müslüman grupların geri çekilmesinden sonra Japonların bölgeyi istila ederek orada tampon bölge oluşturması yüzünden gerçekleşmiştir.

Bu olaylar gelişirken 1946'da Arakanlı Müslümanlar Pakistan lideri Muhammed Ali Cinnah'tan bölgelerinin Pakistan'a bağlanması için yardım istemişlerdir. İki ay sonra Kuzey Arakan Müslüman Birliği kurulmuş ve Burma hükümetinden bağımsız bir yönetim talep etmişlerdir. Burma yönetimi bu

isteği reddetmiştir. Bunun üzerine Arakanlı Müslümanlar savaş ilan etmişlerdir (Yunus, 2010, s. 82-83). Bu sırada Bangladeş sınırındaki bölgelerde Müslüman isyancılar ile Burma ordusu arasında çatışmalar yaşandığı bilgileri aktarılmaktadır.

Bu gelişmeler sonucunda 1948 yılının Kasım ayında Müslümanlar tarafından sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ancak Burma ordusu bölgeye yeni askeri birlikler sevk etmiştir ve Müslümanların ayaklanması bastırılmıştır. Mücahidler, Arakan'ın kuzeyindeki ormanlara çekilmişlerdir. Burma hükümeti, bu bölgede huzursuzluğun devam etmemesi için 1951-1954 yılları arasında operasyonları devam ettirmiş ve Müslüman liderlerin çoğu ya yakalanmış ya da öldürülmüştür. Diğer yandan, Pakistan ve Burma arasındaki görüşmelerden sonra Doğu Pakistan sınırındaki isyancıların yakalanıp Burma hükümetine teslim edileceğine dair anlaşma imzalanmıştır. Bunun üzerine Pakistan hükümetinden de umudunu kesen Müslümanların mücadeleyi başarıya ulaştırma ihtimali kalmamış ve mücahitlerin çoğu 1961 yılına kadar teslim olmuşlardır (Yegar, 1972: 98-100; Yunus, 2010:96-97).

Bangladeş Ve Myanmar Arasında Göçmenlik Tartışmasına Tarihsel Bir Cevap

Bangladeş ve Myanmar (Arakan) arasında göç meselesi tartışmaya açık bir husustur. Fakat, biz şimdi bunu mülteci sorunu olarak nitelemeliyiz. (Çünkü göç kavramı toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerle kendi yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine gitmektir. Mülteci kavramı ise bir yere gidip oraya sığınma manasına gelir). Bu mülteci sorununun içinde yaşayanlar (Rohingyalar), Myanmar'ın vatandaşı (tarihsel verilere göre) olup Bangladeş'e sığınmıştır. Aslında, resmi olarak 1978 yılında Burma Sosyalist Program Partisi (BSPP) askeri yönetimi yüzünden başlayan bu sorun bugüne kadar (2018) gelmiştir. Şimdi, kısaca bu tartışmayı tarihsel açıdan incelemek istiyoruz.

Araştırmacı Anand (1978) mülteci sorununun başlangıcını şöyle anlatıyor: “Burma'dan 200 binin üstünde mülteci iki ay boyunca Bangladeş'e geçti. Çoğunluğu sınırda yaklaşık 300 çadırılık kamplarda bulunuyordu. Onlar, Burma otoritesinin Arakan bölgesinde yaşayan Müslümanlara karşı zulüm, işkence, taciz ve aşırılıkları sebebiyle geldiklerini söylemişlerdir. Ayrıca mülteciler kaçmak istedikleri zaman Burma ordusu ve göçmen bürosu yetkilileri tarafından farklı acımasızlıklara maruz kaldıklarını ve aynı yetkililerin Arakan'daki Müslüman azınlığı kasıtlı olarak tahliye ettiğini bildirmişlerdir. Bangladeş Başbakanı Ziaur Rahman (eski Bangladeş Başbakanı), Myanmarlı Müslümanların uğradığı insanlık dışı tahliyeyi dünya kamuoyuna duyurdu.”

Burma hükümeti de kaçan Müslümanların ve Bangladeş hükümetinin iddialarının aksine, Müslümanların kendi vatandaşları olmadığını ileri sürdü. Anand'ın makalesine göre, Burma hükümetinin cevabı şu şekildeydi:

“..... Mülteciler, aslında yasadışı göçmenler veya kanun (Vatandaşlar Kanunu) kaçaklarıdır. Sözde mültecilerin, Burma sınırına yasa dışı olarak yerleşmiş olan Bangladeş vatandaşları oldukları öne sürüldü. Resmi Burma News Agency'ye (NAB) göre, “Bengallilerin Myanmar'a (Arakan) giriş kayıt belgelerinin eksikliği ve aynı zamanda kimlik kartlarının olmaması sebebiyle Myanmar'dan kaçıkları belirtilmiştir. 'Nagamani' (vatandaşlık inceleme kodu) kodu adı verilen inceleme sürecinden sonra, Sakinlerin tam vatandaş olanları ile yabancı statüsünde olanlarını ayırmak için 17 Mart 1977'den itibaren bölge boşaltılmaya başlanmıştır” (Anand, 1978).

Yukarıdaki iki paragraf, iki komşu ülkenin yalnızca bu problemin içinde nasıl sürüklendiğini değil, aynı zamanda bu probleme ne kadar farklı tepki gösterdiklerini de ortaya koymaktadır. Bangladeş hükümeti, Rohingya Müslümanlarını Bangladeş'e göndermek için aşırı güç kullandığı gerekçesiyle Burma hükümetini kınamıştır.

Şimdi, konuyla ilgili tarihsel arka planı ortaya koyacağız. Rohingyaların Bangladeş'ten geldiğini iddia eden Myanmar hükümetinin iddialarının yersiz olduğunu ortaya koymak için daha eski dönemlere bakabiliriz. IX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında İngilizlerin Hindistan'daki devlet kuralları ve ekonomi politikası nedeniyle Bengalli, Asam ve Tripuralı (Hindistan) halkının, az nüfuslu ve tarımsal açıdan daha verimli topraklara sahip olan Arakan'a farklı farklı amaçlar için göç ettikleri bilinmektedir. İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi (EIC), Arakan devletini Bengal idaresi altına aldıktan sonra bölgeler

arasında herhangi bir sınır ve sınırlama yoktu. 1900'lü yılların başında, özellikle Çitagong bölgesinden binlerce Bengalli, Arakan'a göç etti. Öte yandan, binlerce Arakanlı, aynı zamanda Çitagong bölgesine yerleşti. Arakan'da 1872'de Müslümanların sayısı 99846 iken 1881'de 168881'e ulaşmıştır. Ancak, 1891'de Burma genelinde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımına göre, aşağı Burma'nın (Arakan civarı) Müslüman nüfusu 210649'a ulaşmıştır. Burma'da toplam Müslüman nüfusu ise toplam 253640 olmuştur (Yegar, 1972: 115-16). Burada sadece Müslümanların sayısını aktardık ancak, onlarla beraber Hindularda yaşamaktaydı.

Bu göç dalgası aslında Hindistan'dan Arakan'ın çeltik tarlalarına ucuz iş gücü sağlamak içindi. Bu göç dalgası Çitagong'dan Arakan'ın batı bölgelerine kadar ulaşmıştı. Çünkü Hint göçü sadece Burma'ya değil, aynı zamanda diğer ülkelere de gerçekleşmiştir. Rahman (2015), XX. yüzyılın başında Hintlilerin yılda çeyrek milyona yakın sayıyla Burma'ya göç ettiğine dair kayıtlar da mevcuttur, diyor. O zaman, bu veriler ışığında denilebilir ki, Bangladeş bir devlet olarak, bu göç hareketlerinden yaklaşık 50-70 yıl sonra 1971'de bağımsız bir devlet olmuştur. Peki, bu dönem (50-70 yıl) içerisinde İngilizlerin göç ettirdiği insanların mesuliyetini niçin Bangladeş'in üstlenmesi istenmekte ve Rohingyaların niçin sadece Bangladeşli oldukları iddia edilmektedir? Bu durumda 1947'de bölünen Hindistan ve Pakistan'ın da bunun mesuliyetini taşıması gerekmez mi? Sadece sınır komşusu olmasından dolayı neden her zaman Bangladeş Rohingya mültecilerinin yüklerini taşımak zorunda kalmaktadır?

Tablo: Aşağıdaki tabloda ülkelere mülteci olarak sığınan Rohingyaların sayısı verilmiştir.

Ülkeler	Sayılar
Myanmar (Rakhine)	1000000
Bangladeş	950000
Pakistan	350000
Malezya	150000
Suudi Arabistan	200000
Tayland	5000
Hindistan	40000
Birleşik Arap Emirlikleri	10000
Endonezya	1000

(Kaynak: Al Jazeera And News Agencies, 2017; Albert, 2018).

Myanmar'daki Budizm İle Şiddet İlişkisi

Agresif düşünceler tüm Budist öğretilere zararlıdır. Budist rahiplere öğretilen ahlaki ilkeler arasında en önde geleni öldürmeme ilkesidir. Öyleyse, Budist rahipler niçin Müslümanlara karşı kışkırtıcı konuşmalar yapmakta ve hatta onlarca kişinin öldürüldüğü olaylara şahsen katılmaktadır? Ortada garip bir durum mevcuttur. Zira Asya'da bulunan iki ülkede (Sri Lanka ve Myanmar) İslam tehditle karşı karşıya değildir. İki ülkede, küçük bir azınlık olan Müslümanlar genelde barışçı bir tavra sahiptir. Sri Lanka'da olayları tetikleyen olay ise helal kesim tartışması olmuştur. Rahiplerin liderliğinde Budist Tugay isimli grup buna karşı mitingler düzenlemiştir. Bu mitingde doğrudan eylemler yapılmasını ve Müslüman işyerlerine boykot uygulanması çağrısı yapılmıştır. Sri Lanka'daki olaylar sırasında Müslümanlar arasında can kaybı olmamıştır. Ancak Myanmar'da çok daha ciddi bir tablo ortaya çıkmış, hükümetin de desteği ve bazı faaliyetlere teşvikiyle şiddet ortaya çıkmıştır (NTV, 2013).

Myanmar'da Müslümanlara yönelik saldırıların *Ashin Wirathu* isimli bir Budist rahip tarafından provoke edilmiş olması dikkate şayandır. 2003 yılında dinî nefret kışkırtıcılığından hapse giren bu rahip,

kendisini “Budist bin Ladin” olarak adlandırmaktadır. Wrirathu gibi Budist rahipler, halk nezdinde güçlü bir meşrutiyet unsuru olarak görüldükleri için yöneticiler tarafından da desteklenip himaye edilmektedir. Myanmarlı liderler, tarih boyunca Budizm adına her türlü şiddeti meşru gösterip Budizm’i milli kimliğin temel unsurlarından biri haline getirmişlerdir. Bu doğrultuda Müslüman karşıtı görüşler halkın bazı kesimleri arasında da karşılık bulmaya başlamıştır. Çoğunlukta olmalarına rağmen Budistler kendi dinlerinin ve milli birliklerinin tehdit altında olduğunu düşünmektedirler. Dünyanın dört bir yanında şiddetle İslam arasında bağ kurulurken Budistler de muhtemelen bu konjonktürde ‘altta kalmamaları gerektiği’ kanaatindedirler. Bu durum pasifist öğretiyeye dayandığı düşünülen Budizm’in şiddet eylemlerine gerekçe sunan bir dine dönüştürüldüğü anlamına gelmektedir (Bayram ve Yaylar, 2016).

Bu pasifist Budist Rahipler (saffran rengi cübbeleri giymiş olanlar) ağırlıklı olarak ordu gibi halk tarafından çok saygı görülen bir gruptur. 2 Eylül 2015’te Man Dalay’da başlayan ve iki gün süren bir gösteri sırasında, keşiş tarikatı da dahil olmak üzere binlerce kişi eski Başbakan Thein Sein’in desteğini almıştır. Burada Rohingya’lıları üçüncü dünya ülkelerine (Bangladeş ve Myanmar dışında) yeniden yerleştirme önerisi sunulmuştur. Baş Rahip vatandaşları başbakana destek vererek ülkeyi kurtarmaya çağırmıştır.

Ayrıca 15 Ekim 2015’te binlerce Budist keşiş, İİT’nin (İslam İş Birliği Teşkilatı) bir irtibat ofisi açmaya yönelik planına karşı protesto gösterileri düzenlemek için ülkenin en büyük iki şehri olan Yangon ve Mandalay istikametine yürümüştür. Bu protestocuların pankartlarında şu ifadeler mevcuttu: “İİT çık”, “İİT yok”. Hükümet taleplerini kabul etmedikçe, yani İİT’nin göreve başlamasına engel olunmadığı sürece gösterilerin devam edeceğini söylemişlerdir. Rahipler, İİT’i yalnızca Rohingya’nın acentesi olarak çalışmakla suçlamıştır. Papazların dağılmasından birkaç saat sonra, Thein Sein’nin ofisi, halk buna karşı olduğu için İİT’nin görevine başlamasına izin verilmeyeceği yönünde bir açıklama yapmıştır. Açıklamanın protestoya sonucu mu, yoksa önceden mi hazırlanmış olduğu belli değildir (Kipgen, 2013).

Arakan’da sürdürülen bu çatışmayı insan hakları grupları ve demokrasi yanlısı eylemciler özellikle 1991’de Nobel Barış Ödülü alan Ang San Su Çi şiddetle kınamıştır. Su Çi, olayları “çatışan her iki taraf da kusurludur ve hukukun üstünlüğü hâkim olmalıdır” sözleri ile değerlendirmiştir (Harvard Üniversitesi konuşması, 2012). Ayrıca Su Çi, ABD’de gezdiği sırada Harvard Üniversitesi’nde, Rohingya Müslümanlarına karşı insanlık dışı şiddet olaylarına karşı tepki göstermesinin nedenini şöyle anlatmıştır:

“Toplumsal bağlamda her iki tarafın da insan haklarını ihlallerinin bulunduğunu unutmamalısınız. Şiddet olaylarını sadece bir toplumun diğer toplumdan hoşlanmama meselesi olarak değil, tüm insanlığa yapılmış olarak görüyorum ve tüm insan hakları ihlallerini kınıyorum” (Ingber, 2012).

SONUÇ

Arakanlı Müslümanlar, XVIII. yüzyıldan önce Bengal Müslümanları gibi idari faaliyetlerini, devletin özgürlüğünü ve egemenliğini koruyan önemli bir güce sahiptiler. Böyle bir altın çağı görmekteyken yıllardır Müslüman topraklarda yaşayan Rohingya Müslümanlarının, İngilizlerin sömürgecilik döneminde Arakan’a girdiklerini iddia etmek tamamen yanıltıcı ve rahatsız edicidir. Fakat 1942 yılından bu yana Müslüman etnik temizleme faaliyetlerinin bir sonucu olarak günümüze kadar ulaşan hadiseler, milyonlarca Rohingya Müslümanının Arakan’dan ayrılmasına neden olmuştur.

Çatışmanın arka planı hakkında konuşurken göz önüne alınması gereken bir diğer unsur, Burma halkının kendi siyasi sadakati ile tutkulu kültürel ve dini kimliklerinin Myanmar’daki diğer milletlere benzememesidir. Dolayısıyla önemli reformlar gerçekleştirildiğinde, onlar geleceğinden endişe etmiştir. Bu yüzden birçok Arakanlı Müslüman, kendi topraklarında Burmanizasyon ve İslamlaştırma arasında bir sıkıştırma durumuna düşüklerini düşünmektedirler.

Bu durumun sebebi olarak Arakan’da Müslümanların, Myanmar hükümeti tarafından yapılan zulümlere ve ayrımcılık politikalarına sessiz kalması gösterilebilir. Uluslararası aktörlerin 2012 ve öncesinde Rohingya mülteci sorunuyla ilgili yaşanan olaylar için gösterdiği tepkiler pek ses getirmemişse de 2017’deki olaylara karşı gösterdikleri tepkiler ses getirmiştir. Devletler düzeyinde değerlendirildiğinde sadece bazı ülkelerin, başta Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmak üzere

Arakanlıların yanında yer aldığını görmekteyken, bazı batı devletlerinin devamlı olarak ortaya çıkan bu olaylara karşı sessiz kaldığı görülmektedir. Son olarak bu durumun ortaya çıkmasında uluslararası çıkar çatışmalarının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmad, I. (2010). *The Rohingyas: from stateless to refugee*, Dhaka Üniversitesi, http://www.netipr.org/policy/downloads/20100101_FromStatelessToRefugees_IntiazAhmed.pdf.
- Akhanda. M.R. (2013). *Arakaner Musulmander İtihas*. Dhaka: Bangladesh Co-operative Book Society.
- Al Jazeera and News Agencies. (2017, Eylül 8). *UN: 270,000 Rohingya fled to Bangladesh in two weeks*. <http://www.aljazeera.com/news/2017/09/rohingya-refugee-numbers-bangladesh-surge-270000-170908090357860.html>
- Albert, A. (2018, Nisan 20). *The Rohingya Crisis*. *Council on Foreign Relation*. <https://www.cfr.org/backgrounder/rohingya-crisis>
- Anand, J. P. (1978). *Bangladesh-Refugees from Burma*. Hindistan: Economic and Political Weekly.
- Bayram, M., Yaylar, Y. (2016). Myanmar'daki Budist-Müslüman çatışmasının tarihî dinamikler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 367-373.
- Bayram, M., Yaylar, Y. (2014). Myanmar'daki din çatışması'nın swot analizi. SDE dergisi ve Google akademik makaleleri.
- Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali. (2013/2014). *Identity, Conflict, and Statelessness in Southeast Asia*. İtalya: Università della Calabria.
- Göksoy, İ. H. (2016). "Arakan", Ek-I, Ankara: DİA.
- Harvard Üniversitesi. (2012). A Public Address by Daw Aung San Suu Kyi. <http://iop.harvard.edu/forum/public-address-daw-aung-san-suu-kyi>
- Human Rights Watch. (2012, Ağustos 1). *The Government Could Have Stopped This" Sectarian Violence and Ensuing Abuses in Burma's Arakan State*. Bangladeş-Myanmar: Human Rights Watch.
- Ingber, H. (2012, Eylül 29). Aung San Suu Kyi misses an opportunity on Rohingyas. *PRI GlobalPost*. <http://www.pri.org/stories/2012-09-29/aung-san-suu-kyi-misses-opportunity-rohingyas>
- Islam, S.S. (2012). *A Handbook of Terrorism and Insurgency in Southeast Asia*. İngiltere: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Kipgen, N. (2013). Conflict in Rakhine state in Myanmar: Rohingya Muslims conundrum. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33(2), 298-310.
- Medecis Sans Frontieres. (2002, Mart). "10 Years for the Rohingya Refugees in Bangladesh: Past, Present and Future", Hollanda.
- NTV.com.tr. (2013, Mayıs 04). Budistler neden Müslümanları öldürüyor?. http://www.ntv.com.tr/dunya/budistler-neden-musulmanlari-olduruyor,LGzS86ljMUGALfM-ZKd_8g
- Rahman, K.M.A. (2015). Ethno-political conflict: The Rohingya vulnerability in Myanmar, *IJHSS*. 2(1), 288-295.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2017, Aralık). Arakan Raporu. Ankara.
- Ullah, N.M.H. (1995). *Rohingya jatir İtihas*. Dhaka: Bangladesh Co-operative Book Society.
- Yegar, M. (1972). *The Muslims of Burma: A Study of a Minority Group*, İsrail: Otto Harrassowitz.

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE KİŞİLERARASI İLİŞKİ BOYUTLARININ BEŞ FAKTÖR MODELİ İLE TEST EDİLMESİ: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

İbrahim Sani MERT²⁵
Mehmet Erkan TOKSÖZ^{**}

Öz

Bu çalışma bankacılık sektöründe çalışan personellerin kişilerarası ilişki boyutlarının empati ve duygu farkındalığı açısından beş faktör modelinden hareketle dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Gaziantep, İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya, Diyarbakır, Mersin, Hatay ve Kahramanmaraş illerindeki bulunan bankalarda çalışan personeller çalışmanın veri tabanını oluşturmaktadır. Çalışmada SPSS (Statistical Package For Social Sciences- Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paketi) / Windows 22.00 sürümü kullanılarak bankacılık sektöründe çalışan personellerin empati ve duygu farkındalıklarıyla, dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal dengeleri arasında ilişkinin olup olmadığını incelemiştir. Bağımlı değişkenler olarak dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge, bağımsız değişkenler olarak empati ve duygu farkındalığı alınmıştır. Analiz sonucunda dışadönüklük ve uyumluluğun empati ve duygusal farkındalığı etkilemediği, duygusal dengenin her iki kişilerarası ilişki boyutunu etkilediği saptanmıştır. Duygusal denge faktörünün kişilik özelliklerini taşıyan banka personellerinin müşterilerle empati kurabildiği ve müşterilerle ilişkilerin geliştirilmesinde kendi duygularını ön plana çıkardığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, kişilerarası ilişki, bankacılık, beş faktör kişilik envanteri, kişilerarası ilişki boyutu

TESTING THE DIFFERENTIAL RELATIONSHIP DIMENSIONS IN THE BANKING SECTOR WITH FIVE FACTOR MODELS: AN APPLICATION IN THE BANKING SECTOR

Abstract

The aim of this study is to examine the effect of the Big Five Factor on extroversion, agreeableness and neuroticism in terms of empathy and emotional awareness of interpersonal relationship dimensions of the staff in the banking sector. Gaziantep, İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya, Diyarbakır, Mersin, Hatay and Kahramanmaraş are the databases of the employees working in the banks. Using SPSS (Statistical Package for Social Sciences) / Windows version 22.0, the study examined whether there is a relationship between empathy and emotional awareness extroversion, agreeableness and neuroticism of the staff in banking sector. Extroversion, agreeableness and neuroticism and as dependent variables, and empathy and emotional awareness as independent variables. As a result of the analysis, it was determined that extroversion and agreeableness did not affect empathy and emotional awareness, and neuroticism affected both interpersonal relationship dimensions. It has been found that bank staff with personality traits of the neuroticism factor can empathize with customers and develop their own feelings in the development of relations with customers.

Key words: Personality, interpersonal relationship, banking, big five factor, interpersonal relationship dimension.

* Doç. Dr., Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ibrahim.mert@antalya.edu.tr

** Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, erkantoksoz@icloud.com

إختبار أبعاد علاقات الأشخاص فيما بينهم في القطاع المصرفي بواسطة نموذج العوامل الخمسة: تطبيق في القطاع المصرفي

نبة

تهدف هذه الدراسة إلى تدقيق آثار أبعاد العلاقات بين الأشخاص العاملين في القطاع المصرفي على الإنبساط والإمتثال والتوازن العاطفي على أساس نماذج العوامل الخمسة من حيث التعاطف والوعي العاطفي ويشكل الموظفون العاملون في البنوك في غازي عنتاب واسطنبول وأنقرا ووازمير وملانيا وديار بكر ومرسين وهاتاي وكهرمان ماراش قاغدة بيانات الدراسة. في هذه الدراسة قمنا بفحص التعاطف والوعي العاطفي (الحزمة الإحصائية للعلوم الاجتماعية) / إصدار SPSS والإنبساط والإمتثال والتوازن العاطفي للموظفين العاملين في القطاع المصرفي باستخدام . تم الإعتماد كمتغيرات متعلقة كل من الإنبساط والإمتثال والتوازن العاطفي والمتغيرات المستقلة كل من التعاطف والشعور Windows 22.00 بالوعي. في نتيجة التحليل تقرر أن الإنبساط والإمتثال لا يؤثران على التعاطف والوعي العاطفي، التوازن العاطفي يؤثر على بُعد العلاقات بين كل شخصين. لقد تقرر أن موظف البنك الذي يحمل سمات الشخصية في عامل التوازن العاطفي يمكن أن يتعاطف مع العملاء ويسلط الضوء على مشاعره في تطوير العلاقات مع العملاء.

الكلمات المفتاحية: الشخصية، العلاقات بين الأشخاص، المصرفية، خمس عوامل لمخزون الشخصية، بعد العلاقات بين الأشخاص

1.GİRİŞ

Küreselleşme ve beraberinde getirdiği değişimler işletmelerde farklılıklara neden olmaktadır. Bundan dolayı “müşteri” kavramı işletmelerin merkezine yerleşmekte ve alınan her türlü kararın odak noktasını oluşturmaktadır. Pazar payından çok müşteri payının önemli hale gelmesi, müşteri memnuniyeti ve sadakatının önem kazanması, mevcut müşterinin değerinin anlaşılması ve elde tutma çabaları, bireysel pazarlamayla kişiye özel ihtiyaçlara göre davranılması, yoğun rekabet ortamı ve teknolojide yaşanan gelişmeler gibi nedenlerden dolayı müşterilerle sağlam ilişkilerin kurulması ve bu ilişkilerin doğru yönetilmesi önem kazanmıştır. Bunun sonucunda da işletmeler müşterileriyle arasında gelişen ilişkilere oldukça önem vermekte, ilişkileri geliştirmek ve bu ilişkilerin uzun vadeli olması için çaba harcamaktadır. Müşterilerle geliştirilen ilişkiler kolay olmamakla beraber, zaman ve özveri istemektedir.

Müşterilerle kurulacak ilişkide, ilişkinin sağlam, güvene dayalı, uzun vadeli olabilmesinde ilişkiyi kuracak kişinin kişiliği de önemli olabilmektedir. Kişilik, bireyin zihinsel ve fizyolojik özelliklerinin bütünüdür. Bu özellikler kişiden kişiye değişebildiği gibi bireyi diğerlerinden farklı kılar. Çalışma hayatında karşılaşılan kişilerin her biri diğerinden farklıdır ve günün önemli kısmı iş yerinde bu insanlarla geçirilmektedir. İş yerindeki farklı kişilikler örgütsel davranış, düzgün iletişim ve verim açısından oldukça önemli olabilmektedir. Farklı kişiliklere uygun rollerin ve sorumlulukların verilmesi, kişi ve iş yeri açısından oldukça verimli olacaktır.

Çalışan, çalıştığı iş yerini temsil ettiğinden dolayı çalışanın kişiliği müşterinin tercihinde önemli rol oynayabilmektedir. Bundan dolayı kişinin nasıl davrandığı, neler düşündüğü ve bunları müşteriye ifade etme şekli pazarlama açısından oldukça önemli olabilmektedir. Bazı kişiler iş hayatında rekabetçi, hırslı, heyecanlı, düzenli, lider ruhlu, sabırsız olabileceği gibi bazı kişilerde rekabetten kaçan, sakin, sabırlı, düzensiz, duygusal olabilmektedir. Önemli olan kişilerin bu tarz kişilik özelliklerine uygun rol, sorumluluk ve çalışma ortamının sağlanmasıdır. Bunların sağlanmasıyla çalışan çalıştığı yeri en iyi şekilde müşterilere karşı temsil edecek ve müşterilerle sağlam ve güvene dayalı ilişkiler geliştirebilecektir.

Bankacılık sektöründe çalışan personellerin kişilerarası ilişki boyutlarının empati ve duygular farkındalığı açısından beş faktör modelinden hareketle dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge üzerindeki etkisinin test edilmesinin amaçlandığı bu çalışmanın birinci bölümünde konuyla ilgili yapılan literatür araştırmalarına yer verilecektir. İkinci bölümde beş faktör modeliyle ilgili yapılan çalışmalara yer verilecektir. Üçüncü bölümde konuyla ilgili uygulamalı analiz çalışması yapılacaktır. Bu bölümde araştırmanın modeli, yöntemi tanıtılacak daha sonra analiz sonuçları yorumlanacaktır.

2. BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK KURAMI

Bu kuramın temeli Raymond B. Cattell'in “Faktör Analitik Ayırıcı Özellik” kuramına dayanmaktadır. Faktör analitik ayırıcı özellik kuramına göre kişilik açıkça görülen davranışların ölçülmesiyle anlaşılacaktır (Yanbastı, 1990: 239). Bu kuramın üç veri kaynağı bulunmaktadır.

Birincisi günlük yaşamdaki davranışlar ve kişiyi tanıyanların değerlendirmeleridir. İkincisi kişinin kendini ifade etmesinin ölçülmesiyle elde edilen verilerdir (Q-Verisi). Üçüncüsü kişinin zekâ, yetenek ya da performans ölçümüyle elde edilen verilerdir (T-Verisi) (Berger, 1984: 113). Bunun sonucunda da 16 temel kişilik özelliği saptanmış olup bu özellikler boyutlandırılmıştır (Özen Kutaniş ve Elçi, 2006: 5). Beş faktör kişilik kuramı Robert R. McCrea ve Paul T. Costa Jr. tarafından 1985 yılında Raymond B. Cattell'in faktör analitik ayırıcı özellik kuramının geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Cattell'in 16 faktörlü bu kuramını önce dışadönüklük, açıklık ve duygusal denge olarak üç faktörlü olarak geliştirilmiş daha sonra yapılan çalışmalarla dışadönüklük, duygusal denge, açıklık, uyumluluk ve sorumluluk olmak üzere kişiliğin beş faktörü olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Beş faktör kişilik modeli, kişilik özelliklerinin kişiliğe bağlı olarak nasıl değiştiğini göstermektedir. McCrea ve Costa (1999)'ya göre, bu şekilde kişilik özelliklerinin sınıflandırılması yapılmaktadır. Ayrıca modelin temeli, insanların kişisel farklılıklarının her dilde kodlanabileceği, dile yansıtacağı ve dile yansıyan sözcükler sayesinde insanların kişilik yapılarının sınıflandırılacağına dayanır (McCrea ve Costa, Jr. 1999: 139). Beş faktör kişilik modeli, kişiliği açıklarken, bireysel farklılıklara odaklanmış ve kişilerin sergiledikleri gözlemlenebilen davranışları ortaya koymuştur (Tekin vd., 2012: 4617).

Beş Faktör Modeli, kişilik sıfatlarına dayalı geliştirilmiştir (Somer vd., 2002: 22). Dar anlamda Beş Faktör Modeli, kişilik özelliklerinin kişilikle ilişkili değişimin deneysel bir genellemesidir. Modelde çok sayıda derecelendirme ölçekleri vardır. Bu ölçekler kişilikle ilgili özellikleri çok geniş kapsamlı belirttiğinden dolayı, kişilik tanımlamalarının çoğu bu beş faktöre dayandırılır (McCrae ve Costa, Jr. 1999: 139)

Beş Faktör Kişilik Modeline göre kişilik boyutları şöyledir; dışadönüklük (extroversion), uyumluluk (agreeableness), sorumluluk (conscientiousness), açıklık (openness), duygusal denge (neuroticism).

2.1. Dışadönüklük (Extroversion)

Dışa dönük insanlar, içinde buldukları durumlarda abartıya meyilli, hırslı, heyecanlı, hareketli, arkadaş canlısı ve baskın tiplerdir (Develioğlu ve Tekin, 2013: 18). Aynı zamanda dışa dönük olan insanlar diğer insanlarla kolay iletişim kurarlar ve dış dünyaya açıktırlar. Dışa dönüklük boyutunun en önemli iki bileşeni hırslı olma ve arkadaş canlısı olma özelliğidir. Üstün olma ve ödül kazanma isteği bu tarz insanların en büyük motivasyon araçlarıdır. Ayrıca dışa dönük insanlar psikolojik yardım alma konusunda zorlanmazlar (Demirkan, 2006: 59-60). Dışa dönüklük kişilerarası ilişkilerde sosyal uyarıların sayısı ile ilişkilidir. Baskınlık ve aktivite bu faktörün en temel belirleyicileri arasındadır (Somer vd., 2002: 23).

2.2. Uyumluluk (Agreeableness)

Uyumlu insanlar genellikle iş birliği yanlısıdırlar, nazik ve sevecenlerdir, rekabet yerine birlikte hareket etmeyi severler. Aynı zamanda uyumluluk özelliği baskın olan kişilerde yardımseverlik ön plana çıkar (Develioğlu ve Tekin, 2013: 18).

Uyumluluk boyutu insanların insancılığını ön plana çıkaran bir boyuttur. Bu tarz insanlar kişiler arası çatışmalara girmezler, girdiklerinde uzlaşmacı olarak davranırlar (Demirkan, 2006: 60). Uyumlu olan insanlar sosyalliklerini geliştirmelerinin yanı sıra bunu kendilerine bir hayat felsefesi edinirler (McCrae ve Costa, Jr. 1999: 141).

2.3. Sorumluluk (Conscientiousness)

Sorumluluk faktörüne sahip olan kişiler düzenli, titiz, başarıyı ilke edinmiş, öz disiplinli ve tedbirlidirler (Somer ve diğerleri, 2002:24). Sorumluluk sahibi insanların hem özel hayatlarında hem sosyal hayatta hem de iş hayatlarında karşılaştıkları her türlü görevde başarılı olma olasılıkları çok yüksektir (Can, 2007:109). Bu boyuta sahip insanlar eyleme geçmeden önce, o işle ilgili her şeyi tüm ayrıntısıyla düşünebilme eğilimi gösterirler (Demirkan, 2006:61).

2.4. Açıklık (Openness)

Açıklık boyutu insanların yeni şeyler yapmaya ve denemeye açık olmasıdır (Çelebi ve Uğurlu, 2014:541). Açıklık boyutuna sahip kişiler zeki, hayal gücü yüksek, sanata meraklıdır. Bu tarz kişiler yeniliklere diğer kişilere göre daha açıktır ve kendilerine has bir yargılama gücü vardır (Develioğlu ve Tekin, 2013:19). Bu özelliklere sahip kişiler iş hayatında yaratıcılıklarından dolayı oldukça başarılıdır ve o işletmeye oldukça yarar sağlarlar (Can, 2007:109). Açık olan insanlar kendilerini tanımlarken daha bağımsız ve kendilerine özgü davranırlar. Aynı zamanda cesurlardır ve çeşitliliği tercih ederler (Demirkan, 2006:63).

2.5. Duygusal Denge (Neuroticism)

Duygusal denge boyutuna sahip kişiler genellikle kaygılı, depresif, sinirli, duygusal ve güvensiz olma faktörlerine sahiptirler. Bu tarz insanlar, olumsuz duygular yaşama ve bazı davranış şekilleri geliştirirler. İnsanlarla ilişki kurmada ve bu ilişkiyi sürdürmede zorlanırlar (Demirkan, 2006:62).

Bu boyut, olumlu psikolojinin ve duygusal dengeden yoksunluğu ifade eder (Develioğlu ve Tekin, 2013:18). Örgütlerde üst yönetimde görevli kişilerin duygusal istikrar anlamında olumlu özelliklerinin olması gerekmektedir (Can, 2007:110). Bu boyuta meyilli olan kişiler, genellikle karışık duygular içinde oldukları için kuruntulu düşünce ve düşmanca tepki verme gibi eğilimleri vardır (Sommer vd., 2002:24).

3. KİŞİLERARASI İLİŞKİ BOYUTU

Erden İmamoğlu (2009)'na göre kişilerarası ilişki boyutu dört faktöre dayanmaktadır. Bu faktörler onay bağımlılık, empati, başkalarına güven ve duygu farkındalığıdır.

3.1. Onay Bağımlılık

Onay bağımlılık, kişilerarası ilişkilerde insanların başkalarının görüş, tutum ve değerlerinin ön planda tutulduğu bir boyuttur. Bu boyut, insanın kendisini yok farz edecek derecede başka insanların görüş, tutum ve değerlerine odaklanmış, bireyselliğin ve benliğin göz ardı edildiği bir boyuttur. Bundan dolayı onay bağımlılık boyutu kişilerarası ilişkilerde sağlıksız bir yaklaşımı işaret etmektedir. İnsanlar toplu şekilde yaşadıklarından dolayı çevrelerindeki diğer insanların kendileriyle ilgili neler düşündüğünü önemserler. Bunun için de insanları işleri, kıyafetleri, fikirleri ve kendisiyle ilgili daha birçok şeyin karşısındaki insanlar tarafından kabul edilmesini bekler. Bu beklentilere bazı insanlar daha fazla önem verirken, bazıları için çok da önemli değildir. Fakat bu beklenti her insanda yaradılışı gereği daima mevcuttur. Bunun çok fazla olması insanlar üzerinde bir takım psikolojik rahatsızlıklara neden olabilir (Erden İmamoğlu, 2009: 13).

3.2. Empati

Empati, kişinin kendisini başka bir bilincin yerine koyarak söz konusu bilincin duygularını, isteklerini ve düşüncelerini, denemeksizin anlayabilme becerisidir (<http://www.tdk.gov.tr> Erişim: 03/02/2016). Başka bir tanıma göre empati, kişinin kendisini diğer kişinin yerine koyması sonucunda o kişiyi anlaması ve onu anladığını ona hissettirmesidir. Kişinin diğer bireyi anlaması ve bunu ona hissettirmesi bir empati sürecidir ve bu süreç algılama, anlama, hissetme gibi psikolojik ve duygusal bileşenlerden oluşmaktadır (Hasta ve Güler: 2013: 72).

Erden İmamoğlu (2009)'na göre empati boyutunda, başkalarının duygularını anlama, kendi duygularının farkında olma ve bu duyguları uygun bir şekilde karşı tarafa aktarabilme gibi ifadeler yer almaktadır. Empati, sağlıklı kişilerarası ilişki kuramının temelini oluşturmaktadır.

Empati kurabilme düzeyi kişilerarası ilişkilerde sağlıklı bir tarzın kurulması için önemli etmenlerdendir. Empatik becerilerle kişilerarası ilişkiler incelendiğinde, empatik becerileri yüksek olan insanların daha olumlu kişilerarası ilişki tarzı geliştirdikleri ortaya konmuştur. Kişilerarası ilişkilerde açık, saygılı, rasyonel olumlu tarzlar, insanların birbirlerini daha iyi anlamalarını ve topluma uyumlarını kolaylaştırır. Bunun yanında küçümseyici, saygısız kişilerarası ilişki sağlıklı iletişimi güçleştirmektedir (Yüksel, 2008: 9).

Empati bir yetenektir ve öğretilemez. Ancak eğitim verilerek var olan empati yeteneği geliştirilebilir. Empatinin etkili olmasının temel nedeni içtenlik, sıcaklık, kendini açma gibi becerilerle ilişkilidir (Alver, 1998: 59). Empati, kişilerarası ilişkileri etkileyip çatışmanın yaşanmamasını ve

insanlar arasında daha sağlam ve daha iyi ilişkiler kurulmasını sağlar. Ayrıca empati olumlu sosyal davranışların gelişmesine katkıda bulunmakta, empatinin yoksunluğu da sosyal yaşamda sorunların çıkmasına neden olur (Hasta ve Güler, 2013: 72).

3.3. Başkalarına Güven

Güven, korku, çekinme ve kuşku duymadan karşıdaki kişiye inanma ve bağlanma duygusu olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr> Erişim: 11/02/2016). Başkalarına güven, bireyin sağlıklı kişilik özelliği olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda güven, bireylerin diğer insanlarla geliştirdiği ilişkinin sonucunda öznel algılamaları ile gelişen bir yapıdır (Erden İmamoğlu, 2009: 14).

Güven kelimesini daha ayrıntılı ve sosyoloji açısından açıklarsak; toplumun bütününe ilgilendiren yararlı sonuçlar için, bireyleri gönüllü olarak iş birliğine iten ve bu yolla iyi toplumun oluşturulmasını kolaylaştıran temel değerdir (Başak, 2010: 56).

Güven, kişilerarası ilişki kurulurken olması gereken en temel öğelerden birisidir. Kurulan ilişkide karşılıklı her iki tarafın da birbirinde bulunan zayıf yönlerini, çıkarları doğrultusunda kullanmaması gerekir.

Güven farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Genel güven, kişinin karşıdakine genel olarak güvenmesini ifade eder. Kişiliğe dayalı güven, kişilerin karşıdakilerin kişisel özellikleri açısından güveni ifade eder. Sürece dayalı güven, kişilerle tekrarlı olan etkileşimlerden kaynaklandığını ifade eder (Demircan ve Ceylan, 2003: 140-141).

3.4. Duygu Farkındalığı

Duygu farkındalığı, insanların ilişki kurarken bu süreçte kendi duygularını temel alması ve bu duyguları ilişki sürecinde belirleyici olarak değerlendirmesidir. Bunun sonucunda kişiler diğer insanlarla kuracakları ilişkileri başlatma, sürdürme ve sonlandırma aşamalarını ve ilişkinin niteliğini kendi duygularına göre belirlemektedir (Erden İmamoğlu, 2009: 15).

Duyguların ifade edilmesi, sözle ya da beden diliyle kişinin duygularını ifade etmesidir. Önemli olan kişinin duygularını nasıl ifade ettiği değildir, kişinin kendi duygularının farkında olması ve duygularını istediği gibi ifade etmesidir (Kuyumcu, 2012: 5).

Bir bireyin kendi yeteneklerini tanımak ve tanımlamak için geliştirdiği duygusal farkındalık, bilişsel bir gelişim sürecidir. Duygusal farkındalığın temelinde bireysel farklılıkların yansıtıldığı duygusal bilgiler vardır. Bu bilgiler, insanların yaşadıkları dış dünyalarından ve iç gözlem yoluyla iç dünyalarından gelir. Duygusal bilgiler bireyin algılarını etkileyecek bilgilerdir (Lane vd., 1994: 526).

Duygusal farkındalık, kendi duygularını ve bu duyguların kendisinde yarattığı etkileri bilmek ve tanımak, yine bu duyguların güçlü ve zayıf yanlarını bilmek ve farkında olmak ve son olarak da kişinin kendi değerinin farkında olması açısından önem teşkil etmektedir. Çünkü duygusal farkındalık en temel yetenektir ve insanlardaki diğer yetenekler bu duygusal farkındalık üzerine kurulur (Bircan ve Bacanlı, 2005: 63).

İnsanların yaşam doyumunu açısından duygularının farkında olması oldukça önemlidir. Duygularının farkında olmayan bireyin, öfkeli bir yaşam tarzına sahip olmasına ve kişilerarası ilişkilerinin bozulmasına yol açar. Duygularının farkında olmamasından kasıt, duyguları ile davranış ilişkisi kuramaması ve bunları çevresiyle eşleştirememesidir (Gençoğlu, 2012: 11). Duygusal farkındalık olmadan da insanlar düşünebilir, herhangi bir tepki verebilir ve bunun sonucunda da kişilerarası ilişkilerde bulunabilirler. Fakat duygu farkındalığı olmadan insanların kendi iç dünyasının farkında olması ve kendi isteklerinin bilincinde olması bunun sonucunda da kendini tanıması oldukça zordur. Duygularının farkında olan insan kendini tanıyan insandır ve sağlıklı ilişkiler geliştirir (Koçak, 2002: 185).

Bu araştırma kapsamında bankacıların kişilik özelliklerinde, kişilerarası ilişki boyutlarından empati ve duygu farkındalığının diğer ilişki boyutları olan onay bağımlılık ve güven ile kıyaslandığında müşterilerle olan ilişkide daha etkili olacağı düşünüldüğünden dolayı bu iki boyut kullanılmıştır. Banka çalışanlarının müşterilerle kurdukları ilişkilerde kendilerini onların yerine koyabilme yetenekleri ve ilişki geliştirilirken duygularını temel alıp almadıkları ölçülmek istenmiştir. Çalışanların ilişkilerde

duygularını mı ön planda tuttuğu yoksa mantıklarıyla mı hareket ettiği ve bunun yanında karşıdakini anlayabilmek için kendisini onun yerine koyarak onun gibi düşünüp düşünemeyeceği ortaya konmaya çalışılmıştır. Literatürde Kişilerarası İlişki Boyutları Ölçeğini kullanan diğer çalışmalar da benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Bazılarının ulaştığı sonuçlar şu şekildedir; Hoxha (2011) yaptığı çalışmada Arnavutluk ve Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin kişilerarası ilişki ile problem çözme becerilerini karşılaştırmıştır. Araştırmanın sonucunda Arnavutluk Epoka Üniversitesi'ndeki öğrencilerin, Türkiye'deki Selçuk Üniversitesi'ndeki öğrencilere göre daha fazla onay bağımlılık davranışı gösterdikleri, daha az empati kurduklarını, güven ve duygu farkındalığı konusunda daha olumlu oldukları sonucuna varılmıştır. Ayrıca yaş ve cinsiyet faktörleri ile onay bağımlılık, empati, güven ve duygu farkındalığı boyutları arasında anlamlı farklılıkların çıkmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. İmamoğlu (2008) yaptığı çalışmada genç yetişkinlikte kişilerarası ilişkileri cinsiyet, cinsiyet rolleri ve yalnızlık algısı açısından incelemiştir. Araştırmanın sonucunda empatinin cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaştığı, güven ve duygu farkındalığının cinsiyet ve cinsiyet rollerine göre farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda cinsiyet ve cinsiyet rollerinin birlikte ilişki boyutlarında bir farklılık yaratmadığı sonucu elde edilmiştir. Bunların yanında yaşın onay bağımlılık, empati, güven ve duygu farkındalığında anlamlı farklılıklar oluşturmadığı, eğitim düzeyinin onay bağımlılık, güven ve duygu farkındalığında farklılık yarattığı ve medeni halin onay bağımlılık, empati ve güven boyutlarında farklılık yaratmadığı duygu farkındalığında farklılık yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK MODELİNİ KULLANAN ÇALIŞMALAR

Yapılan araştırmalarda beş faktör kişilik modelini kullanan oldukça fazla çalışmaya rastlanılmıştır. Bu çalışmalarda beş faktör kişilik özellikleriyle çeşitli değişkenler karşılaştırılmış ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Church (1993)'ün batılı kültürler dışında diğer kültürlerdeki kişilik yapısını incelediği ve Filipinli kolej öğrencileri üzerinde yaptığı uygulamalı çalışmada beş faktör modelinin alt boyutlarından sorumluluk ve açıklığın Philippine Personality Inventory alt boyutlarından sosyal etki, duygusal kontrol, endişe, sorumluluk, geniş düşünce ile pozitif ilişkili, duygusal denge alt boyutu ile duygusal iyilik alt boyutunun pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bishop ve Fish (1997)'in aracılık etmede sokratik, çözüm odaklı ve tanısallık soru sorma sitemlerini araştırdıkları çalışmada açıklık ve uyumluluk boyutlarıyla çözüm odaklı ve tanısallık soru sorma sitemleri arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu şu demektir; açıklık ve/veya uyumluluk kişilik özelliklerine sahip bir kişinin aracılık ederken çözüm odaklı ve tanısallık soru sorma algıları daha düşüktür.

Antonioni (1998) çatışma yönetimiyle kişilik özelliklerini incelediği araştırmasında dışadönük, uyumlu, sorumlu ve açık insanların çatışmayı iyi yönettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca alt boyut olarak dışadönüklük ile egemenliğin, sorumluluk ve duygusal dengenin hakimiyet ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Caligiuri (2000)'nin çalışmasının sonucunda beş faktör kişilik özelliklerinden dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge ile New Jersey'deki bir bilgi teknolojileri şirketinde çalışan gurbetçilerin görevlerini sona erdirmeye istekleri negatif ilişkili iken, sorumluluk ile firmadaki gurbetçilerin denetçiler tarafından performanslarının derecelendirilmesi arasında pozitif ilişki vardır.

Moberg (2001)'in Ohio'da 249 yönetici ve denetçiyle yaptığı çalışmada çatışma düzeylerini beş faktör kişilik envanteriyle ölçmeye çalışmış ve çalışmasının sonucunda dışadönüklük, açıklık ve uyumluluğun yüzleşmeyle, uzlaşmanın beş faktör modelinin tüm alt boyutlarıyla, duygusal denge ve dışadönüklüğün kontrol boyutuyla pozitif ilişkili olduğu, denge ile uygunsuzluk, açıklık ve uyumluluk ile kontrol negatif ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.

Zhang (2002) çalışmasında öğrenmenin kişilik üzerine etkisini araştırmış ve sadece öğrenmenin açıklık ve sorumluluk ile arasında pozitif, dışadönüklük ile arasında negatif ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Barrick ve Mount (2005) 'un iş performans kriterleri envanterini kullanarak iş performansını inceledikleri çalışmalarında sorumluluğun tüm iş performansı kriterleriyle pozitif ilişkili olduğu, açıklık ve dışadönüklüğün iş performans kriterlerinin alt boyutu olan eğitim yeterliliğiyle pozitif ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Rogers (2005) akademik performanstaki kişilik özelliklerini incelemiş ve açıklık, sorumluluk, uyumluluk ve duygusal dengenin akademik performansla pozitif ilişkili, dışadönüklüğün negatif ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Yelboğa (2006)'nın kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışma sonucunda duygusal denge, uyumluluk ve sorumluluğun iş performansı değerlendirme ölçeğinin al boyutları olan yönetsel yeterlilik, işe yönelik bilgi/beceri yeterlilikleri, davranışsal yeterlilikler ve kendini geliştirme yeterliliği ile pozitif ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Deniz ve Erciş (2008)'in algılanan risk ölçeğini kullanarak yaptıkları çalışmanın sonucunda uyumluluk, sorumluluk ve açıklık performans riski ve psikolojik risk arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Basım, Çetin ve Tabak (2009) çalışmasında kişiler ne kadar çok dışadönük ve açık olurlarsa çatışma sürecindeki davranışlarında o kadar rahat oldukları ve ayrıca çatışma sürecine yaklaşımları veya çatışma sürecinden kaçınma algıları o kadar yüksek olmaktadır. Bunların yanında dışadönük, açık ve uyumlu kişilerin çatışma sürecinde tarafların amaç ve ihtiyaçlarını ortaya koyarken kendilerini açma derecelerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dışadönük, uyumlu ve sorumluluk sahibi kişilerde duygularını gösterme derecelerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Puher (2009) kolej öğrencilerinin okulda gösterdikleri uyumluluğu incelediği çalışma sonucunda duysal dengenin adaptasyonla pozitif ilişki olduğu, dışadönük ve sorumluluk sahibi kişilerin sosyal olduğu ve sorumluluğun akademik alt boyutuyla pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Nelson (2011) çalışmasında kişiliğin satış performansı ile ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda beş faktör kişilik envanterinin tüm alt boyutlarının satış performansı ve nakit olmayan satış tahminleriyle arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tekin vd. (2012) çalışmasında örgütsel çatışma yönetimi ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sonuç olarak dışadönük olan insanların örgütsel çatışma envanterinin alt boyutlarından biri olan kaçınma boyutuyla pozitif ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Merdan (2013) kişiliğin iş değerleri üzerine etkisini incelediği çalışmasında uyumlu olan insanların iş ilişkilerinde ve etkileme düzeylerinin daha yüksek olduğu ayrıca işte ilerleme düzeylerinin de arttığı sonucuna varmıştır. Bunun yanında sorumluluk sahibi kişilerin tıpkı uyumlu kişiliğe sahip olanlardaki gibi iş ilişkilerinde ve etkileme düzeylerinde ve ayrıca işte ilerleme düzeylerinde artış olduğu ve finansal ve çevre koşullarıyla da pozitif ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Son olarak da açıklık iş ilişkileriyle dışadönüklük iş değerleriyle pozitif ilişkide olduğu sonucuna varmıştır.

Develioğlu ve Tekin (2013) beş faktör kişilik özellikleriyle yabancılaşma arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarının sonucunda sorumluluğun ve duygusal dengenin güçsüzlük, topluma yabancılaşma ve genel olarak yabancılaşma ile, sorumluluk, duygusal denge ve uyumluluğun kendine yabancılaşma ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Doğan (2013)'in öznel iyi oluşu incelediği çalışmasında uyumluluğun, açıklığın ve sorumluluğun öznel iyi oluş ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.

Çelebi ve Uğurlu (2014)'nin yaptıkları çalışma sonucunda sorumluluk, dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal dengenin cinsiyetle, sorumluluk ve duygusal dengenin yaşla, sorumluluk ve uyumluluğun medeni durumla ve son olarak açıklık ve dışadönüklüğün branşla pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Zhou vd. (2017)'nin çalışmasında uyumluluk, sorumluluk, açıklık ve duygusal dengenin ilişki süresi ve ilişki kalitesi ile, dışadönüklüğün cinsiyet ve ilişki kalitesiyle pozitif ilişkili olduğunu saptamışlardır.

Tablo 1. Beş Faktör Kişilik Modelini Kullanan Uygulamalı Çalışmalar

Çalışmanın Yapıldığı Yıl	Yazar(lar)	Çalışmanın Kapsamı	Çalışmada Kullanılan Değişkenler	Çalışmada Kullanılan Ölçek	İlişki

1993	Church	Filipinler	Sorumluluk, Sosyal Etki, Duygusal Kontrol, Endişe, Geniş Düşünce, Duygusal İyilik	NEO Personality Inventory	Sorumluluk ve açıklık boyutları duygusal iyilik hariç diğerleriyle pozitif ilişkili, duygusal denge duygusal iyilik ile pozitif ilişkili.
1997	Bishop ve Fish	New York USA	Sokratik Soru Sorma, Çözüm Odaklı Soru Sorma, Tanısal Soru Sorma,	Therapeutic Questioning Scale (TQS)	Açıklık ve uyumluluk boyutları çözüm odaklı soru sorma ve tanısal soru sorma ile negatif ilişkili.
1998	Antonioni	Wisconsin USA	Egemenlik, Hakimiyet, Anlaşmazlık, Yardımsever, Kaçınma	Conflict Management Styles (CMS)	Dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve açıklık genel olarak CMS ile pozitif ilişkili, dışadönüklük egemenlik ile, sorumluluk ve duygusal denge hakimiyet ile pozitif ilişkili, duygusal denge anlaşmazlıkla negatif ilişkili.
2000	Caligiuri	New Jersey USA	Görevi sona erdirmeye, Denetçi otoritesinin performansı	Hogan Personality Inventory (HPI)	Dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge ile gurbetçilerin atanmalarını sonlandırma istekleri negatif ilişkili, sorumluluk ile gurbetçilerin denetçiler tarafından derecelendirilmiş performansları pozitif ilişkili.
Çalışmanın Yapıldığı Yıl	Yazar(lar)	Çalışmanın Kapsamı	Çalışmada Kullanılan Değişkenler	Çalışmada Kullanılan Ölçek	İlişki
2001	Moberg	Ohio USA	Uyumsuzluk, Yüzleşme, Uzlaşma, Kontrol	Revised NEO Personality Inventory	Duygusal denge ile uyumsuzluk negatif ilişkili, dışadönüklük ve uyumluluk pozitif ilişkili, dışadönüklük, açıklık ve uyumluluk ile yüzleşme pozitif ilişkili, uzlaşma beş faktör kişilik modelinin tüm alt boyutlarıyla pozitif ilişkili, duygusal denge ve dışadönüklük ile kontrol ile pozitif ilişkili, açıklık ve uyumluluk ile kontrol negatif ilişkili.

2002	Zhang	Shanghai ÇİN	Öğrenme	The Study Process Questionnaire	Açıklık ve sorumluluk ile öğrenme pozitif ilişkili, dışadönüklük ile öğrenme negatif ilişkili
2005	Barrick ve Mount	Hollanda	İş Yeterliliği, Eğitim Yeterliliği, Verileri	İş Performans Kriterleri Envanteri	Sorumluluk ile iş performans kriterlerinin tüm alt boyutları pozitif ilişkili, açıklık ve dışadönüklük ile eğitim yeterliliği pozitif ilişkili.
2005	Rogers	Knoxville USA	Akademik performans (GPA)	Broad Personality Measure	Açıklık, sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge ile GPA pozitif ilişkili, dışadönüklük ile GPA negatif ilişkili.
2006	Yelboğa	İstanbul Türkiye	İş Performansı (yönetmelik yeterlilik, işe yönelik bilgi/beceri yeterlilikleri, davranışsal yeterlilikler, kendini geliştirme yeterliliği)	Performans Değerlendirme Ölçeği	Duygusal denge, uyumluluk ve sorumluluk ile iş performansı pozitif ilişkili.
2008	Deniz ve Erciş	Erzurum Türkiye	Sosyal risk, performans riski, finansal risk, fiziksel risk, zaman riski, psikolojik risk	Algılanan Risk Ölçeği	Uyumluluk, sorumluluk ve açıklık ile performans riski ve psikolojik risk pozitif ilişki
2009	Basım, Çetin ve Tabak	Ankara Türkiye	Yüzleşme, Genel/Özel Davranış, Yaklaşma/Kaçınma, Kendini Açma, Duygusal İfade	Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımları Ölçeği	Dışadönüklük ve açıklık ile genel/özel davranış ve yaklaşma/kaçınma ile pozitif ilişkili, dışadönüklük, açıklık ve uyumluluk ile kendini açma pozitif ilişkili, dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk ile duygusal ifade pozitif ilişkili
2009	Puher	Philadepia USA	Adaptasyon, Sosyallik, Akademik	Student Adaptation To College Questionnaire (SACQ)	Duygusal denge ile adaptasyon pozitif ilişkili, dışadönüklük ve uyumluluk ile sosyallik pozitif ilişkili, sorumluluk ile akademik alt boyutu pozitif ilişkili.
2011	Nelson	Minnesota USA	Nakit olmayan satış performansı, Nakit olmayan satış tahmini	Non-cash Sales Performance	Big five ile nakit olmayan satış performansı ve nakit olmayan satış tahminleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Çalışmanın Yapıldığı Yıl	Yazar(lar)	Çalışmanın Kapsamı	Çalışmada Kullanılan Değişkenler	Çalışmada Kullanılan Ölçek	İlişki
2012	Yiğit ve Deniz	Konya Türkiye	İletişim Becerileri, Empati	Empatik Eğilim Ölçeği, İletişim Becerileri Envanteri	Dışadönüklük, sorumluluk, açıklık ve uyumluluk ile iletişim becerileri ve empati pozitif ilişkili

2012	Tekin, Turan, Özmen, Turhan ve Kökçü	Ankara Türkiye	Bütünleştirme, Uyma, Hükmetme, Kaçınma, Uzlaşma	Rahim Örgütsel Çatışma Envanteri (ROCI-II)	Dışadönüklük ile kaçınma pozitif ilişkili.
2013	Merdan	Kırıkkale Türkiye	İş İlişkileri, Etkileme ve İlerleme Düzeyi, Finansal Koşullar ve Çalışma Koşulları, Özerklik ve Yeteneklerin Kullanımı	İş Değerleri Ölçeği	Uyumluluk ile iş ilişkileri, etkileme ve ilerleme düzeyi pozitif ilişkili, sorumluluk ile iş ilişkileri, etkileme ve ilerleme düzeyi ve finansal koşullar ve çevre koşulları pozitif ilişkili, açıklık ile iş ilişkileri pozitif ilişkili, dışadönüklük ile tüm iş değerleri pozitif ilişkili.
2013	Develioğlu ve Tekin	Antalya Türkiye	Güçsüzlük, Anlamsızlık, Kuralsızlık, Topluma Yabancılaşma, Kendine Yabancılaşma	Yabancılaşma Ölçeği	Sorumluluk ve duygusal denge ile güçsüzlük, topluma yabancılaşma ve yabancılaşma pozitif ilişkili, sorumluluk, duygusal denge ve uyumluluk ile kendine yabancılaşma pozitif ilişkili, uyumluluk ile kendine yabancılaşma pozitif ilişkili
2013	Doğan	Türkiye Geneli	Öznel İyi Oluş	Oxford Mutluluk Ölçeği	Uyumluluk, açıklık ve sorumluluk ile öznel iyi oluş pozitif ilişkili.
2014	Çelebi Uğurlu ve	İstanbul Türkiye	Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum, Branş, Deneyim, Mesleki	Kişisel Bilgi Formu	Sorumluluk, dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge ile cinsiyet pozitif ilişkili, sorumluluk ve duygusal denge ile yaş pozitif ilişkili, açıklık sorumluluk ve uyumluluk ile medeni durum pozitif ilişkili, açıklık ve dışadönüklük ile branş pozitif ilişkili
2017	Zhou, Wang, Chen, Zhang ve Zhou	Çin	Cinsiyet, İlişki Süresi, Aktör Etkisi, Arkadaşlık İlişkisi, Duygusal İstikrar, İlişki Kalitesi	Perceived Relationship Quality Component	Uyumluluk, sorumluluk, açıklık ve duygusal denge ile ilişki süresi ve ilişki kalitesi pozitif ilişkili, dışadönüklük ile cinsiyet ve ilişki kalitesi pozitif ilişkili.

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

5.1. Araştırmanın Amacı

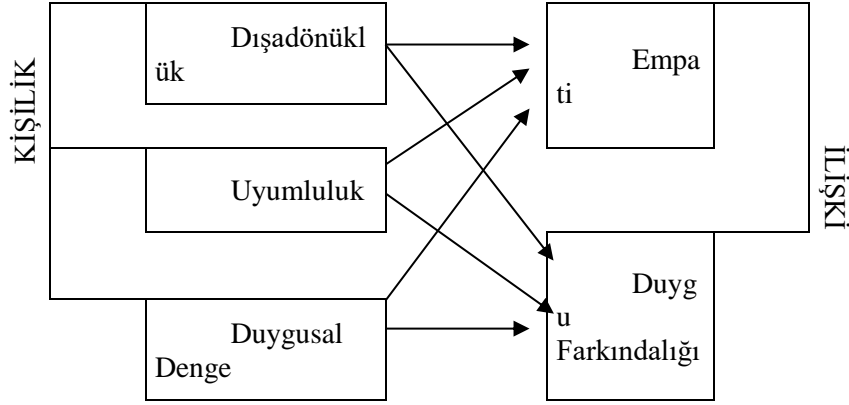
Yapılan çalışmanın amacı, bankada çalışan personelin müşterilerle olan ilişkisinde kişiliğin faktörlerinin etkili olup olmadığı; eğer etkiliyse hangi kişilik özelliklerinin etkili olduğunu tespit etmektir.

Bu kapsamda yapılan bu çalışmada, banka personelinin, banka müşterileriyle olan ilişkisinde personelin kişilik özellikleri, duygu durumu, olaylara bakış açısı, dışadönüklüğü, uyumluluğu gibi faktörlerin ilişkiye etki edip etmediği saptanmaya çalışılmaktadır.

5.2. Araştırmanın Modeli

Ağırlıklı olarak Gaziantep ilindeki ve bunun dışında İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya, Diyarbakır, Mersin, Hatay ve Kahramanmaraş illerindeki banka çalışanlarının müşterilerle olan ilişkilerinde kişiliklerinin etkisini araştıran bu çalışma kapsamında ilişki boyutları (empati ve duygular farkındalığı) üzerinde kişilik faktörlerinin (dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge) etki düzeyleri araştırılacaktır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

5.3. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Gaziantep, İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya, Diyarbakır, Mersin, Hatay ve Kahramanmaraş illerindeki özel bankalarda ve kamu bankalarında çalışanlar oluşturmaktadır. Anketler bu illerdeki toplam 224 banka çalışanına gönderilmiş, ancak 92'si erkek, 111'i kadın olmak üzere 203 banka çalışanı olarak %90 oranında geri dönüş alınmıştır. Verilerin yanıtlarında bir hataya rastlanmamış ve araştırma 203 banka çalışanından oluşan örneklem grubuyla gerçekleştirilmiştir.

5.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma banka çalışanlarının kişilik özelliklerinin müşteri ilişkilerine etkisini ölçmek ve araştırmak için tanımlayıcı bir çalışma yapılmıştır. Anket sonuçları nicel verilere dayanmaktadır. Araştırmanın örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada iki adet ölçek kullanılmıştır. Bunlardan ilki Erden İmamoğlu (2009) tarafından geliştirilen Kişilerarası İlişki Boyutları Ölçeği (KİBÖ), ikincisi McCrea ve Costa (1999) tarafından geliştirilen Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE)'dir. Kişilerarası İlişki Boyutları Ölçeği (KİBÖ) ile banka çalışanlarının empati kurma yetenekleri ve duygular farkındalıkları ölçülmüştür. Gelişen herhangi bir durumda banka personelinin kendisini müşterinin yerine koyması, onun gibi düşünmesi ve müşteriye karşı veya yine gelişen herhangi bir durum karşısındaki duygularının neler olduğu, nasıl değiştiği ölçülmüştür. Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE) ile de banka çalışanlarının dışadönüklüğü, diğer insanlarla olan uyumlulukları ve duygusal dengeleri ölçülmüştür. Banka personelinin sosyallığı, ikna ediciliği, cana yakınlığı, güvenilirliği, sıcakkanlılığı, sempatikliği, gergin olup olmadığı, çekingen olup olmadığı, sinirli olup olmadığı gibi faktörler değerlendirilerek ölçülmüştür.

Tablo 2. Duygu Farkındalığı KMO Değeri ve Bartlett's Testi

Toplam Varyans: 51,533			
Faktör 1. Duyguları Kontrol Edebilme (Açıklanan Varyans: 32,785)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Müşterilerle yaşadığım olumsuz bir durumda kendimi kolayca kaybedip, öfkelenebilirim	4,108	0,953	0,711

Benimle ters düşen müşterilerden öç almak isterim	4,685	0,776	0,573
Müşterilere öfkelendiğimde ağzıma geleni söylerim	4,803	0,536	0,617
Eleştirildiğim zaman otomatikman savunmaya geçerim	3,842	1,069	0,531
Bir müşteriyle geçmişte olumsuz bir olay yaşadıysam, o müşteri benim gözümde hep haksızdır	4,409	0,930	0,673
Kızgın olduğum müşteriye kolaylıkla affedemem	4,261	0,962	0,630
Duygularımı kontrol altında tutmak benim için oldukça zordur	4,261	1,007	0,703
Müşterileri olduğu gibi kabul etmekte güçlük yaşarım	4,369	0,932	0,711
Problemleri durumlarda müşterileri suçlama eğilimindeyim	4,522	0,816	0,571
Faktör 2. Objektif Olabilme (Açıklanan Varyans: 10,662)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Müşterilere duygularımı belli etmekte zorlanmam	2,567	1,197	0,789
Müşteriyle yaşadığım tartışma durumunda konuyu kişiselleştirmem	1,961	1,250	0,736
Faktör 3. Kendine Hakim Olabilme (Açıklanan Varyans: 8,086)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Müşterilerle sorun yaşadığımda sakin kafa ile düşünmeye, öfkelenmemeye çalışırım	2,030	1,038	0,381
Öfkemi kolaylıkla kontrol edebilirim	2,217	1,139	0,435
Başkasının haklı da olsa beni eleştirmesine dayanmam	4,138	1,005	0,462

6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Toplanan verilere ilişkin istatistiksel veriler yer almaktadır. İlk olarak tamamlayıcı istatistikler, ikinci olarak da araştırmanın değişkenlerini test etmeye yönelik istatistiksel analizler yapılmıştır. Veriler analiz edilirken SPSS (Statistical Package for Social Sciences – Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paketi) / Windows 22.0 Sürümü kullanılmıştır.

6.1. Faktör Analizi

Birbirleriyle ilişkili değişkenlerin bir araya getirilerek az sayıda kolay anlaşılabilir ve kavramsal olarak anlamlı, birbirinden bağımsız yeni değişkenler bulmayı amaçlayan çok değişkenli bir istatistik yöntemidir (Cengiz ve Kılınç, 2007:352).

6.1.1. Duygu Farkındalığına İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Kişilerarası İlişki Boyutları Ölçeği (KİBÖ)'nde kullanılan ilk ölçek duygu farkındalığıdır. Duygu farkındalığının KMO değeri 0,839 ve Bartlett's Testi değeri 783,179 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p=0,00<0,05$) olduğundan dolayı anlamlı sonuç vermesi faktör analizinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu ölçekle ilgili faktör analizi sonucunda 14 değişken 3 faktör ile özetlenmiş ve bu 3 faktörün açıkladığı toplam varyans %51,533'dür. Bu faktörler Tablo 2'de verilmektedir.

Faktör analizi sonucunda duyguları kontrol etme boyutuna ilişkin en önemli değişkenlerin "Müşterilerle yaşadığım olumsuz bir durumda kendimi kolayca kaybedip, öfkelenebilirim" ve "Müşterileri olduğu gibi kabul etmekte güçlük yaşarım" olduğu görülmektedir. Duygularımı kontrol edebilen çalışanların, müşterilerle yaşadıkları olumsuz bir durumda kendilerini kaybedip, öfkelenmedikleri ve müşterileri olduğu gibi kabul etmekte güçlük yaşamadığı ve objektif olabilen

çalışanların müşterilere duygularını belli etmekte zorlanmadıkları, bunun yanında kendine hakim olan çalışanlarda ise başkasının haklı da olsa kendisini eleştirebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 3. Empati KMO Değeri ve Bartlett's Testi

Toplam Varyans: 66,030			
Faktör 1. İnsanlarla Yakınlık Kurabilme, Etkileyebilme (Açıklanan Varyans: 45,422)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Müşterileri önemseydiğimi kendisine ifade ederim	1,792	0,906	0,718
Müşterilerle konuşmalarım yapıcı olur	1,589	0,672	0,810
Müşterilerle yakınlık kurmakta zorluk çekmem	1,703	0,804	0,804
Müşterilerle ilgili olumlu duygularımı kendisiyle paylaşabilirim	2,000	0,987	0,761
Müşterilerle yakın ilişki kurduğumda kendimi iyi hissedirim	2,030	0,935	0,672
Müşterilerin ihtiyaçlarını göz önüne alırım	1,653	0,745	0,622
Bir iş yaparken müşterilerin duygularını hesaba katarım	2,322	1,201	0,586
Faktör 2. İnsanlarla Karşılıklı Yaklaşım (Açıklanan Varyans: 11,863)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Müşterilerin bana dostça yaklaşması yakın ilişki kurmamı kolaylaştırır	2,327	1,168	0,681
Faktör 3. İnsanlara Bakış Açısı (Açıklanan Varyans: 8,744)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Müşterilerin bakış açısını anlamakta zorluk çekmem	1,807	0,885	0,615

6.1.2. Empatiye İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Kişilerarası İlişki Boyutları Ölçeği (KİBÖ)'nde kullanılan ikinci ölçek empatidir. Empatinin KMO değeri 0,857 ve Bartlett's Testi değeri 625,900 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p=0,00<0,05$) olduğundan dolayı anlamlı sonuç vermesi faktör analizinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu ölçekle ilgili faktör analizi sonucunda 9 değişken 3 faktör ile özetlenmiş ve bu 3 faktörün açıkladığı toplam varyans %66,030'dur. Bu faktörler Tablo 3'de verilmektedir.

Faktör analizi sonucunda empati boyutuna ilişkin en önemli değişkenlerin "Müşterilerle konuşmalarım yapıcı olur" ve "Müşterilerle yakınlık kurmakta zorluk çekmem" olduğu görülmektedir. İnsanlarla yakınlık kurabilen, onları etkileyebilen çalışanların müşterilerle yaptıkları konuşmalarda daha yapıcı oldukları, bunun dışında diğer faktörlere göre müşterilerin çalışanlara dostça yaklaştığında ilişki kurmanın kolaylaştığı ve müşterilerin bakış açısını anladıkları şeklinde yorumlanabilir.

6.1.3. Dışadönüklüğe İlişkin Faktör Analizi İlişkin Sonuçları

Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE)'nde kullanılan ilk ölçek dışadönüklüktür. Dışadönüklüğün KMO değeri 0,823 ve Bartlett's Testi değeri 521,764 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p=0,00<0,05$) olduğundan dolayı anlamlı sonuç vermesi faktör analizinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu ölçekle ilgili faktör analizi sonucunda 8 değişken 2 faktör ile özetlenmiş ve bu 2 faktörün açıkladığı toplam varyans %70,735'dir. Bu faktörler Tablo 4'de verilmektedir.

Tablo 4. Dışadönüklük KMO Değeri ve Bartlett's Testi

Toplam Varyans: 70,735			
Faktör 1. Girişken Olabilme (Açıklanan Varyans: 27,820)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Konuşkan olma özelliği	4,089	,939	,796
Enerjik olma özelliği	4,167	,856	,733
İddialı kişiliğe sahip olma özelliği	3,803	1,043	,608
Cana yakın ve girişken olma özelliği	4,222	,946	,690
Faktör 2. Çekingen Olma (Açıklanan Varyans: 51,196)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
İçine kapanık biri olma özelliği	1,862	1,186	,272
Bir şeyler üretmeye hevesli olma özelliği	4,345	,783	,666
Sessiz olma eğilimi özelliği	2,335	1,204	,459
Utangaç ve çekingen olma özelliği	2,734	1,285	,639

Faktör analizi sonucunda dışadönüklük faktörüne ilişkin en önemli değişkenlerin “Konuşkan olma özelliği” ve Enerjik olma özelliği” olduğu görülmektedir. Girişken olan çalışanların daha fazla konuşkan ve enerjilerinin daha yüksek olduğu, çekingen olan çalışanların ise bir şeyler üretmeye hevesli oldukları ve utangaç oldukları şeklinde yorumlanabilir.

6.1.4. Uyumluluğa İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE)’nde kullanılan ikinci ölçek uyumluluktur. Uyumluluğun KMO değeri 0,792 ve Bartlett's Testi değeri 375,606 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p=0,00<0,05$) olduğundan dolayı anlamlı sonuç vermesi faktör analizinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu ölçekle ilgili faktör analizi sonucunda 8 değişken 2 faktör ile özetlenmiş ve bu 2 faktörün açıkladığı toplam varyans %59,055’dir. Bu faktörler Tablo 5’te verilmektedir.

Tablo 5. Uyumluluk KMO Değeri ve Bartlett's Testi

Toplam Varyans: 59,055			
Faktör 1. Pozitif Olabilme (Açıklanan Varyans: 35,258)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Başkalarına karşı yardımsever ve özveriliyimdir	4,399	,760	,699
Bağışlayıcı bir yapıya sahibimdir	4,074	,938	,631
Genelde insanlara güvenirim	3,586	1,154	,555
Herkese nazik ve düşünceli davranırım	4,158	,786	,769
Başkalarıyla işbirliği yapmayı severim	4,064	,896	,542
Faktör 2. İnsanlarla Uyumsuz Olma (Açıklanan Varyans: 23,797)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri

Kavgaları genelde ben başlatırım	1,665	,936	,301
Soğuk ve mesafeliyimdir	1,995	,997	,112
Bazen başkalarına kaba davranırım	2,123	,984	,629

Faktör analizi sonucunda uyumluluk faktörüne ilişkin en önemli değişkenlerin “Herkes nazik ve düşünceli davranırım” ve “Bşkalarına karşı yardımsever ve özveriliyimdir” olduğu görölmektedir. Pozitif olan çalışanların herkese nazik ve düşünceli davrandığı, aynı zamanda yardımsever ve özverili bir kişiliğe sahip olduğu bunun yanında insanlarla uyumsuzluk içinde olan çalışanların diğer insanlara kaba davrandıkları şeklinde yorumlanabilir.

6.1.5. Duygusal Dengeye İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE)’nde kullanılan üçüncü ölçek duygusal dengedir. Duygusal dengenin KMO değeri 0,751 ve Bartlett’s Testi değeri 345,561 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p=0,00<0,05$) olduğundan dolayı anlamlı sonuç vermesi faktör analizinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu ölçekle ilgili faktör analizi sonucunda 8 değişken 2 faktör ile özetlenmiş ve bu 2 faktörün açıkladığı toplam varyans %63,002’dir. Bu faktörler Tablo 6’da verilmektedir.

Faktör analizi sonucunda duygusal denge faktörüne ilişkin en önemli değişkenlerin “Gergin olma özelliği” ve “Karamsar olma özelliği” olduğu görölmektedir. Çalışanların gergin ve karamsar olduğu, ayrıca gerilmiş oldukları gibi herhangi bir gerginlik durumunda sakin kalabildikleri şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6. Duygusal Denge KMO Değeri ve Bartlett’s Testi

Toplam Varyans: 63,002			
Faktör 1. Olumsuz Duygular İçinde Olma (Açıklanan Varyans: 38,576)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Depresif olma özelliği	1,906	1,003	,640
Gergin olma özelliği	2,276	1,001	,838
Endişeli bir yapıya sahip olma özelliği	2,502	1,208	,543
Karamsar olma özelliği	2,158	1,069	,677
Kolayca sinirlenme özelliği	2,300	1,191	,625
Faktör 2. Sakinlik (Açıklanan Varyans: 24,426)	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
Rahat olma özelliği	3,443	1,254	,335
Gergin durumlarda sakin kalma özelliği	3,527	1,122	,620

6.2. Kişilik Özelliklerinin İlişki Boyutlarına Bağlı Olarak Test Edilmesi

Küçük örnekleme ait verilerin değerlendirilmesinde Anova tercih edilmektedir (Kalaycı, 2005: 85). Bundan dolayı kişilik özellikleri (dışadönüklük, uyumluluk, duygusal denge), demografik faktörler (cinsiyet, yaş, medeni hal, gelir, toplam bankacılık süresi) ve ilişki boyutları (empati, duygular farkındalığı) Anova ile test edilmiştir.

Korelasyon analizi, iki farklı değişken arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti hakkında bilgi vermek için yapılır. Ancak korelasyon analizi değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini göstermez (Eymen, 2007:99).

6.2.1. Dışadönüklüğün İlişki Boyutlarına Bağlı Olarak Test Edilmesi

Tablo 7. Dışadönüklük ve Empatinin ANOVA Analizi (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	Frekans	Anlamlılık
Gruplar arasında	29,611	1	29,611	0,994	0,320
Gruplar içinde	5959,365	202	29,797		
Toplam	5988,975	203			

Dışadönüklüğün empatiyi farklılaştırıp farklılaştrmadığını tespit etmek maksadıyla yapılan Anova testinde $0,011 \leq 0,05$ olması nedeniyle, Anova testinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H_1 : Dışadönüklük empatiyi farklılaştırmaktadır.

H_0 : Dışadönüklük empatiyi farklılaştırmamaktadır.

(H_1 kabul, H_0 red)

Tablo 8. Dışadönüklük ve Duygu Farkındalığının ANOVA Analizi (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	Frekans	Anlamlılık
Gruplar arasında	92,369	1	92,369	3,274	0,072
Gruplar içinde	5670,597	202	28,212		
Toplam	5762,966	203			

Dışadönüklüğün duygu farkındalığını farklılaştırıp farklılaştrmadığını tespit etmek maksadıyla yapılan Anova testinde $0,320 \geq 0,05$ olması nedeniyle, Anova testinde anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

H_1 : Dışadönüklük duygu farkındalığını farklılaştırmaktadır.

H_0 : Dışadönüklük duygu farkındalığını farklılaştırmamaktadır.

(H_0 kabul, H_1 red)

6.2.2. Uyumluluğun İlişki Boyutlarına Bağlı Olarak Test Edilmesi

Tablo 9. Uyumluluk ve Empatinin ANOVA Analizi (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	Frekans	Anlamlılık
Gruplar arasında	43,964	1	43,964	1,479	0,225
Gruplar içinde	5945,012	202	29,725		
Toplam	5988,975	203			

Uyumluluğun empatiyi farklılaştırıp farklılaştrmadığını tespit etmek maksadıyla yapılan Anova testinde $0,225 \geq 0,05$ olması nedeniyle, Anova testinde anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

H_1 : Uyumluluk empatiyi farklılaştırmaktadır.

H_0 : Uyumluluk empatiyi farklılaştırmamaktadır.

(H_0 kabul, H_1 red)

Tablo 10. Uyumluluk ve Duygu Farkındalığının ANOVA Analizi (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	Frekans	Anlamlılık
Gruplar arasında	18,356	1	18,356	0,642	0,424
Gruplar içinde	5744,610	202	28,580		
Toplam	5762,966	203			

Uyumluluğun duygu farkındalığını farklılaştırıp farklılaştrmadığını tespit etmek maksadıyla yapılan Anova testinde $0,225 \geq 0,05$ olması nedeniyle, Anova testinde anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

H_1 : Uyumluluk duygu farkındalığını farklılaştırmaktadır.

H_0 : Uyumluluk duygu farkındalığını farklılaştırmamaktadır.

(H_0 kabul, H_1 red)

6.2.3. Duygusal Dengenin İlişki Boyutlarına Bağlı Olarak Test Edilmesi

Tablo 11. Duygusal Denge ve Empatinin ANOVA Analizi (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	Frekans	Anlamlılık
Gruplar arasında	226,758	1	226,758	7,871	0,006
Gruplar içinde	5762,217	202	28,811		
Toplam	5988,975	203			

Duygusal dengenin empatiyi farklılaştırıp farklılaştrmadığını tespit etmek maksadıyla yapılan Anova testinde $0,006 \leq 0,05$ olması nedeniyle, Anova testinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H_1 : Duygusal denge empatiyi farklılaştırmaktadır.

H_0 : Duygusal denge empatiyi farklılaştırmamaktadır.

(H_1 kabul, H_0 red)

Tablo 12. Duygusal Denge ve Empatinin Korelasyon Analizi

		Duygusal Denge	Empati
Duygusal Denge	İlişki Korelasyonu	1	0,159
	Anlamlılık (2 Yönlü)		0,006

	Faktöriyel	203	203
Empati	İlişki Korelasyonu	0,159	1
	Anlamlılık (2 Yönlü)	0,006	
	Faktöriyel	203	203

Duygusal denge ve empati arasında pozitif yönlü bir ilişki olup, aralarındaki ilişkinin şiddeti çok zayıf düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Duygusal Denge ve Duygu Farkındalığının ANOVA Analizi (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	Frekans	Anlamlılık
Gruplar arasında	254,313	1	254,313	9,279	0,003
Gruplar içinde	5508,652	202	27,406		
Toplam	5762,966	203			

Duygusal denge ve duygu farkındalığını farklılaştırıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan Anova testinde $0,003 \leq 0,05$ olması nedeniyle, Anova testinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H_1 : Duygusal denge duygu farkındalığını farklılaştırmaktadır.

H_0 : Duygusal denge duygu farkındalığını farklılaştırmamaktadır.

(H_1 kabul, H_0 red)

Tablo 14. Duygusal Denge ve Duygu Farkındalığının Korelasyon Analizi

		Duygusal Denge	Duygu Farkındalığı
Duygusal Denge	İlişki Korelasyonu	1	0,210
	Anlamlılık (2 Yönlü)		0,003
	Faktöriyel	203	203
Duygu Farkındalığı	İlişki Korelasyonu	0,210	1
	Anlamlılık (2 Yönlü)	0,003	
	Faktöriyel	203	203

Duygusal denge ve duygu farkındalığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olup, aralarındaki ilişkinin şiddeti çok zayıf düzeyde olduğu görülmektedir.

Duygusal denge ve duygu farkındalığı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Duygusal denge kişilik faktöründeki özelliklere sahip kişilerin bu özellikleri değiştiğinde empati yeteneğinde ve ilişki kurma sürecinde duygularıyla hareket etmesinde de değişiklik olabilir. Bu değişimin nedeni duygusal denge faktörü özelliklerine sahip kişilerdeki kırılma özelliğinden dolayı ilişki kurma süreçlerini duygularına göre belirlemeleri etkilenebilir. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre duygusal denge faktörü

özelliklerindeki artış empati ve duygu farkındalığında da artışa neden olabilir. Fakat bu her iki boyutla arasındaki artışın şiddeti çok zayıf düzeyde olabilir.

Tablo 15. Duygusal Denge İçin Regresyon Analizi

Model	R ²	R ² Değişim	Sabit Değer	Katsayı
1a	0,519	0,482	1,961	0,287
2b	0,467	0,453	1,781	0,303

a. Empati

b. Duygu Farkındalığı

Model 1a'da empatinin 0,519'unun, model 2b'de duygu farkındalığının 0,467'sinin duygusal dengeye bağlı olduğu görülmektedir. Yani bu durumda duygusal denge faktörü, empatiye ait varyansı %52 oranında, duygu farkındalığına ait varyansı %47 oranında açıkladığı görülmektedir. Değerleri formüle ettiğimizde;

$$y = bx + a;$$

$$\text{Model 1a; Duygusal Denge} = 0,287x + 1,961$$

$$\text{Model 2b; Duygusal Denge} = 0,303x + 1,781$$

SONUÇ

Küreselleşme ve beraberinde getirdiği değişimler işletmelerde farklılıklara neden olmaktadır. Bundan dolayı "müşteri" kavramı işletmelerin merkezine yerleşmekte ve alınan her türlü kararın odak noktasını oluşturmaktadır. Pazar payından çok müşteri payının önemli hale gelmesi, müşteri memnuniyeti ve sadakatinin önem kazanması, mevcut müşterinin değerinin anlaşılması ve elde tutma çabaları, bireysel pazarlamayla kişiye özel ihtiyaçlara göre davranılması, yoğun rekabet ortamı ve teknolojide yaşanan gelişmeler gibi nedenlerden dolayı müşterilerle sağlam ilişkilerin kurulması ve bu ilişkilerin doğru yönetilmesi önem kazanmıştır. Bunun sonucunda da işletmeler müşterileriyle arasında gelişen ilişkilere oldukça önem vermekte ve bu ilişkileri geliştirmek ve uzun vadeli yapmak için çaba harcamaktadır. Müşterilerle geliştirilen ilişkiler kolay olmamakla beraber, zaman ve özveri istemektedir.

Günümüzde bankacılık sektöründeki rekabet oldukça güçlüdür. Gerek mevcut bankalar gerekse yeni açılan yerli veya yabancı sermayeli bankaların sektöre dahil olmalarıyla bu bankalar pazar paylarını korumak ve/veya artırmak, varlıklarını devam ettirmek için farklı arayışlara girmişlerdir. Yapılan bu farklı arayışların belki de en etkili müşteriyle kurulan sağlam ve uzun vadeli ilişkiler olabilmektedir. Müşterilere sunulan fiyat avantajı, banka bilinirliği, yapılan çeşitli kampanyalar ikinci planda kalabilmekte, kurulan ilişkiler ve bu ilişkilerin önemi ön plana çıkabilmektedir. Bankacılık sektöründeki ve finansal yapıdaki değişimler bankaları oldukça fazla etkilemiştir. Günümüz bankacılığında, diğerlerine göre daha iyi olabilmek ilk hedef haline gelmiştir. Bunun gibi durumlardan ve koşullardan dolayı bankalar ve banka çalışanları ikili ilişkilere daha çok önem vermişlerdir. Bunları yapmayan/yapamayan banka ve/veya banka çalışanları müşterilerini kaybetmiş, karlılığı düşmüş hatta zaman zaman banka müşteri kayıplarından dolayı zarara uğramıştır. Banka müşterileri ikili ve uzun vadeli ilişki kurabildiği banka personeline neredeyse tüm kredilerini, nakit varlıklarını kısacası sahip olduğu tüm bankacılık ürünlerini emanet etmeye başlamışlardır. Artık müşteri, uzun vadeli ilişkiler geliştirdiği banka personelinin bankasını veya aynı banka içinde şubesini değiştirmesi durumunda, bankacıyla birlikte o şubeye/bankaya tüm bankacılık ürünlerini taşımaya başlamıştır. Bunlar her zaman banka personelinin müşteriyle kurduğu temelleri sağlam ilişkilerle, ilişki düzeyinin ve sürecinin yönetiminde olan başarıyla ilgili olmaktadır.

Bu ilişkilerin gelişmesinde elbette her iki tarafın da yani banka çalışanının da müşterinin de kişilik yapıları önemlidir. Bu kişilik yapılarında ilişkinin gelişmesi için karşılıklı frekansların tutması ön plandadır. Aynı işi yapan banka çalışanlarından biriyle ilişki geliştiremeyen banka müşterisi diğer

çalışanla oldukça iyi ilişkiler geliştirebilir. Bu çok büyük oranda banka çalışanına bağlı olabilmektedir. Çünkü müşterinin gözünde banka çalışanlarının hepsi aynıdır ve aynı amaç peşinde koşmaktadırlar.

Yapılan çalışmada banka personelinin müşterilerle kurduğu ilişkide kişilik özelliklerinden hangisinin veya hangilerinin birbirleri üzerinde etkili olduğu araştırılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, kişilik faktörlerinden dışadönüklük ve uyumluluk, ilişki boyutlarından empatiyi ve duygu farkındalığını etkilemezken, duygusal dengenin her iki boyutu da etkilediği tespit edilmiştir. Bunun sonucunda içinde buldukları durumu abartmaya meyilli, hırslı, heyecanlı, arkadaş canlısı ve baskın tip olan banka personellerinin kendisini başka insanların yerine koyup koymamada bu özelliklerinin etkili olmadığı ve ilişkilerinde kendi duygularını temel almadıkları, ilişki sürecini duygularının belirlemediği sonucuna varılabilir. Aynı zamanda iş birliği içinde, nazik, sevecen olan ve rekabet etmekten kaçınan banka personellerinin de kendisini başka insanların yerine koyup koymamada bu özellikleri etkili olmamakla birlikte ilişkilerinin temeline duygularını yerleştirmedikleri ortaya çıkmaktadır. Duygusal denge faktörünün kişilik özelliklerini taşıyan banka personelinin müşterilerle empati kurabildiği ve müşterilerle ilişkilerini geliştirirken kendi duygularını ön plana çıkardığı tespit edilmiştir. Bunun sonucunda anlaşılmaktadır ki, kaygılı, depresif, sinirli duygusal ve güvensiz olan banka personelleri diğer insanlarla ilişki kurarken onlarla empati kurabildiği ayrıca ilişkilerini yönetirken duygularını ön planda tuttukları ve süreci buna göre yönettikleri ortaya çıkabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alver, B. (1998). "Bireylerin Uyum Düzeyleri İle Empatik Becerileri Arasındaki İlişkiler". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Antonioni, D. (1998). "Relationship Between The Big Five Personality Factors And Conflict Management Styles". *International Journal of Conflict Management*, 9 (4): 336-355.
- Barrick, M. R. and Mount, M. K. (1991). "The Big Five Personality Dimensions And Job Performance : A Meta-Anallysis". *Personnel Psichology*, 44: 1-26.
- Basım, H. N., Çetin, F. ve Tabak, A. (2009). "Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarıyla İlişkisi". *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63): 20-34.
- Başak, S. (2010). "Genelleşmiş Güven Ve Toplumsal Cinsiyet". *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1): 53-71.
- Berger D. (1984). "On The Way To Empathic Understanding". *American Journol of Psychotherapy*, 28 (1): 111-119.
- Bircan, S. ve Bacanlı, F. (2005). "Ergenlerin Duygusal Zekalarının Çatışma Eğilimlerine Ve Suç Davranışlarına Etkisi". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22: 61-82.
- Bishop, W. (1997). "Questions As Interventions; Big Five Personality Factors And Perceptions Of Socratic, Solution Focused And Diagnostic Styles". *Doctorate Dissertation St. Jhon's University, New York*.
- Caligiuri, P. M. (2000). "The Big Five Personality Characteristics As Predictors Of Expatriate's Desire To Terminate The Assignment And Supervisor-Rated Performance". *Personnel Psychology*, 53: 67-68
- Can, Y. (2007). "A Tipi Ve B Tipi Kişilikler Bakımından Mobbing Kişilik İlişkisinin İncelenmesi Ve Bir Uygulama". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Church , M. K. (1993). "Investigation And Measurement Of Personality Structure In A Non-Western Culture: Relating Indigenous Philipinne Dimensions To The Big Five Model". *Doctorate Dissertation, Washington State University*.
- Çelebi, N. ve Uğurlu, B. (2014). "Resmi Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Kişilik Özelliklerinin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(18): 537-569.
- Demircan, N. ve Ceylan, A. (2003). "Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları". *Yönetim ve Ekonomi*, 10(2): 139-150.
- Demirkan, S. (2006). "Özel Sektördeki Yöneticilerin Ve Çalışanların Bağlanma Stilleri, Kontrol odağı, İş Doyumu Ve Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Araştırılması". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Deniz, A. ve Erciş, A. (2008). "Kişilik Özellikleri İle İlgili Algılanan Risk Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2): 301-330.
- Develioğlu, K. ve Tekin, Ö. A. (2013). "Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Uygulama". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2): 15-30.
- Doğan, T. (2013). "Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ve Öznel İyi Oluş". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1): 56-64.
- Erden İmamoğlu, S. (2009). "Kişilerarası İlişki Boyutları Ölçeğinin (KİBÖ) Geliştirilmesi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Gençoğlu, C. (2012). “Duygu Odaklı Terapiye Dayalı Duygusal Farkındalık Eğitiminin Genç Yetişkinlerin İyimserlik Düzeylerine Etkisi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Hasta, D. ve Güler, M. E. (2013). “Saldırganlık: Kişilerarası İlişki Tarzları Ve Empati Açısından Bir İnceleme”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(1): 64-104.
- Hoxha, G. (2011). “Arnavutluk ve Türkiye’deki Üniversite Öğrencilerinin Kişilerarası İlişki İle Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırılması (Epoka ve Selçuk Üniversitesi Örneği)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Koçak, R. (2002). “Aleksitimi: Kurumsal Çerçeve Tedavi Yaklaşımları Ve İlgili Araştırmalar”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 35 (1-2): 183-212.
- Kuyumcu, B. (2012). “Türk Ve İngiliz Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluş Duygusal Farkındalık Ve Duygularını İfade Etmelerinin Ülke Ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi”. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(2): 1-24.
- Lane, R. D., Sechrest, L., Riedel, R., Shapiro, D., Kaszniak, A. (2000). “Pervasive Emotion Recognition Deficit Common To Alexitymia And Repressive Coping Style”. Psychosomatic Medicine, 62: 492-501.
- McCrea, R.R. and Costa Jr., P. T. (1999). “The Five-Factor Theory Personality”. In O. P. Jhon, R. W. Robins L. A. Pervin (Eds.). Handbook of personality (pp. 159-185). New York: The Guilford Press.
- Merdan, E. (2013). “Beş Faktör Kişilik Kuramı İle İş Değerleri İlişkisinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma”. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 7: 140-159.
- Moberg, P. J. (2001). “Linking Conflict Strategy To The Five Factor Model: Theoretical And Empirical Foundations”. International Journal of Conflict Management, 12 (1): 47-22.
- Nelson, K. W. (2011). “Motivation And Personality: An Examination of the Big Five Personality Trait Factors and Their Relationship with Sales Performance in a Non-Cash Incentive Program”, Doctorate Dissertation, Capella University, Minnesota.
- Özen Kutaniş, R. ve Elçi, M. (2006). “Psikoteknik Testlerin Birbirleri Ve Bireysel Özellikler İle Uyumu: Bir Geçerlilik Analizi”. Akademik İncelemeler Dergisi, 2(1): 1-18.
- Puher, M. A. (2009). “The Big Five Personality Traits As Predictors Of Adjustment To College”. Master Dissertation, Villanova University.
- Rogers, C. L. (2005). “An Investigation Of The Big Five And Narrow Personality Traits In Relation To Academic Performance”. Doctorate Dissertation, The University of Tennessee, Knoxville.
- Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2002). “Beş Faktör Kişilik Envanterinin Geliştirilmesi-I: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması”. Türk Psikoloji Dergisi, 17(49): 21-33.
- Tekin, Ö. A., Turan, S. N., Özmen, M., Turhan, A. A. ve Kökçü, A. (2012). “Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ve Örgütsel Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkiler: Ankara’daki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”. Journal of Yaşar University, 27(7): 4611-4641.
- Türk Dil Kurumu (TDK), http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat&kategori=terim&kelimeget=empati&hngget=md (08/07/2018)
- Yanbastı, G. (1990). “Kişilik Kuramları”. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Yelboğa, A. (2006). “Kişilik Özellikleri Ve İş Performansı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”. İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8 (2): 1303-2860.
- Yüksel, Ç. (2008). “Üniversite Öğrencilerinin Kişilerarası İlişkilerinde Yaşadıkları Problemleri Çözme Becerilerinin Belirlenmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Zhang, L. (2003). "Does The Big Five Predict Learning Approaches?". *Personality and Individual Differences*, 34: 1431-1446.
- Zhou, Y., Wang, K., Chen, S., Zhang, J. and Zhou, M. (2017). "The Actor, Partner, Similarity Effects Of Personality And Interactions With Gender And Relationship Duration Among Chinese Emerging Adults". *Psychology Journal*, 1-13.

TÜRKİYE’NİN FINDIK, ZEYTİNYAĞI VE KURU KAYISI ÜRÜNLERİNDEKİ REKABET GÜCÜNÜN AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER YÖNTEMİ İLE ANALİZİ*

Müge Burcu ÖZDEMİR**

Levent KÖSEKÂHYAOĞLU***

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'nin ihracatında öncü olduğu üç stratejik tarım ürününün rekabet gücü, Balassa ve Vollrath'ın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (AKÜ) indeksleri aracılığıyla ölçülmüştür. Sözü edilen tarım ürünleri; fındık, zeytinyağı ve kuru kayısıdır. Çalışmanın zaman aralığı 2001-2016 dönemidir. Çalışmanın ampirik bölümünde, Türkiye'nin bahsi geçen ürünlerdeki rekabet gücü, ihracat dünya sıralamasındaki ilk dört ülke ile kıyaslanmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Böylece, Türkiye'nin söz konusu ürünlerdeki güçlü ve eksik yönleri ortaya konularak, politika önerileri geliştirilmiştir. İndeks sonuçlarına göre, Türkiye'nin en güçlü olduğu ürün kuru kayısı, en zayıf olduğu ürün ise zeytinyağıdır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Rekabet Gücü, Balassa İndeksi, Vollrath İndeksi.

JEL Kodu: F10, F14.

ANALYSIS OF TURKEY’S COMPETITIVENESS IN HAZELNUT, OLIVE OIL AND DRIED APRICOT USING REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE INDEX

Abstract

In this study, competitiveness of three strategic agricultural products which are pioneers of Turkey's exports is measured using Balassa and Vollrath's revealed comparative advantage (RCA) indices. Aforesaid agricultural products are nuts, dried apricots and olive oil. The study covers the period between 2001 and 2016. In empirical part of this study, the mentioned products of Turkey were compared with the four most competitive countries in the world ranking of related products and the findings were evaluated. Thus, the relative strengths and weaknesses of abovementioned products of Turkey were put forward and policy proposals were developed. According to our results, Turkey's most competitive product is dried apricots while the least competitive product is olive oil.

Keywords: Competition, Competitiveness, Balassa Indice, Vollrath Indice.

JEL Classification: F10, F14.

التحليل وفق المزايا النسبية الموضحة للقدررة التنافسية لمنتجات البندق وزيت الزيتون والمكسرات في تركيا

نبذة

تم في هذه الدراسة دراسة القدرة التنافسية للمنتجات الزراعية الثلاثة الرائدة في صادرات تركيا، وتم القياس وفق مؤشرات التفوق النسبي لـ Balassa و Vollrath. المنتجات الزراعية التي نتحدث عنها هي: البندق وزيت الزيتون والمشمش المجفف. فترة الدراسة تشمل فترة ما بين

*Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan 'Türkiye'nin Seçili Tarım Ürünlerinin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi İle Rekabet Analizi.' başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü, d1440202001@stud.sdu.edu.tr, ORCID: 0000 0003 4721 4770.

***Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, leventkosekahyaoglu@sdu.edu.tr, ORCID: 0000 0002 5466 5396.

Makale türü / Article type: Araştırma Makalesi / Research

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 01.11.2018

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 21.11.2018

2001 ve 2016. في الجزء العملي من الدراسة، تم الإشارة إلى القدرة التنافسية لتركيا في المنتجات المذكورة، ومن حيث تصديرها إلى العالم وتمت مقارنة النتائج مع البلدان الأربعة الأولى في الترتيب وتم الحصول على تقييم. وهكذا تم نقاط القوة والضعف في المنتجات المذكورة لتركيا، ووضعت التوصيات المتعلقة بالسياسة العامة المتعلقة بذلك. ووفقا لنتائج المؤشر فإن أقوى المنتجات لتركيا هو المشمش المجفف، أما أضعف منتجاتها فهو زيت الزيتون.

الكلمات المفتاحية: المنافسة، قوة المنافسة، مؤشر Balassa، مؤشر Vollrath.

JEL Kod: F10, F14.

1. GİRİŞ

Ekonomide rekabet kavramı, serbest piyasa sistemine entegre olmuş en az iki iktisadi aktörün (firmanın), kârlarını ve pazar paylarını artırmak amacıyla yarışmasını ifade eder. Söz konusu bu yarış, fiyat ve fiyat dışında kalan muhtelif araçlarla gerçekleştirilir. Sürdürülebilir ve etkin bir ekonomik sistem için rekabet, bir gerekliliktir.

Türkkan'a göre (2000: 125): Uygulamaya yönelik olarak rekabetin tanımlanması konusunda ilk girişim 1940'da John Maurice Clark tarafından yapılmıştır. Clark, yazdığı makalesinde "işleyebilir rekabet" (workable competition) kavramından söz etmiştir. Clark'a göre, tam rekabet kavramı pratikte kullanılabilir bir referans oluşturmamaktadır. Bu sebeple işleyebilir rekabet kavramı hareket noktası olmalıdır çünkü rekabetin gerçekleştirilebilir bir formuna ihtiyaç vardır (Türkkan, 2000: 125).

Yine Türkkan'a göre (2000:127): İşleyebilir rekabetin ne olduğuna yönelik bir diğer tanım, 1949 yılında yayınlanan makalesinde Corwin Edwards'dan gelmektedir. O'na göre "aynı ürün yeterli ya da önemli sayıda ve aralarında rekabet ilişkisinin olduğu üreticiler tarafından üretiliyor ve her alıcının yeteri kadar alternatifi bulunuyor ise, işleyebilir bir rekabet söz konusudur."

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin seçili tarım ürünlerindeki rekabet gücünü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) yöntemi ile ölçmektir. Türkiye'nin özellikle söz konusu tarım ürünlerindeki rekabet gücü potansiyeli belirlenerek, güçlü ürünlerde ihracatın artırılması ve eksik yönlerin ise güçlendirilmesi gereği ortaya konulmaktadır. Buradan hareketle, rekabet yeteneğinin geliştirilmesine yönelik politika önerileri sunulmuştur.

2. REKABET GÜCÜNÜN DİNAMİKLERİ

Rekabet gücü kavramı, firma dinamiği, endüstri dinamiği ve ulusal dinamik olarak üç başlık altında incelenmiştir.

2.1. Firma Dinamiği:

Mankiw'in rekabet tanımına göre rekabet:" Birden çok firmanın, her birinin, bireysel olarak faaliyetinin piyasa fiyatını etkilemediği durumdur" (Mankiw, 1997: 504).

Firma faaliyetleri, piyasa fiyatını tek başına etkileyemez ancak mal ve hizmetlerini fiyatlarken geliştirdiği stratejiler firmanın rekabet gücünü etkileyebilir. Firmaların fiyat yönetimleri, sektör arz ve talebine, ürün pazarı stratejisine ve işlemlere (hangi taban fiyatın talep edileceği, koşullar, indirimler, iade ve teşvikler) bağlıdır (Marn ve Rosiello, 2001: 54-55).

2.2. Endüstri Dinamiği:

Uluslararası seviyede rekabet gücüne sahip firmalardan oluşan endüstrinin de rekabet gücü yüksek olacaktır. Buradan hareketle endüstriye ait rekabet gücü, bünyesindeki firmaların rekabet güçlerinin toplamı olarak tanımlanabilmektedir (Gökmenoğlu vd., 2012: 5).

Rekabet gücünün endüstri dinamiği şöyle de ifade edilebilir: Endüstrinin, rekabet ettiği endüstrilerle kıyaslandığında, onlara eşit ya da onlardan yüksek bir seviyede mal ve hizmet üretebilmesi ve piyasa talebini karşılayabilmesidir. Bu hedefe uygun teknoloji geliştirebilmek de rekabet gücünün kapsamındadır (Kırankabeş, 2006: 236).

2.3. Ulusal Dinamik:

Ulusal rekabet dinamiği, endüstriyel başarıdan güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Ulusal verimlilik, ulusal inovasyon programlarından kaynaklanmaktadır, fakat aynı zamanda endüstriyel üretkenlikten, üniversite yapılarından, hükümet politikalarından ve benzeri faktörlerden güçlü bir şekilde etkilenerek ortaya çıkmaktadır. Ulusal rekabet gücü, ulusal yaşam standardı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir (Carayannis ve Sagi, 2001: 508).

Bu noktada rekabet gücü kavramının bileşenlerine değinmekte yarar vardır. (Altuntuğ, 2007: 17) çalışmasında rekabet gücünün bileşenlerini dört başlık altında sınıflandırmıştır:

- **Gelecek Yönelimlilik:**

Firmalar, geçmiş faaliyetlerini ve buna bağlı yanlışlarını düzeltme imkânına sahip değildirlir. Sadece yanlışlar değil firmanın başarıları da rehavete kapılmalarına neden olabilir. Ancak firmalar geleceklelerini dizayn edebilirler. Bu amaçla gelecek vizyonlarını ve faaliyet planlarını bugünden kurgulamalıdırlar.

- **İş birliği Odaklılık:**

Bu başlıkta iş birliği dinamiğini sağlamak için bireysel rekabet yerine, “birlikte rekabet” in öneminden söz edilmiştir. Bu durumda kıt kaynaklara ulaşmanın ve onları en verimli şekilde değerlendirebilmenin yolu birlikte rekabet etmekten geçmektedir.

- **Yetenek Odaklılık:**

Gelecek belirsizliklerle doludur ve firmalar bu belirsizliklere karşı tedbirli olmalıdırlar. Firma faaliyetlerini sekteye uğratmadan ve rekabet gücünü istikrarlı kılabilecek unsur olarak yetenekli insan kaynağına sahip olmak elzemdir.

- **Hız Odaklılık:**

Zaman faktörü işletmeler için çok önemlidir. Rakiplerini geride bırakabilmenin yolu iyi bir zaman yönetiminden geçmektedir. Hızlılık bu anlamda bir ön koşuldur.

3. ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ GÖSTERGELERİ

Kesbiç, Baldemir ve Doğan (2005) çalışmalarında, atıfta buldukları Porter ve Krugman’dan yola çıkarak, uluslararası rekabet gücünün en temel belirleyicisi olarak, firmaların rekabet güçlerini görmüşleridir. Bu görüşe ek olarak, Krugman devletin rolünün de önemsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Krugman ayrıca, stratejik bir ticaret politikası uygulanması gerekliliğini vurgulamıştır.

3.1. Fiyat Rekabeti

Fiyat rekabetinin makro ekonomik göstergeleri, nispi pozisyon değişimleri, reel döviz kuru indeksi, ihracat kâr marjı olarak üç alt başlıkta toplanmaktadır. Rekabet gücünü etkileyen pek çok kalitatif ve kantitatif unsur olmasına karşın, veri elde etme ve ölçümlemedeki kolaylıklar sebebiyle fiyata dayanan unsurlar göz önünde bulundurulmaktadır (Yapraklı, 2011: 377).

Fiyat rekabetinin göstergelerinden ilki, nispi pozisyon değişimleridir. Bu amaçla bir indeks hazırlanır. Hesaplama ölçümü yapılacak her ülkenin nominal döviz kurunun, fiyat indeksine oranı dikkate alınır. Bu oran ile yurt dışı fiyat hareketlerinden arınmış olarak sadece yurtiçi kur ve fiyat hareketleri incelenir. Böylece uluslararası rekabete yapılan katkı anlaşılabilir (Kotan, 2002: 2).

3.2. Yapısal Unsurlar

Yapısal unsurlar ise işgücü maliyetleri, verimlilik, makro ekonomik performans ve niteliksel faktörler olmak üzere dört alt unsurdan meydana gelmektedir. Uluslararası rekabeti geliştirmenin yolu, makroekonomik unsurların niteliğini iyileştirmekten geçer. Gayrisafi yurtiçi hasıla artışı, işsizliğin azaltılması ve sosyal yardım gibi göstergeler bu anlamda önemlidir. Eğitimli ve yetişmiş işgücünün önemi yadsınamaz. Nitelikli işgücü, üretimde verimliliği artıracak dolayısıyla rekabete de olumlu yansımaları olacaktır. Niteliksel faktörler ise hizmet sektörü ile alakalıdır ve ölçülmesi görece olarak daha zordur (Kotan, 2002: 3).

3.3. Diğer Göstergeler

Söz konusu göstergeler, ticari performans ve piyasa payı göstergeleri, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi, sektör içi ticaret, fiyat-maliyet marjı, AR-GE ve kur marjı olarak sınıflanmıştır. Ticari performans ve piyasa payı göstergeleri, bir ürün veya ürün grubu için ölçülür ve dış ticaret verileri baz alınır. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi de bu başlık altında konumlanır (Düzgün, 2007: 425).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Rekabet gücü kavramına ve ölçülmesine ilişkin, ulusal ve uluslararası literatürde pek çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar aşağıda Türkiye’de yapılan ve uluslararası boyutta olmak üzere iki ayrı başlıkta aşağıda özetlenmiştir

Kösekhayaoğlu (2003), çalışmasında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle Türkiye’nin AB karşısındaki rekabet gücü sektörel bazda analiz edilmiş ve 1980’den itibaren serbest ticaret döneminde herhangi bir değişiklik olup olmadığı incelenmiştir. Utkulu ve Seymen (2004), çalışmasında, Türkiye’den AB’ye ticaret akışlarının ve rekabet gücünü ve sektörel düzeylerde uzmanlaşma modelini analiz etmişlerdir. Ek olarak Türkiye-AB arasındaki devam eden Gümrük Birliği sözleşmesinin rekabet gücü ve karşılaştırmalı üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Altay (2008), çalışması ile Türkiye’nin en önemli hedef pazarı olan AB pazarında, Türk endüstrilerinin rekabet gücü düzeylerini belirlemeyi amaçlamıştır. Yurttançıkılmaz vd. (2014) çalışmasında, Türkiye’nin rekabet gücü on farklı sektör için Balassa ve Lafay indekslerine göre hesaplanmıştır. Kişi başına sermaye birikimi küreselleşme indeksi (KOF) ve rekabet gücü indekslerinin GSYİH üzerindeki etkileri sınır testleri ile incelenmiştir. Berk vd. (2016)’nın çalışmasının amacı, 2004-2015 döneminde, Türkiye’nin yaş meyve sebze ihracatında ilk sıralarda yer alan başlıca ürünlerde Türkiye’nin rekabet durumunun belirlenmesidir.

Balassa (1978), çalışmasında 3 ana bölümde, endüstri temelli 11 adet gelişmekte olan ülkelerde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki korelasyon incelenmiştir. 1966-1973 yılları arasına odaklanılmıştır. Vollrath (1991), çalışmasında on alternatif karşılaştırmalı üstünlük yöntemi belirlemiş ve dönüşümsel bağlantısını incelemiştir. Bu yöntemlerden dokuzu, sadece ticaret indeksleridir. RCA7 ise ticari üretim indeksidir. Hinloopen ve Marrewijk (2000), çalışmasında, karşılaştırmalı üstünlüklerin ölçümünde en sık başvurulan indeks olan Balassa indeksinin yorumlanmasındaki zorluğunun, dağılımı ile ilgili sınırlı bilgiden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Japonya ve AB ticaret verileri kullanılarak Balassa indeksinin zaman içindeki dağılımı ve istikrarı test edilmiştir. Riaz vd. (2010), çalışmasında Pakistan’ın tarımsal ihracat ürünlerinin deniz aşırı pazarlardaki karşılaştırmalı üstünlüğünün derecesini ölçmeyi hedeflemiştir. Pakistan’ın karşılaştırmalı üstünlük gösterdiği ürünler tanımlanmış ve bu avantajı daha fazla kullanabilmek için önerilerde bulunulmuştur. Esmaeli (2014), çalışmasının amacı, İran ve diğer ana ihracatçı ülkelerdeki hurma ihracatının şablonunu ortaya koymaktır. Yöntem olarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük İndeksi kullanılmıştır. RCA indeksi ve Spearman’ın korelasyon katsayıları, hurma için karşılaştırmalı üstünlükteki dinamik değişiklikleri tanımlamak üzere analizde kullanılmıştır.

5. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmada Türkiye’nin ihracatında öncü olduğu üç tarım ürünündeki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü iki adet açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük indeksi ile tek tek ölçülmektedir. Ölçüm, söz konusu üründe Türkiye ve rakip ülke kıyaslanarak yapılmaktadır. Sonuçlar tablo haline getirilmiş ve her indeks kendine ait referans aralıkları kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, 2001-2016 dönemini dikkate alarak Türkiye’nin hangi üründe daha güçlü, hangi üründe daha zayıf rekabet gücüne sahip olduğunu detaylı olarak ortaya koymaktır.

Çalışmanın zaman aralığı 2001-2016’dır. Rekabet gücü ölçümü yapılan tarım ürünlerinin dış ticaret verileri ve ölçümü yapılan ülkelerin toplam ihracat verileri, Birleşmiş Milletler Emtia Ticareti Veri Tabanı (United Nations, Commodity Trade Statistics Database) kullanılarak elde edilmiştir.

Ölçümlerde OECD tarafından sınıflandırılan, dört ve beş haneli kodlara sahip Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (Standard International Trade Classification -SITC) verileri ve altı haneli Harmonize Ürün Kodlaması ve Sınıflandırma Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding Systems - HS) verileri kullanılmıştır. Her bir ürünün ülke kıyaslamasına ait veriler aynı kod sınıflandırma sistemine ait olduğu için, veriler birbiri ile tutarlıdır. Dolayısıyla sonuçlar da güvenilirdir.

Çalışmada, ölçümde kullanılan rekabet gücü indeksleri, analizde bütünlük sağlayabilme ve anlaşılma kolaylığı açısından aşağıdaki gibi isimlendirilmektedir. Çalışmada hangi indekslerin kullanıldığı ve formülasyonları aşağıda açıklanmıştır:

5.1. Balassa_{TR} İndeksi (RCA_{TR}):

$$RCA_{TR} = \frac{X_{TR}/X_t^{TR}}{X_n/X_t^n} \quad (1)$$

RCA_{TR} = Türkiye'nin ölçümü yapılan maldaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayısı

X_{TR} = Türkiye'nin ölçümü yapılan maldaki ihracat değeri (\$).

X_t^{TR} = ölçüm yapılan dönemi.

X_n = Ölçümü yapılan malın diğer ülke/ülke grubundaki ihracat ihracatı değeri (\$).

X_t^n = Diğer ülke/ülke grubunda ölçüm yapılan dönemi ifade etmektedir.

Balassa indeksinin değerlendirme kriterleri aşağıdaki gibidir (Erkan, 2012: 199):

$RCA > 1$ olması durumunda, rekabet gücü incelenen ülkenin söz konusu mal ya da sektörde açıklanmalı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

$RCA < 1$ olması durumunda, rekabet gücü incelenen ülkenin söz konusu mal ya da sektörde açıklanmalı karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu görülmektedir.

$RCA = 1$ olması durumunda ise durumunda rekabet gücü incelenen ülkenin söz konusu mal ya da sektörde herhangi bir üstünlük ya da rekabet dezavantajı durumu yoktur.

5.2. Vollrath_{TR} İndeksi (RXA_{TR}):

$$RXA_{TR} = \frac{X_{TR}/X_R}{X_n/X_{nR}} \quad (2)$$

Buna göre indeks değişkenleri aşağıdaki gibidir (Frohberg ve Hartmann, 1997: 7):

RXA_{TR} = Türkiye'nin göreceli ihracat avantajı indeksi.

X_{TR} = Türkiye'nin ölçümü yapılan maldaki ihracat ihracatı değeri (\$)

X_R = Türkiye'nin ölçümü yapılan mal hariç diğer tüm mallardaki toplam ihracat değeri (\$)

X_n = Ölçümü yapılan malın diğer ülke/ülke grubundaki ihracatı.

X_{nR} = Ölçümü yapılan mal hariç diğer ülke/ülke grubunun tüm mallardaki toplam ihracat değeri (\$)

Formül sonucunu değerlendirmek için referans kriteri 1'dir. Buna göre sonuçlar 1'den büyük, küçük veya eşit olması durumuna göre değerlendirilir.

$RXA_{TR} > 1$ ise Türkiye, ölçümü yapılan üründe nispi ihracat avantajına sahiptir.

$RXA_{TR} < 1$ ise Türkiye, ölçümü yapılan üründe nispi ihracat dezavantajına sahiptir.

$RXA_{TR} = 1$ ise Herhangi bir karşılaştırmalı üstünlük ya da nispi ihracat dezavantajı söz konusu değildir (Altay ve Gürpınar, 2010: 264).

Aşağıda, çalışmada incelenen ürünlere yönelik SITC kodları ve analizde her bir ürün için yer verilen ülkeler belirtilmiştir:

Fındık (SITC Kodu: 0517):

- Türkiye – İtalya
- Türkiye – Almanya
- Türkiye- Azerbaycan
- Türkiye- ABD

Zeytinyağı (SITC Kodu 4235):

- Türkiye- İtalya
- Türkiye- İspanya
- Türkiye- Portekiz
- Türkiye- Yunanistan

Kuru Kayısı (HS1996 Kodu 081310):

- Türkiye- Kazakistan
- Türkiye- Hollanda
- Türkiye- Almanya
- Türkiye- İspanya

6. ÇALIŞMANIN BULGULARI

6.1. Türkiye'nin Fındık Ürününde BALASSA RCA_{TR} İndeksi Sonuçları, Ülke Karşılaştırmaları ve Genel Değerlendirmesi

Tablo 1: Türkiye'nin Fındık Ürününde BALASSA (RCA_{TR}) İndeksi Sonuçları.

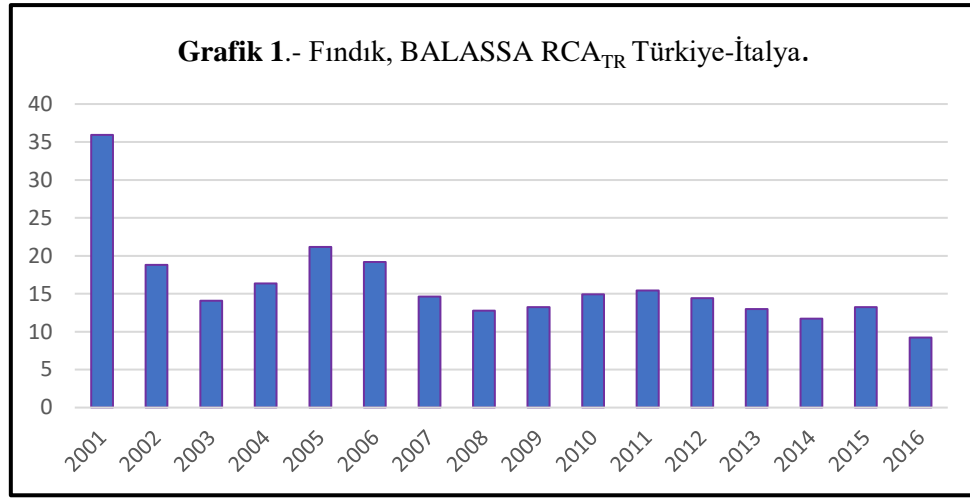
YILLAR	TR-İtalya	TR-Almanya	TR-Azerbaycan	TR-ABD
2001	36	92	4	12
2002	19	67	2	7
2003	14	63	1	5
2004	16	76	4	5
2005	21	74	2	6
2006	19	48	3	4
2007	15	35	4	4
2008	13	32	7	3
2009	13	31	3	2
2010	15	32	7	3
2011	15	31	5	3
2012	14	28	6	2
2013	13	24	6	2
2014	12	23	4	2
2015	13	24	2	3
2016	9	17	1	2

Not: BALASSA RCA_{TR} İndeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

• **Türkiye- İtalya:**

Türkiye, fındık ürününde İtalya karşısında güçlü bir açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. 2001-2005 yılları arasında Türkiye'nin rekabet gücü görece bir azalma göstermiş, 2005'de tekrar artmıştır. 2005'den sonra ise tekrar azalma göstererek devam etmiştir. Fakat sonuçların 1'den büyük olması nedeniyle, Türkiye'nin İtalya karşısında güçlü bir rekabet gücüne sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

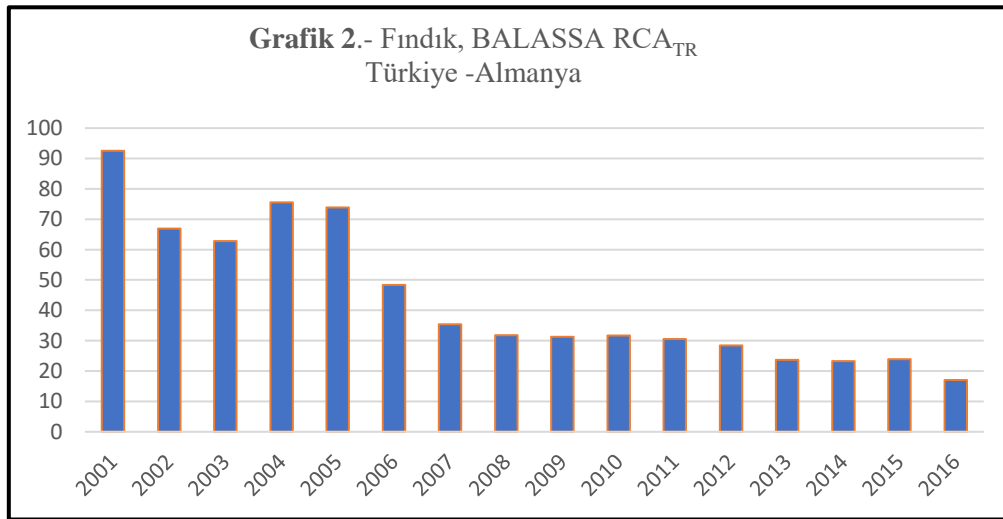
Grafik 1. Türkiye'nin Fındık Ürününde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre İtalya ile Karşılaştırılması

• **Türkiye- Almanya:**

Dünyanın güçlü ekonomilerinden birine sahip olan Almanya karşısında Türkiye, fındık ihracatında, rekabet gücü açısından çok güçlü bir avantaja sahiptir. 2001-2016 yılları arası bu güç azalan bir seyir izlemekle birlikte, 2016 itibarıyla hala yüksek bir seviyededir. Sonuçların 1'den büyük olması nedeniyle, Türkiye'nin Almanya karşısında çok güçlü bir rekabet gücüne sahip olduğu görülmektedir.

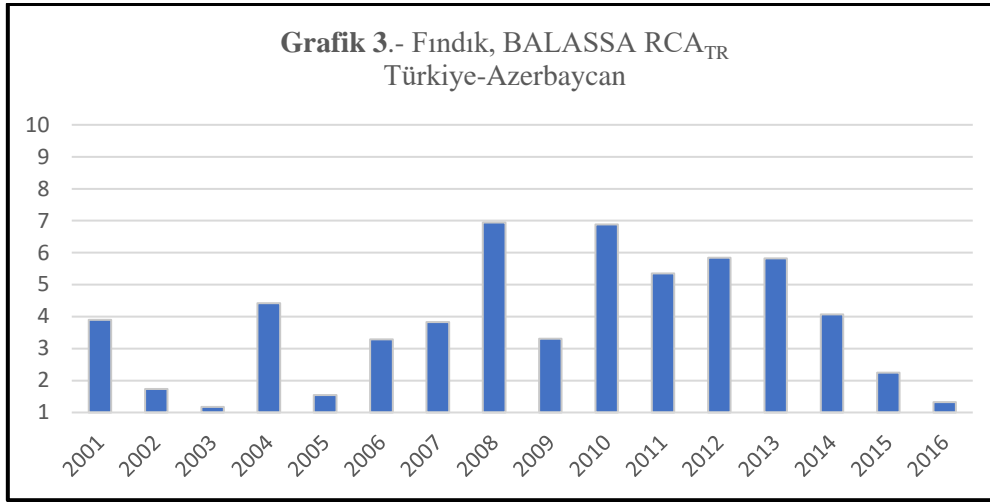
Grafik 2. Türkiye'nin Fındık Ürününde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre Almanya ile Karşılaştırılması

• **Türkiye- Azerbaycan:**

Türkiye'nin Azerbaycan karşısındaki fındık ihracatına ait rekabet gücü, sonuç 1'den büyük olduğu için, vardır. Ancak diğer ülkelerle karşılaştırıldığında görece olarak daha az bir seviyede olduğu Tablo 1'den görülebilir. Yalnızca 2003 ve 2016 yıllarında sonuçlar 1'e eşit çıktığı için, söz konusu yıllarda fındık ürününde Türkiye'nin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü Azerbaycan ile aynı seviyededir.

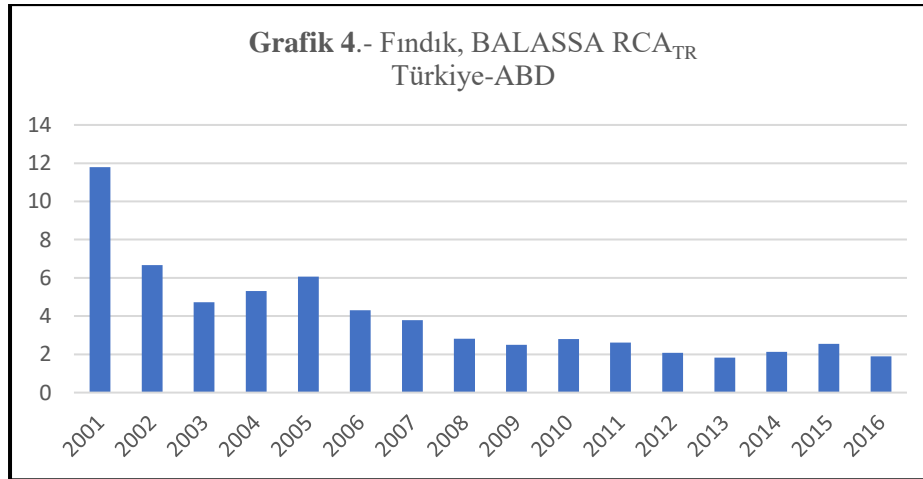
Grafik 3. Türkiye'nin Fındık Ürününde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre Azerbaycan ile Karşılaştırılması

• **Türkiye- ABD:**

Amerika Birleşik Devletleri karşısında fındık ihracatında Türkiye'nin rekabet gücü 2001 yılında oldukça güçlü bir seviyede iken, yıllar içerisinde azalma trendi göstermiştir. ABD ile kıyaslandığında, Türkiye'nin fındık ürününde istikrarlı bir rekabet gücüne sahip olduğu söylenebilir. Sonuçlar 1'den büyük gerçekleştiği için Türkiye'nin ABD karşısında güçlü bir rekabet gücüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

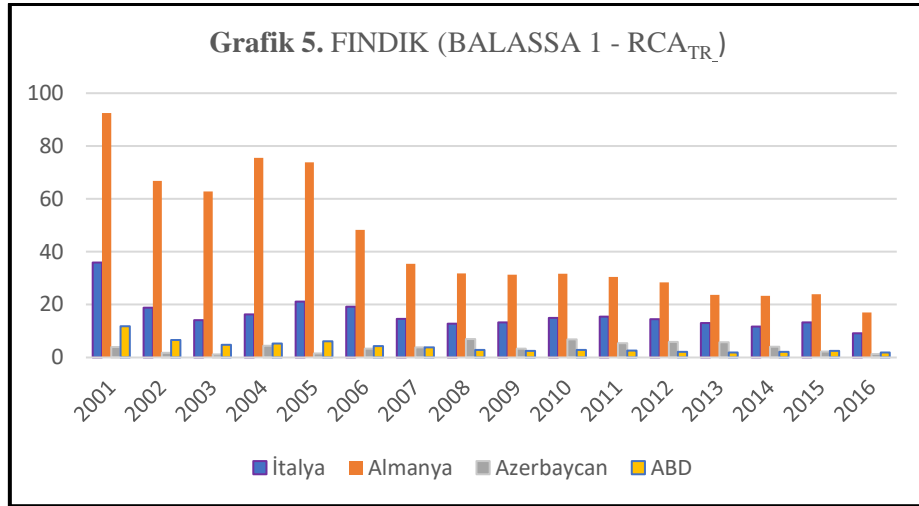
Grafik 4. Türkiye'nin Fındık Ürününe BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre ABD ile Karşılaştırılması

Fındık Ürününe BALASSA RCA_{TR} Ölçümüne Göre Genel Değerlendirmesi:

Grafik 5'e göre; fındık ürününde, seçili zaman aralığında Türkiye'nin rekabet gücünün en yüksek seyrettiği ülke Almanya olmuştur. 2007'ye kadar Almanya'yı benzer bir ivme ile İtalya izlemektedir. 2007'ye kadar Türkiye'nin fındık ürününde, kıyaslaması yapılan ülke grubunda en yüksek rekabet gücüne sahip olduğu üçüncü ülke olarak ABD gözükmeyle birlikte, 2007 ile birlikte yerini Azerbaycan'a bırakmıştır.

Grafik 5. Türkiye'nin Fındık Ürününe BALASSA RCA_{TR} İndeksine Göre Rekabet Gücünün Değişimi (2001-2016)

6.2. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürünüde BALASSA RCA_{TR} İndeksi Sonuçları Ülke Karşılaştırmaları ve Genel Değerlendirmesi

Zeytinyağında Türkiye'nin uzmanlaşma düzeyi, bu üründe öncü ihracatçılar olan İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'la kıyaslanmak suretiyle değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürünüde BALASSA RCA_{TR} İndeksi Sonuçları

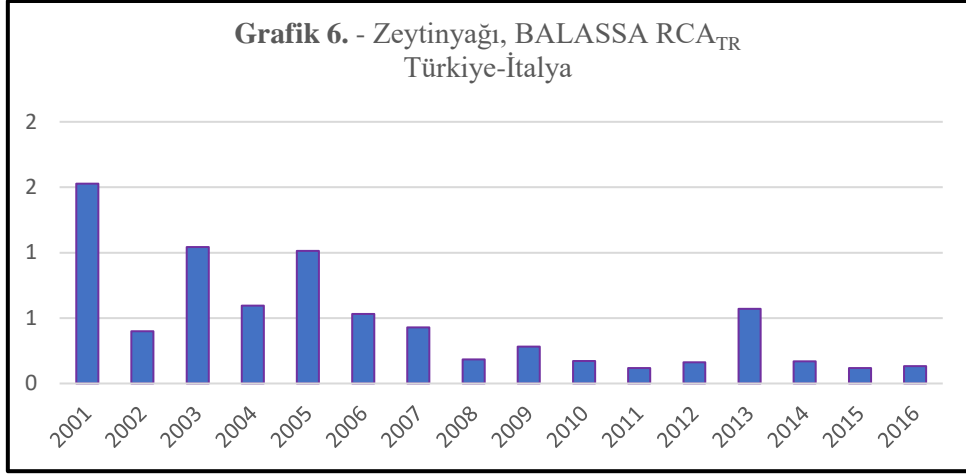
YILLAR	TR-İtalya	TR-İspanya	TR-Portekiz	TR-Yunanistan
2001	2	1	2	0
2002	0	0	1	0
2003	1	0	2	0
2004	1	0	1	0
2005	1	0	1	0
2006	1	0	1	0
2007	0	0	0	0
2008	0	0	0	0
2009	0	0	0	0
2010	0	0	0	0
2011	0	0	0	0
2012	0	0	0	0
2013	1	0	0	0
2014	0	0	0	0
2015	0	0	0	0
2016	0	0	0	0

Not: BALASSA RCA_{TR} İndeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

- **Türkiye – İtalya:**

Tablo 2 ve Grafik 6 incelendiğinde Türkiye'nin İtalya karşısında, zeytinyağında rekabet gücünün olmadığı görülmektedir. Sadece 2001 yılında düşük seviyede bir rekabet gücü gözlenebilir. Takip eden yıllarda düşüş açıkça ortadadır. Sonuçlar 1'in altında gerçekleşmiştir.

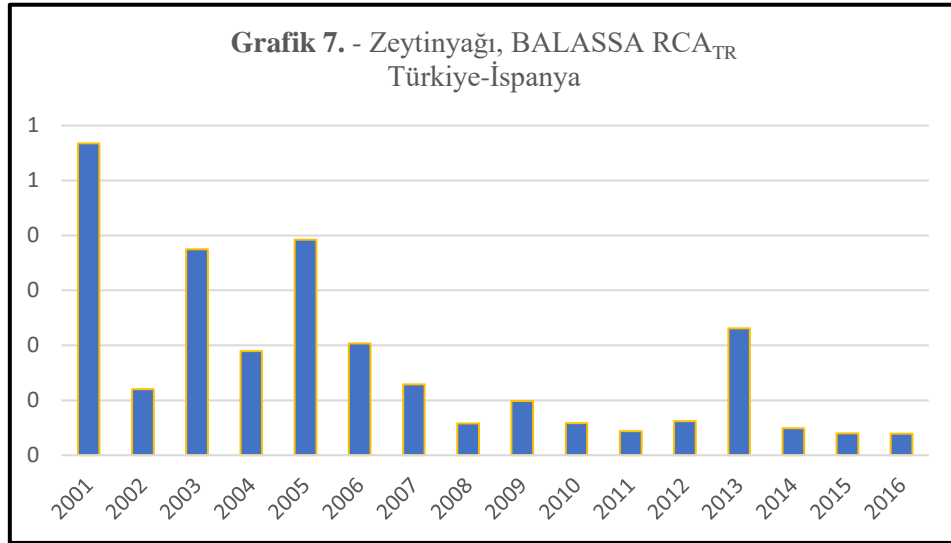
Grafik 6. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürünüde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre İtalya ile Karşılaştırılması

• **Türkiye-İspanya:**

İndeks değeri 1'in altında olduğu için Türkiye'nin İspanya karşısında zeytinyağında rekabet gücü yoktur. Türkiye, söz konusu üründe karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

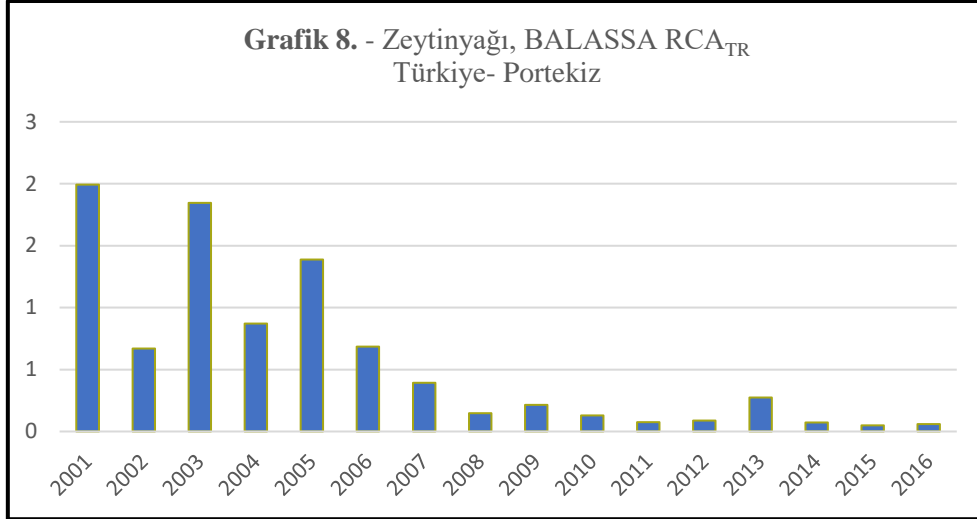
Grafik 7. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürününe BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre İspanya ile Karşılaştırılması

• **Türkiye-Portekiz:**

Türkiye-Portekiz rekabet gücü kıyaslaması, İtalya kıyaslamasına benzer bir sonuca sahiptir. Türkiye, İlk altı yıl aynı seviyede ve görece düşük bir avantaja sahip olsa da takip eden yıllarda Portekiz karşısında açıklanmış karşılaştırmalı dezavantaja sahip olmuştur. Sonuçlar 1'in altındadır.

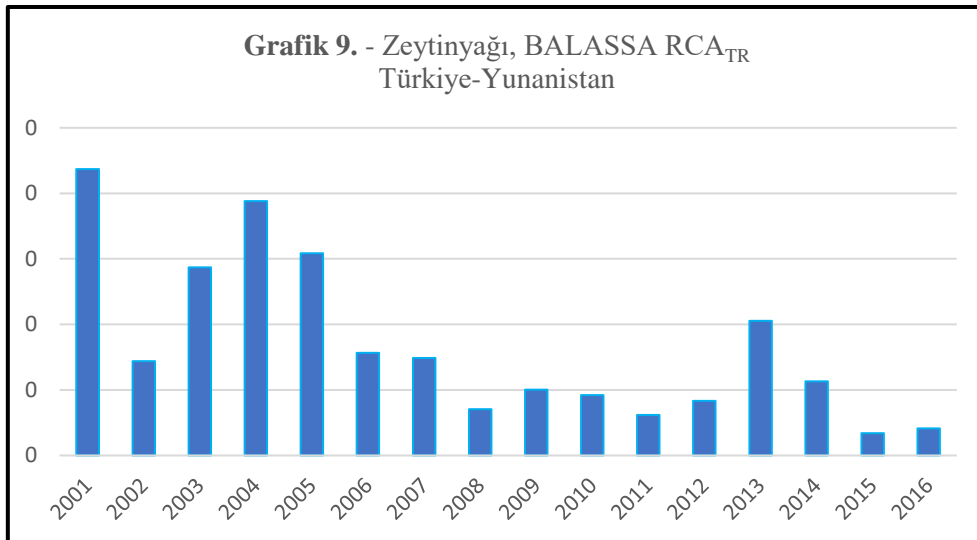
Grafik 8. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürününe BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre Portekiz ile Karşılaştırılması

• **Türkiye-Yunanistan:**

Tablo 2'ye ve Grafik 9'a göre Türkiye, sonuçlar 1'in altında gerçekleştiğinden dolayı Yunanistan karşısında zeytinyağında rekabet gücüne sahip değildir. Türkiye bu üründe, Yunanistan ile kıyaslandığında, açıklanmış karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

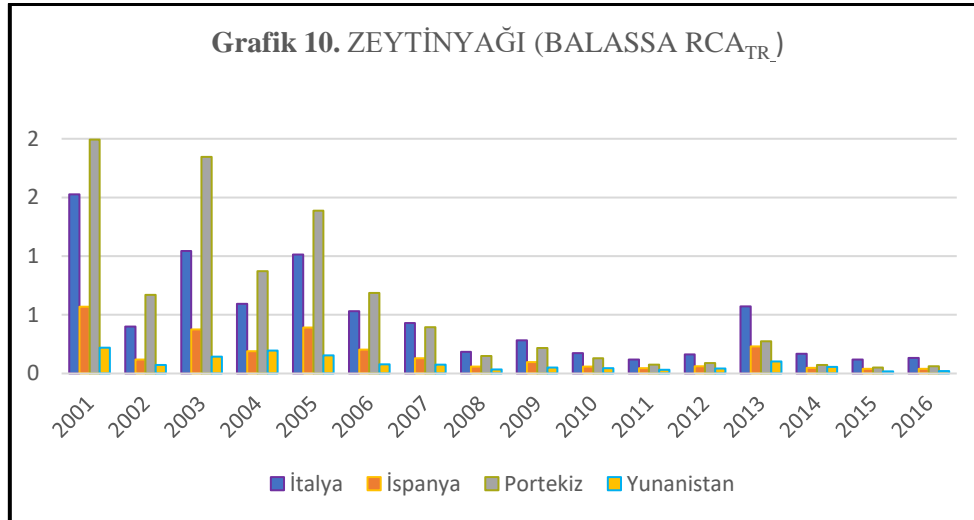
Grafik 9. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürününde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre Yunanistan ile Karşılaştırılması

Zeytinyağı Ürününün BALASSA RCA_{TR} Ölçümüne Göre Genel Değerlendirmesi:

Grafik 10'a göre Türkiye'nin Zeytinyağı ürününde rekabet gücü, sonuçlar değerlendirme kriteri olan 1'in altında gerçekleştiği için, belirli senelerdeki küçük değerler hariç söz konusu değildir.

Grafik 10. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürününde BALASSA RCA_{TR} İndeksine Göre Rekabet Gücünün Değişimi (2001-2016)

6.3. Türkiye'nin Kuru Kayısı Ürününe BALASSA RCA_{TR} İndeksi Sonuçları, Ülke Karşılaştırmaları ve Genel Değerlendirmesi

Kuru kayısı başlığında Türkiye'nin ihracat rekabet gücü, Kazakistan, Hollanda, Almanya ve İspanya ile mukayese edilerek ölçülmüştür. Sonuçlar, Tablo 3'e göre değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'nin Kuru Kayısı Ürününe BALASSA RCA_{TR} İndeksi Sonuçları

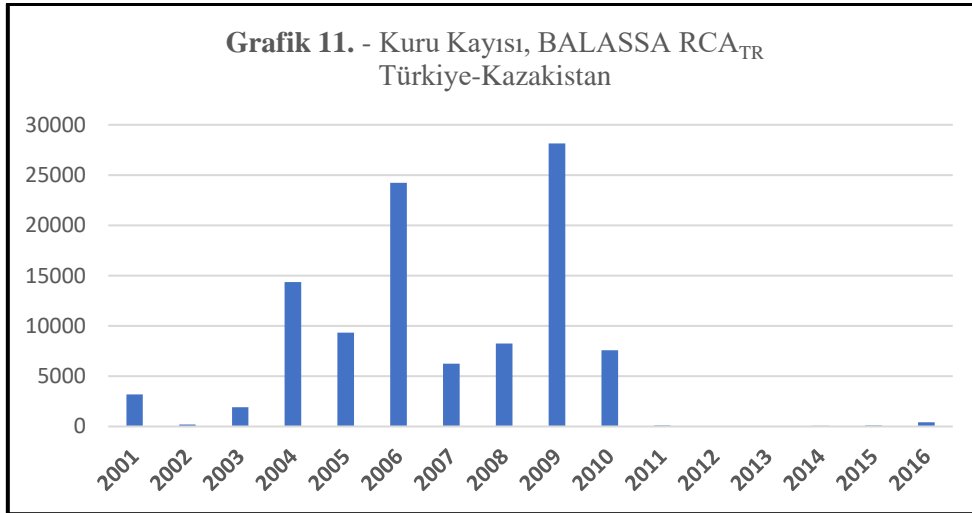
YILLAR	TR-Kazakistan	TR-Hollanda	TR-Almanya	TR-İspanya
2001	3.196	310	669	1.550
2002	190	244	649	3.695
2003	1.913	264	717	504
2004	14.358	465	476	1.058
2005	9.342	245	316	2.157
2006	24.224	213	265	493
2007	6.261	266	293	1.431
2008	8.243	337	291	815
2009	28.141	237	310	1.035
2010	7.591	331	366	631
2011	101	254	327	831
2012	37	236	252	279
2013	44	293	225	181
2014	68	178	199	156
2015	109	184	247	146
2016	406	210	296	133

Not: BALASSA RCA_{TR} İndeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

- **Türkiye- Kazakistan:**

Kuru kayısı ürününe Tablo 3 ve Grafik 11 sonuçları, Türkiye'nin Kazakistan'a göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Sonuçlar 1'in üzerindedir. Tablo 3'den de görüleceği üzere, söz konusu rekabet üstünlüğü 2010 senesine kadar yüksek seyretmişken takip eden yıllarda düşüş göstermiştir.

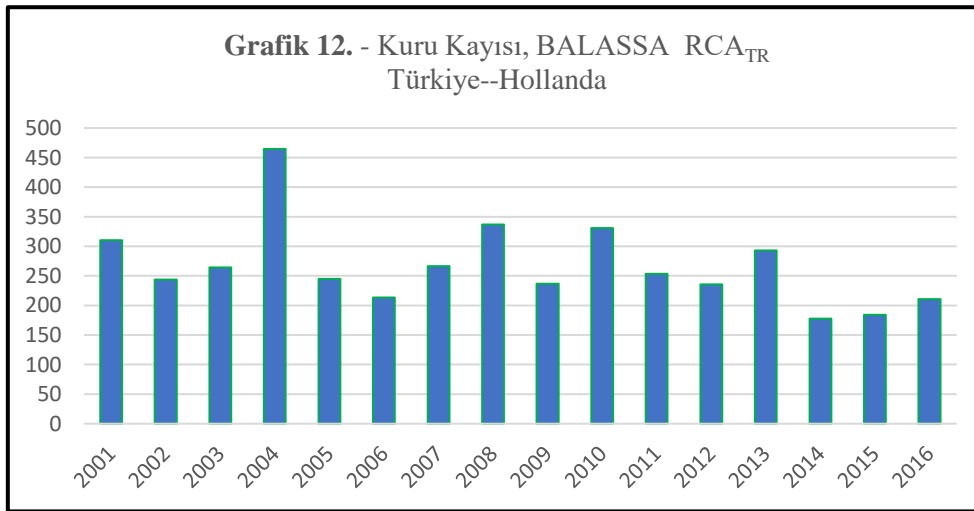
Grafik 11. Türkiye'nin Kuru Kayısı Ürününe BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre Kazakistan ile Karşılaştırılması

• **Türkiye- Hollanda:**

Türkiye'nin, kuru kayısı ürünüde Hollanda karşısında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü, değerler 1'in üzerinde gerçekleştiğinden, oldukça yüksektir ve seçilen zaman aralığı içerisinde dalgalanmalar söz konusu olsa da sonuçlar pozitifdir ve belirli bir istikrarın söz konusu olduğu söylenebilir.

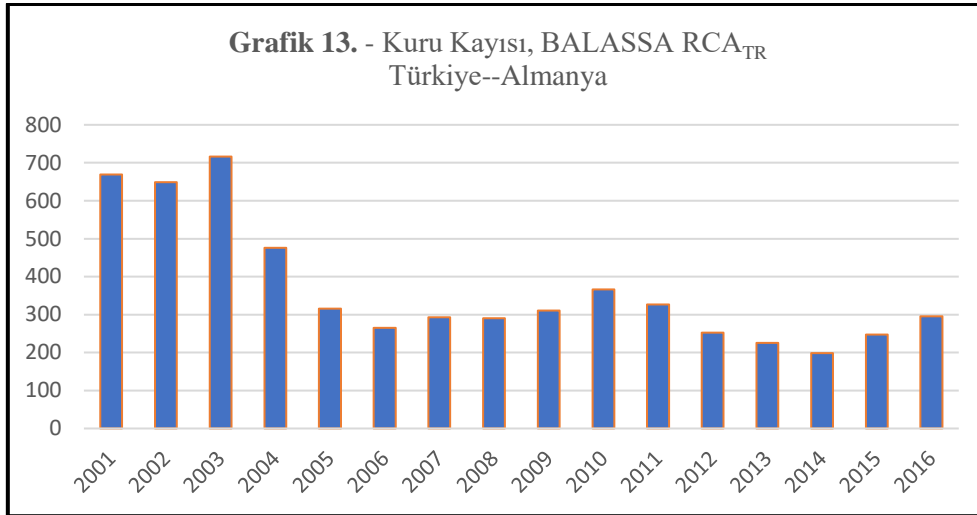
Grafik 12. Türkiye'nin Kuru Kayısı Ürünüde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre Hollanda ile Karşılaştırılması

• **Türkiye- Almanya:**

Balassa İndeksine göre Türkiye-Almanya karşılaştırması, Hollanda karşılaştırmasına benzer bir biçimde Türkiye lehine oldukça yüksektir. Türkiye'nin kuru kayısıda rekabet gücü 2003 itibariyle düşüş göstermeye başlasa da referans kriteri olan 1'in üzerinde olma durumunu karşıladığı için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük devam etmiştir.

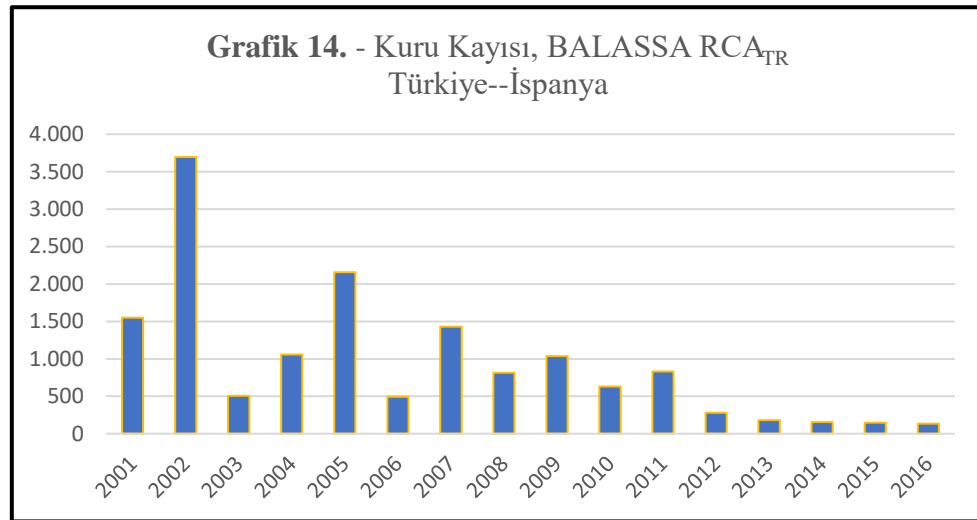
Grafik 13. Türkiye'nin Kuru Kayısı Ürünüde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre Almanya ile Karşılaştırılması

• **Türkiye- İspanya:**

Tablo 3’den kuru kayısı ürünüde Türkiye’nin İspanya’ya göre rekabet gücünün yüksek olduğu görülmektedir. Ancak zaman içerisinde Kazakistan sonucuna benzer istikrarsız bir seyir göze çarpmaktadır. Fakat sonuçların 1’den büyük olması nedeniyle, Türkiye’nin İspanya karşısında güçlü bir rekabet gücüne sahip olduğu görülmektedir.

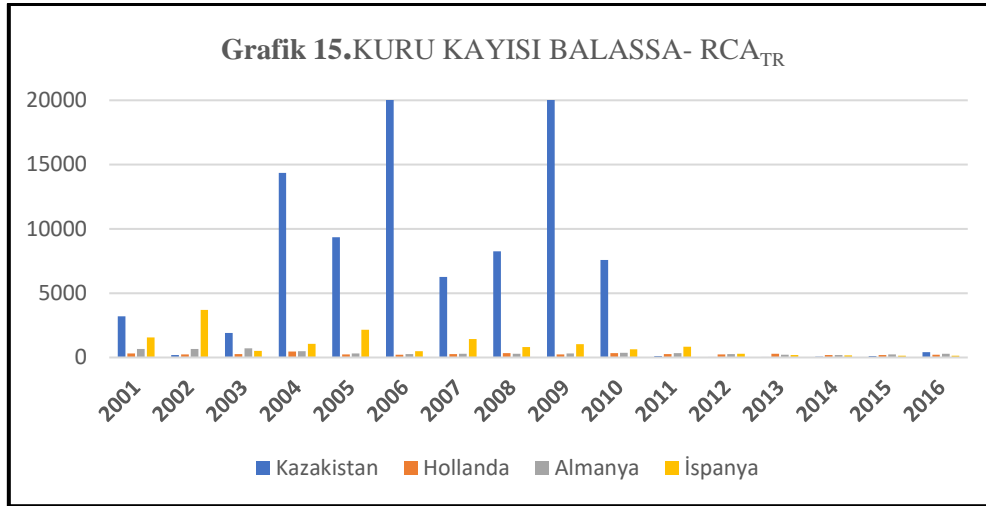
Grafik 14. Türkiye’nin Kuru Kayısı Ürünüde BALASSA RCA_{TR} İndeksine göre İspanya ile Karşılaştırılması

Kuru Kayısı Ürünüünün BALASSA RCA_{TR} Ölçümüne Göre Genel Değerlendirmesi:

Grafik 15’den görüleceği üzere, Türkiye kuru kayısı ürünüde en yüksek rekabet gücünü 2010’a kadar Kazakistan’a karşı elde etmiştir. Bu ülkeyi ikinci olarak İspanya takip etmektedir. Seyir çok istikrar arz etmemesine rağmen, Türkiye’nin rekabet gücü yüksektir. 2004 yılına kadar Türkiye’nin kuru kayısı da rekabet üstünlüğü üçüncü olarak Almanya karşısında iken takip eden yıllarda Almanya ve Hollanda sonuçları benzer bir trend takip etmiştir.

Grafik 15. Türkiye’nin Kuru Kayısı Ürünüde BALASSA RCA_{TR} İndeksine Göre Rekabet Gücünün Değişimi (2001-2016)

6.4. Türkiye'nin Fındık Ürününde VOLLRATH RXA_{TR} İndeksi Sonuçları ve Ülke Karşılaştırmaları

Aşağıda ölçümü yapılan ürün başlıkları ve ürün gruplarına ait grafikler, Balassa indeksi sonuçları ile tutarlılık arz etmektedir. Dolayısıyla grafiklere bu başlıkta tekrara düşmemek adına yer verilmemiştir. Vollrath indeksi sonuçları, indeks referans kriterlerine göre aşağıda değerlendirilmiştir.

- **Türkiye – İtalya:**

Fındık ürününde Türkiye'ye ait ihracat payı, İtalya'nın söz konusu ürünlerdeki payından büyüktür. Bu durumda Türkiye, fındıkta karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. İndeks değerleri 1'in üzerindedir.

- **Türkiye – Almanya:**

İtalya'ya benzer şekilde Almanya karşısında da Türkiye, sonuçlar 1'in üzerinde gerçekleştiği için fındık ürününde nispi (göreceli) ihracat avantajına sahiptir.

- **Türkiye – Azerbaycan:**

Belirli senelerde 1 kusura olan Türkiye'nin ihracat payı, diğer senelere bakıldığında 1'in üzerinde seyretmiştir. Türkiye, Azerbaycan karşısında fındık ürününde göreceli ihracat avantajı elde etmiştir.

- **Türkiye – ABD:**

Türkiye ve ABD kıyaslamasında Türkiye, karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Fındık ürününde ihracat avantajı sağlamıştır. Sonuçlar 1'den büyüktür.

Tablo 4. Türkiye'nin Fındık Ürününde VOLLRATH RXA_{TR} İndeksi Sonuçları

YILLAR	TR-İtalya	TR-Almanya	TR-Azerbaycan	TR-ABD
2001	36,53	94,03	3,94	11,97
2002	19,00	67,63	1,75	6,73
2003	14,19	63,43	1,18	4,77
2004	16,54	76,49	4,47	5,36
2005	21,53	75,10	1,55	6,15
2006	19,38	48,85	3,31	4,35
2007	14,76	35,76	3,85	3,82
2008	12,83	32,07	6,98	2,82
2009	13,35	31,51	3,32	2,51
2010	15,07	31,98	6,94	2,82
2011	15,55	30,78	5,39	2,63
2012	14,54	28,67	5,89	2,10
2013	13,07	23,85	5,86	1,84

2014	11,84	23,51	4,10	2,14
2015	13,41	24,20	2,27	2,56
2016	9,29	17,21	1,33	1,91

Not: VOLLRATH RXA_{TR} indeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

6.5. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürününde VOLLRATH RXA_{TR} İndeksi Sonuçları ve Ülke Karşılaştırmaları

- **Türkiye – İtalya:**

Zeytinyağı ürününde Türkiye'nin ihracat payı, İtalya'nın payından küçüktür. Dolayısıyla Türkiye görelî ihracat dezavantajına sahiptir. Sonuçlar 1'in altında gerçekleşmiştir.

- **Türkiye – İspanya:**

İtalya kıyaslamasına benzer şekilde İspanya karşısında da Türkiye, değerler 1'in altında olduğu için zeytinyağı ürününde görelî ihracat avantajı elde edememiştir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir.

- **Türkiye – Portekiz:**

Türkiye, zeytinyağı ürününde 2001, 2003 ve 2005 yıllarında referans değeri olan 1'den büyük sonuç elde etse de, takip eden yıllarda değerler 1'den küçük seyretmiştir. Bu durumda Türkiye'nin zeytinyağındaki ihracat payı Portekiz'in payından küçüktür ve karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusu değildir.

- **Türkiye – Yunanistan:**

Tablo 5 sonuçlarına göre Türkiye'nin zeytinyağı ürünüdeki ihracat payı, Yunanistan'ın söz konusu ürünüdeki payından küçüktür. Türkiye göreceli ihracat dezavantajına sahiptir. Sonuçlar referans kriteri olan 1'in altındadır.

Tablo 5. Türkiye'nin Zeytinyağı Ürününde VOLLRATH RXA_{TR} İndeksi Sonuçları

YILLAR	TR-İtalya	TR-İspanya	TR-Portekiz	TR-Yunanistan
2001	1,53	0,57	2,00	0,22
2002	0,40	0,12	0,67	0,07
2003	1,04	0,37	1,85	0,14
2004	0,59	0,19	0,87	0,19
2005	1,01	0,39	1,39	0,15
2006	0,53	0,20	0,69	0,08
2007	0,43	0,13	0,39	0,07
2008	0,18	0,06	0,15	0,03
2009	0,28	0,10	0,22	0,05
2010	0,17	0,06	0,13	0,05
2011	0,12	0,04	0,07	0,03
2012	0,16	0,06	0,09	0,04
2013	0,57	0,23	0,27	0,10
2014	0,17	0,05	0,07	0,06
2015	0,12	0,04	0,05	0,02
2016	0,13	0,04	0,06	0,02

Not: VOLLRATH RXA_{TR} indeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

6.6. Türkiye'nin Kuru Kayısı Ürününde VOLLRATH RXA_{TR} İndeksi Sonuçları ve Ülke Karşılaştırmaları

• **Türkiye – Kazakistan:**

Kuru kayısı, sonuçlar 1'in üzerinde gerçekleştiği için Türkiye'nin güçlü bir rekabet avantajına sahip olduğu bir ürün olup, Kazakistan kıyaslamasında Türkiye'nin ihracat payı Kazakistan'ın ihracat payından oldukça yüksektir.

• **Türkiye – Hollanda:**

Kazakistan'a benzer şekilde, Hollanda karşısında da Türkiye'nin kuru kayısıya ait ihracat payı yüksektir. İndeks değerleri 1'in üzerinde olduğu için Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusudur.

• **Türkiye – Almanya:**

Türkiye ve Almanya karşılaştırmasında kuru kayısı ürünüde Türkiye'nin rekabet avantajı oldukça yüksektir. Türkiye, söz konusu üründe göreceli rekabet avantajına sahiptir.

• **Türkiye – İspanya:**

Türkiye ve İspanya kıyaslamasında Türkiye'nin kuru kayısıdaki ihracat payı İspanya'nın payından yüksek seyretmiştir. Tablo 6 sonuçları referans değerlendirme kriteri olan 1'den büyük gerçekleşmiş olup, Türkiye göreceli rekabet avantajına sahiptir.

Tablo 6. Türkiye'nin Kuru Kayısı Ürünüde VOLLRATH RXA_{TR} İndeksi Sonuçları

YILLAR	TR-	TR-	TR-	TR-
2001	3.205,25	311,22	670,78	1.554,85
2002	190,70	244,35	650,88	3.706,89
2003	1.919,09	265,11	719,07	506,10
2004	14.403,15	466,15	477,56	1.061,39
2005	9.365,15	245,26	316,94	2.162,78
2006	24.279,42	213,91	265,90	493,95
2007	6274,366	266,78	293,68	1.433,75
2008	8262,164	337,71	291,58	816,92
2009	28.217,72	237,46	311,21	1.038,29
2010	7614,31	331,69	367,17	632,66
2011	101,24	254,20	327,65	832,98
2012	36,63	236,24	252,69	279,27
2013	44,55	293,56	225,68	181,40
2014	68,01	177,93	199,39	156,32
2015	109,29	184,49	247,69	145,90
2016	407,17	210,90	296,27	132,92

Not: VOLLRATH RXA_{TR} indeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

7. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin fındık, zeytinyağı ve kuru kayısı ihracatında öncü olan 4 ülke karşısındaki rekabet gücünü, Balassa ve Vollrath'ın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük indeksleri ile incelemektir. Çalışmada, 2001-2016 dönemi incelenmiş ve Türkiye'nin sözü edilen üç tarım ürünüdeki zayıf ve güçlü yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmadan elde edilen BALASSA RCA_{TR} ve VOLLRATH RXA_{TR} indeksi değerlerine göre; Türkiye'nin incelenen ürünler arasında en güçlü olduğu ürün, kuru kayısıdır. İkinci güçlü olduğu ürün ise fındık olmuştur. Rekabet avantajının olmadığı ürün ise, zeytinyağıdır. Rekabet gücü açısından değerlendirildiğinde, elde edilen bulgular Berk vd. (2016)'nın çalışmasının bulguları ile uyumludur.

Politika önerisi olarak, öncelikle seçili tarım ürünlerini üretici firmaların, zayıf ve güçlü yönlerini bilmeleri çok önemlidir. Bu anlamda belirli periyodlarla yapılacak performans analizleri, kendilerini geliştirmelerinde yardımcı olacaktır. Üretim planlamalarını çok detaylı yapmaları ve uzun vadeli düşünmeleri yararlı olmaktadır.

Kuru kayısı ve fıındıkta daha fazla katma değer yaratılarak, ihracat gelirlerini artıracak projelere yöneltmek yerinde olacaktır. Zeytinyağında ise, hangi noktalarda gcszlklerin olduğunu ortaya koyup iyileştirmek üzere adımlar atılmalıdır. Ayrıca retici ve ihracatçı birlikleri gibi meslek kuruluşları içerisinde yer almak, daha geniş bir ağa (network) entegre olmaya katkı sağlayacaktır.

Bir diğer politika nerisi ise, markalaşmadır. Günümüz dünyasında rekabet gücü elde etmenin başlıca kuralı, kaliteli üretilen ürünü katma değerini artıracak şekilde markalaştırmadır. Tüm bu politika nerileri, Türkiye'nin söz konusu ürünlerdeki katma değerini, rekabet gücünü ve buna bağlı olarak da ihracat gelirlerini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Altay, H. (2008), “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin incelenmesi: 1995 – 2007”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 21, Ağustos 2008.
- Altay, B. Gürpınar, K. (2010), “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ve Bazı Rekabet Gücü İndeksleri: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 1.
- Altuntuğ, N. (2007), “Rekabet Sürecinin Dinamik Boyutu, Bileşenleri Ve Dinamizmi Sürdürebilme Yolları”. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5), 15-29.
- Balassa, B.(1978), “Export Incentives and Export Performance in Developing Countries: A Comparative Analysis”, Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 114, H. 1, (1978), 24-61.
- Berk, A. Bal, T.ve Uçum, İ, (2016), “Yaş Meyve Ve Sebze Dış Ticaretinde Türkiye'nin Rekabet Durumu”, 12. Tarım Ekonomisi Kongresi, 25-27 MAYIS, 2016.
- Carayannis, E. ve Sagi, J. (2001), “New” vs. “Old” Economy: Insights On Competitiveness in the Global IT Industry, Technovation, 21, 501–514. <https://www.journals.elsevier.com/technovation> (Erişim Tarihi: 12.12.2017).
- Düzgün, R. (2007), Türkiye'nin Uluslararası Rekabet Gücü: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 23 Y 1: 2007/2, 421-440.
- Erkan, B. (2012), “Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği”, ZKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, 195-217.
- Esmaili, A. (2014), “Revealed Comparative Advantage and Measurement of International Competitiveness for Dates”, Journal of International Food & Agribusiness Marketing, Volume 26, Issue 3, 209-217.
- Frohberg, K.ve Hartmann, M. (1997), “Comparing Measures Of Competitiveness, Discussion Paper”, Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, No. 2, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:2-22616>.
- Gökmenoğlu, S. Y., Akal, M., Altunışık, R., (2012), “Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler”, Rekabet Dergisi, 13(4) <http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FJournal%2Fdergi70.pdf> (Erişim Tarihi: 10. 12. 2017).
- Hinloopen, J. ve Van Marrewijk, C.(2001), “On The Empirical Distribution Of The Balassa Index”, Weltwirtschaftliches Archiv, March, Volume 137, Issue 1, 1–35.
- Kesbiç, C.Y- Baldemir, E.- Doğan, S. (2005), “Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü için Bir Analiz”. <http://docplayer.biz.tr/2576445-Rekabet-gucu-olcumu-ve-onemi-turk-tarim-sektoru-icin-bir-analiz.html> sayfa 2 (Erişim Tarihi. 29.10.2017).
- Kırankabeş, M. C. (2006), “Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri ile Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 16.
- Kotan, Z. (2002), Uluslararası Rekabet Gücü Göstergeleri Türkiye Örneği, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Araştırma Genel Müdürlüğü, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/652b85b1-959c-4df2-b8f7-155ccce79317/dpaper53.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-652b85b1-959c-4df2-b8f7-155ccce79317-m3fw5F1> (Erişim Tarihi: 15.06.2018).
- Kösekaşyaoglu, L. (2003), “Comparative Advantage of Turkey with Regard to the EU”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C. 8, S. 2, 147-156.
- Mankiw, G. (1997), Macroeconomics, Worth Publishers, New York.

- Marn, M. ve Rosiello, R. (2011), Fiyatı Yöneterek Kar Sağlamak, Fiyatlandırma, Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Mess Yayınları, İstanbul.
- Riaz, K. Jansen, H.G.P, Malik, S.(2010), “Revealed Comparative Advantage of Pakistan’s Agricultural Exports”, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12449>.
- Türkkan, E. (2000), <http://www.rekabet.gov.tr/Dosya/persembe-konferanslari-yayinlari/perskonfyyn48.pdf> (Erişim Tarihi: 13.09.2017).
- Utkulu, U. ve Seymen, D. (2004), “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15”, <https://www.etsg.org/ETSG2004/Papers/seymen.pdf> (Erişim tarihi: 02. 03.2018).
- Vollrath, T.L (1991), “A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd. 127, H. 2, 265-280.
- Yapraklı, S. (2011), “Uluslararası Rekabet Gücünü Etkileyen Makroekonomik Faktörler: Türk İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama.” *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, 16.22 (2011): 373-401.
- YurttañıkmaZ, Z, Kabadayı, ve B., Emsen, Ö. (2014), "Ekonomik Büyüme ve Rekabet Gücü Üzerine Türkiye Analizi", *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 21: 21-46.